

ISSN 2415-8186 (Online)

ISSN 2415-8178 (Print)

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF SOUTH KAZAKHSTAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL JOURNAL

№ 1 (27) 2021

Шымкент
2020

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ғылыми-педагогикалық журналы
№ 1 (27) 2021**

БАС РЕДАКТОР

Сүгірбаева Г.Д. – ОҚМПУ ректоры

Редакциялық алқа	Редакциялық кеңес
Аширов Ә.Ә. – х.ғ.д., профессор (Қазақстан), Алкая Ержан – PhD доктор, доцент (Түркия), Балтабаева Н.С. – PhD доктор (Қазақстан), Дерижана И. – <i>n. s. d.</i> (Болгария), Дэв Чан – PhD, профессор (Канада), Дмитрюк Н.В. – ф.ғ.д., профессор (Қазақстан), Досбенбетова А.Ш. – п.ғ.д., профессор (Қазақстан), Жапбаров А. – п.ғ.д., профессор (Қазақстан), Ибашова А.Б. – п.ғ.к. (Қазақстан), Иманбаев Н.С. – ф.-м.ғ.к., профессор (Қазақстан), Исабек Б.Қ. – тарих ғ.к., доцент (Қазақстан), Қадырбаева Р.И. – п.ғ.д., доцент (Қазақстан), Максуда Ф. – PhD доктор (Өзбекстан), Норкуте О. – әлеумет.ғ.д., профессор (Литва), Огуз Ө. – PhD доктор, профессор (Түркия), Подушкин А.Н. – тарих ғ.д., профессор (Қазақстан), Пардала А. – п.ғ.д., к.м.н., профессор (Польша), Румбеште Е.А. – п.ғ.д., профессор (Томск), Сарсенбиева Н.Ф. – э.ғ.к., доцент (Қазақстан), Сластухина О.И. – ф.ғ.к., доцент (Ресей, Сочи).	Абдрахманова Х.К. – х.ғ.к. (Қазақстан), Әлиева А.О. – п.ғ.к. (Қазақстан), Байбатшаева А. – п.ғ.к. (Қазақстан), Бердалиева Т.Д. – ф.-м.ғ.к. (Қазақстан), Битемирова А.Е. – х.ғ.к., доцент (Қазақстан), Джаманқараева М.А. – ф.-м.ғ.к. (Қазақстан), Дилдабекова А.К. – магистр (Қазақстан), Дуйсенова М.М. – PhD доктор (Қазақстан), Есимова А.Б. – т.ғ.к., доцент (Қазақстан), Исатаева Г.Б. – э.ғ.к. (Қазақстан), Калжанова А.К. – ф.ғ.к. (Қазақстан), Калдарова Б.С. – т.ғ.к. (Қазақстан), Масалиева Ж.А. – ф.ғ.к., доцент (Қазақстан), Мыңбаева А.П. – PhD доктор (Қазақстан), Мәдібекова Ф.М. – х.ғ.к., доцент (Қазақстан), Омаров Т.Қ. – ф.ғ.к. (Қазақстан), Оралбекова А.К. – PhD доктор (Қазақстан), Сманов І.С. – п.ғ.д., профессор (Қазақстан), Сүлейменова Л.А. – т.ғ.к. (Қазақстан), Стычева О.А. – п.ғ.к., доцент (Қазақстан), Уалиханова Б.С. – PhD доктор (Қазақстан).

Жауапты хатшы: Нұрман Б.Т. – PhD доктор.

Техникалық редакция: Байырбекова Л., Аблаев Н., Утенов Н.

*Журнал 2016 жылдың наурыз айынан бастап Париж қаласындағы
ISSN орталығында тіркелген.*

ISSN 2415-8186 (Online), ISSN 2415-8178 (Print)

Журнал 2020 жылдың қыркүйек айынан бастап CROSSREF мүшесі.

Журнал Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат агенттігінде тіркеліп, **06.06.2014 ж. №14373-ж** куәлігі берілген. Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетіне қайта есепке қою туралы **07.10.2020 ж. № KZ48VPY00027683** куәлігі берілген.

Меншік иесі: «Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы.

2014 жылдың қараша айынан бастап шыға бастады. Жылына 4 рет жарық көреді.

Мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді. Мақалада баяндалған мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.

Редакцияның мекенжайы:

160012, Шымкент қаласы, Байтұрсынов к-сі, 13

222-бөлме, тел. 390244/756, 87021006745

e-mail: habarshy@okmpu.kz, okmpukhabarshy@mail.ru

© Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

Мазмұны – Содержание – Contents	3-4
<i>Жапсарбай А.А.</i> Өзге тілді оқушылардың этномәдени құзіреттілігін қалыптастыру Формирование этнокультурной компетентности иноязычных учащихся Formation of ethnocultural competence of foreign language student.....	5-15
<i>Бердыбекова А.Л., Курманова М.В.</i> Жетекші әлемдік жоғары оқу орындарын дамытудағы маркетингтің рөлі Роль маркетинга в развитии ведущих высших учебных заведений мира The role of marketing in the development of the world's leading higher education institutions.....	16-30
<i>Акебай В., Erdenebaatar Ch.</i> Оқу тестінің негізділігі мен сенімділігін орнатудың маңыздылығы Важность установления достоверности и надежности теста чтения Importance of establishing validity and reliability of reading test.....	31-37
<i>Шәріпова Қ.Ә.</i> Ахмет Байтұрсынұлының ғылыми-әдістемелік мұраларының теориялық негізі <i>Теоретическая основа научно-методического наследия Ахмета Байтұрсынова</i> The theoretical basis of the scientific and methodological heritage of Akhmet Baitursynov.....	38-45
<i>Дүйсембиев М.Ж., Раимбекова Д.Ш.</i> Жанартылған бағдарламаға сәйкес химияны оқытудың тиімділігін арттыру Повышение эффективности преподавания химии в соответствии с обновленной программой Improving the effectiveness of teaching chemistry in accordance with the updated program.....	46-55
<i>Жұбатырова Б.Т.</i> Билингвизм жағдайында болашақ дефектологтардың тілдік құзыреттілігін дамыту жолдары Пути развития языковой компетенции будущих дефектологов в условиях билингвизма Ways to develop the language competence of future speech pathologists in the	

context of bilingualism.....	56-65
<i>Маманова М.Т.</i>	
Дәстүрлі білім беру жүйесінің артықшылықтары мен кемшіліктері Преимущества и недостатки традиционной системы образования Advantages and disadvantages of the traditional education system.....	66-75
<i>Жүндібаева А., Мұралбек М.</i>	
Серік Әбікенұлы шығармашылығындағы деректі проза жанры және оны оқыту әдістері Жанр документальной прозы в творчестве Серика Абикеновича и методы ее преподавания Genre of non-fiction works of Serik Abikenovich and methods of teaching it...	76-84
<i>Тәңірбергенова А.Б.</i>	
Орта мектепте М.Қашқари және Ж.Баласағұн шығармаларын оқытудың тәрбиелік мәні Воспитательное значение преподавания произведений М.Кашкари и Ж.Баласагуна в средней школе Educational meaning of teaching the works of M.Kashkari and Zh.Balasagun in secondary school.....	85-96
<i>Баяманова Г.</i>	
Өзге тілді мектептерде оқушының тілін дамытуда мақал-мәтелдерді қолдану тәжірибесі Опыт использования пословиц и поговорок в развитии речи учащегося в иноязычных школах Experience of using proverbs and sayings in the development of a student's speech in foreign-language schools.....	97-103

ӨЗГЕ ТІЛДІ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ЖАПСАРБАЙ Айым Айтжанқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
«Филология және көптілді білім беру» институтының 2-курс магистранты
Алматы/Қазақстан
e-mail: aiym.zhapsarbai@mail.ru

Аңдатпа. Мақаланың авторы қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі оқушылардың этномәдени құзіреттілігін қалыптастыру жайын қозғайды. Мәдениет ұғымын сөз етіп, Конның мәдениетті типтендіруі жайлы талдайды. Этномәдениет ұғымының мағынасын ашып, баланың дамуы мен тәрбиесіндегі алатын орнын анықтайды. Этномәдениет – ол белгілі бір ұлттың өзіндік мәдениеті, дәстүрі, халықтық ерекшеліктері. Ол ұлттың тыныс-тіршілігін, абыройын, көтерілген биігін, қолындағы жетістігін, сана-сезімі мен қалыптасу тарихын білдіреді. Мақалада этномәдени білім берудің негізгі міндеттері мен оны оқытудың біраз тиімді жолдарын қарастырады. Құзыреттілік ұғымына жеке тоқталып, оқушылар арасындағы жоғарғы этномәдени құзіреттілікке ие болу жолын түсіндіреді. Қазақ тілінде оқытпайтын мектептегі оқушылардың этномәдени құзіреттілігінің қалыптасу деңгейін диагностикалаудағы критерийлер мен көрсеткіштерді ұсынады. Қазақ тілі сабағында этномәдени құзіреттілікті қалыптастыру жолын айтады. Қазақ халқының этномәдениетін өзге тілді аудиторияға түсіндіру барысында қиындықтар тумас үшін, қазақ халқының киелі «бесік» ұғымымен салғастыра талдау жүргізеді. Бесікті мысалға ала отырып, оны орыс, неміс халықтарының ұғымымен салыстырады. Өзге тілді аудиторияға қазақ бесігінің мәнін толықтай ашып түсіндіру барысында түрлі салыстырулар келтіріп, оқушы бойына өз мәдениетін сақтай отыра, қазақ елінің мәдениетіне құрметпен қарауды үйретеді.

Кілт сөздер: этномәдениет, өзге тілді аудитория, құзыреттілік, бесік, ұлт.

Кіріспе. Ата-бабаларымыз ұрпақ тәрбиесіне үлкен мән берген. Себебі, бала сол отбасының, халықтың болашағы деп есептеген. Сондықтан отбасында баланың көп болуын, олардың дұрыс тәрбие алып, саналы болып өсуін тілеген. Қазақтар қыз бала мен келін тәрбиесіне де аса мән беріп қараған. Жалпы қай қоғамда болмасын қыз баласының орны ерекше болып саналады. Себебі, олар өмір тіршілігінің себепкері. Қыз баланың тәрбиесіне байланысты дана Ризауддин: «Әйелдері тәрбиелі болса – халық тәрбиелі, әйелдері үнемшіл, пысық, жігерлі, талантты болса – халық бай, ал жалқау, олақ немесе ысырапшыл болса – халық кедей» (Абишева және Абуева, 2002, 46 б.) деген.

Отбасындағы бала тәрбиесінде әкелердің алатын орны ерекше. Әке – отбасының тірегі, асыраушысы, қамқоршысы. Қазақтарда әкенің сөзі заң. Ол

отбасының бастаушысы болып саналады. Кез-келген істі бастау алдында әкенің рұқсатын алып отыру әрбір қазақ отбасының әдетті іспеттес болып кеткен.

Қазақ этномәдениетіне сәйкес:

– қонақ болып барғанда қызды төрге отырғызады. Төрде отырған қыздың бақытының жұғыны сол төрде қалады деп есептеген.

– қыдырып келген жас баланы үйден құры қол шығармайды. Сәбидің көңілі қалмасын деп жасалатын ырым.

– үйде отырған адамдарды саусақпен санамайды. Себебі, қазақта малды ғана саусақпен санап түгендейді.

– дастархан оң бетімен жайылады. «Дастархан оң болмай, ісінде жол болмайды» деп ырымдайды.

– кетік, жырыс ыдыспен қонаққа ас бермейді (Аманова, 2012, 12 б.).

Қазақ халқының ұлттық тәлім-тәрбиесі талай халықты тәтті еткен. Көптеген зерттушілер мен ғалымдар қазақтың ұлттық мәдениеті мен әдеби жайлы таңдана жазған. Оған А.И.Лившинның «Қайырымдылық, адамды аяу, ақсақалдарға, қарттарға құрмет көрсету олардың ең жақсы қасиеті» (Аманова, 2012, 103 б.) - деген сөздері дәлел бола алады.

Мәдениет – әр халықтың өз жерінде қалыптасып, бірнеше жылдар бойы жиналады, өмірден алынған тәжірибелерден құралады. Мәдениет халықпен бірге өмір сүреді. Әлем халықтарының мәдени айырмашылықтарын сипаттағанда И.С.Кон екі түрлі мәдениет типтерін айтады. Оның біріншісі, азиаттық халықтарға тән – ұжымдық типтегі мәдениет болса, екіншісі, бастыс халықтарына тән жекедаралық мәдениет. Бұның алғашқысы туыс-туғандармен қарым-қатынас жасауға, дос-жарандарының ортасында өмір сүруге бейім тұратын болса, соңғысы барлығынан алыс, тек отбасы мүшелерімен ғана қарым-қатынас жасайтын адамдар тобы (Әлжанов, 2007, 28 б.). Сонымен қатар, этномәдениет ұғымы да бар. Этномәдениет – ол белгілі бір ұлттың өзіндік мәдениеті, дәстүрі, халықтық ерекшеліктері. Ол ұлттың тыныс-тіршілігін, абыройын, көтерілген биігін, қолындағы жетістігін, сана-сезімі мен қалыптасу тарихын білдіреді. Ал бүгінгі таңда этномәдениетті әлемдік мәдени-рухани процестермен бірге қарастырамыз. Осы тұрғыдан алғанда, бүгінгі жастардың арасында этномәдениеттің тығырыққа тіреліп бара жатқанын байқауға болады. Себебі, адам баласы айналасын былай қойғанда, өзінің болмысын, өзінің тарихын жатырқап, жалған құндылықтарға көбірек бой алдыруда. Бұлай жалғаса беретін болса ұлтымыздың әлеуметтік экономикалық дамуы құлдырап кетуі ықтимал, Осы себептен де, оқушылардың бойына мектеп жасынан ақ этномәдениеттік құзыреттілікті қалыптасырып, оларға өз мәдениетін сүйуге, басқа елдердің мәдениетін құрметтеуге баулу керек.

Баланың дамуы мен тәрбиесінде этнопедагогиканың орны ерекше. Этномәдениет рухты қайта жаңғыртуға септігін тигізеді. Ол халық даналықтары мен мұрасын ұрпақтарға жеткізуші алып күш. Әрбір адам тарихты, мұрағатты жақсы біліп, құрметтеуі тиіс. Оқушы бойына этномәдени құзыреттілікті қалыптастырудағы басты мақсат – жалпы адамзаттың мәдени мұрасын әрбір

ұлттың тарихи, мәдени байлығымен сабақтастыру білу; дүниетану көзқарасын қалыптастыру; ата-баба дәстүрін сақтай отырып болашаққа қадам жасауды үйрету.

ҚР «Білім туралы» заңына сүйене келе, «Қазақстанда өмір сүретін қазақ халқы мен басқа да халықардың тілін, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарын қадір тұтып игеруге пейілді азамат болуы керек» (Бригада, 2015, 77 б.). Осы мақсатқа сай оқушыны тәрбиелеп шығару – ұстаздардың басты міндеті.

Зерттеу әдісі. Этномәдениет – белігі бір ұлттың мәдениеті. Біздің жағдайымызда қазақ халқының мәдениеті. Қазақ тілді емес мектептерде оқушының этномәдени құзіреттілігін қалыптастыруда қазақ тілі сабағының маңызы зор. Дәл осы сабақ арқылы оқушылар өз мәдениеттерін біліп, сақтай отыра қазақ халқының ұлттық мәдениетін меңгеріп, оны сыйлауға, құрметтеуге, жақсы әсер алуға үйренеді.

Талқылау. «Этномәдениет» сөзінің шығу тегін екіге бөліп қараймыз. Ең алдымен «этнос» – өзіндік тарихы бар, қалыптасқан тайпа, халық, ұлт, мемлекет. Бұл сөздің мағынасы халыққа тікелей байланысты. «Этно» сөзінен түрлі терминдерді шығарып, жеке дара ғылым ретінде талдауға болады: этнография, этнодемография, этномәдениет, этнолингвистика, этнопедагогика, этнотілділік, этноәлеуметтік, т.б. Бұлардың барлығы бір-бірімен тығыз байланыста өмір сүреді. Ал «мәдениет» сөзі араб тіліндегі «мудун» сөзінен алынып, қазақ тілінде «қала» деген мағынаны білдіретін болса, «мәдени» – қала тұрғыны деген мағынаны білдіреді (Өлжанов, 2007, 28 б.). Жалпы мәдениет сөзі орта ғасырда мұсылман мәдениетінің өркендеуімен өрбіген. Қызығы, қазақтар ХХ ғасырға дейін мәдениет сөзін мүлдем қолданбаған екен. Оның орнына шамалас келетін тәрбие, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, хикмет, ғибадат, иман, дін, ғылым сөздерін қолданатын болған. Этномәдениет – жастарды отансүйгіштікке, ұлтжандылыққа, сүйіспеншілік пен құрметке тәрбиелейді.

Этномәдениет – ол әрбір халықтың, ұлттың өзіндік дәстүрлі мәдениеті. Абай Құнанбайұлының 39-қара сөзінде былай деген: «Рас, бұрынғы біздің ата-бабаларымыздың бұл замандағылардан білімі, күтімі, сыпайылығы, тазалығы төмен болған. Бірақ бұл замандағылардан артық екі мінезі бар екен. Ендігі жұрт ата-бабаларымыздың мінді ісін бір-бірлеп тастап келеміз, әлгі екі ғана тәуірді біржола жоғалтып алдық. Осы күндегілер өзге мінезге осы өрмелеп іргелі бара жатқанына қарай сол аталарымыздың екі ғана мінезін жоғалтпай тұрсақ, біз де ел қатарына кірер едік» (Қалиұлы, 2003, 187 б.). Бұл жердегі Абай айтқан екі мінез елдік намы пен бірлік және дау-жанжалдан аулақ болу. Этномәдениеттің Абай шығармашылығындағы үлкен бір көрінісі – ақыл мен жүректің арақатынасын заман талабына сәйкес шешу болып табылады.

Тіл мен мәдениет бір-бірімен тығыз байланыста. Этномәдениет тіл деңгейлері арқылы қалыптасады. В.Ф.Гумбольдт «Әр тіл, тіл иесіне өздік орта

қалыптастырады. Егер басқа халықтың ортасына ауысатын жағдай туса, онда адам сол ұлтқа тән қасиеттерді қабылдауы тиіс. Сондықтан да шет тілін зерттеу дүниеге жаңаша көзқарас қалыптастырады. Себебі әр тілде адамзаттың белгілі бір қасиетіне тән ерекше түсініктер мен елестер болады. Бұл аралық әлем түсініктері мен елестері ғана емес, сонымен қатар басқа да ойлау ұялыптарын, мысалы, өзекті мағыналарды қамтитын бейнелер, пікірлердің барлығы нысаналы шындық элементтерін құрайды» – дейді (Карлинский, 2003, 57 б.).

В.Ю.Штыкаревтің пікірінше, оқушылардың этномәдени құзіреттілігі дегеніміз – бұл дағдылар. Дағдылар – мінез-құлық үлгілері арқылы жүзеге асырылатын белгілі бір мәдениет туралы объективті идеялар мен білімдердің жиынтығы (Әбілдина, 2009, 10 б.). Ол оқушының оқу-танымдық процеске қатысуына, сондай-ақ оның көп ұлтты ортаға сәтті бейімделуіне бағытталған нақты өмірде және оқу сабақтарында алған білімі мен тәжірибесіне негізделген тиімді этносаралық өзара түсіністік пен өзара іс-қимылға ықпал етеді.

Этномәдени құзыреттілік келісім мен өзара сенім атмосферасын сақтауға, бірлескен іс-әрекеттегі жоғары нәтижеге жетуге ықпал етеді. Этномәдени құзыреттілік объективті-субъективті құбылыс ретінде оқушының көп ұлтты ортада жайлы өмір сүру, көкжиектің тарлығын жеңу және халықтардың өзара әсерін түсіну мақсатында әртүрлі мәдениеттерді зерттеуге дайындығын қамтиды.

Этномәдени құзыреттілік – оқушыға басқа этностардың, ұлттар мен мәдениеттердің өкілдерімен үйлесімді қарым-қатынас орнатуына, тиімді ынтымақтастық танытуына және мақсаттарына жетуге көмектесетін білім, білік, дағдылар жиынтығы. Стефаненконың анықтамасына сәйкес, «этномәдени құзыреттілік – бұл нақты этникалық мәдениет туралы әділ көзқарастар мен білімдердің жиынтығы, ол адамға әртүрлі этникалық топтардың өкілдерімен өзара іс-қимылдың тиісті моделін таңдауға мүмкіндік береді, сол арқылы мәдениетаралық өзара іс-қимыл мен этносаралық қатынастарды үйлестіруге ықпал етеді» (Бережнова және т.б., 2007, 123 б.).

Нәтижелер. Өзге тілді аудиторияға қазақ халқының мәдениетін игерту – бұл білім берудің негізгі идеясы болып саналады. Бұл жерде өзара байланысты екі мақсаттың жүзеге асуына назар аудару керек:

- Этномәдени бірегейлік, яғни, өзін-өзі тану. Өзге тілде білім алатын, бірақ ұлты қазақ балалардың бойына этномәдениетті игерту.
- Этномәдени өзгешелік, яғни, өзге мәдениетті тану. Өзге тілде білім алатын, ұлты қазақ емес балаларға қазақ халқының этномәдениетін игерту.

Сонымен, халықтың рухани құндылықтарын тарату, этномәдениетті сақтауға бағытталған білім беру, педагогикалық үдеріс тәжірибесінде этнопедагогикалық білім беру деп аталады.

Этномәдени білім берудің негізгі міндеттері ретінде мыналар ұсынылды:

– жан-жақты мәдениетті тұлғаны тәрбиелеу (тұлғаның өзінің төл мәдениетіне сай болуына және өзге мәдениеттерді игеруіне жағдай жасау);

– көптілді жеке адамды қалыптастыру (ана тілінде, мемлекеттік, орыс және шетел тілдерінде еркін ұғынысуға қабілетті азаматтарды тәрбиелеу) (Әлжанов, 2007, 35 б.).

Өзге тілді аудиторияда этнопедагогикалық білім беру арқылы бала қазақ халқының мәдениетін ұғынуға ұмтылады, жоғары рухани құндылықтары қалыптасады. Бірінші кезекте, өзінің белгілі бір этнос өкілі екенін, сол халықтың мәдени құндылықтарының иесі екенін, ұлттық ана тілінің мұрагері екендігін түсіне отырып, сана-сезімін дамытады. Этномәдени білім арқылы жеке тұлға ізгіленеді, қазақ халқының тарихын, этникалық маңызын, ұлттық менталитетін, символдарды, дәстүрлерді зерделейді. Баланың дамуына, қоғам мен жеке тұлғаның рухани жаңғыруына ықпалын тигізеді. Этномәдени білім беру тұлғаларды әлеуметтік жағынан бір-біріне байланыстырушы фактор болып есептеледі, адамды өркениетті етеді. Этномәдени білім беру болашақ ұрпақты құндылықтық бағдарлар мен этикалық нормаларды, соның ішінде кәсіби нормаларды қалыптастыруға, сондай-ақ сыни ойлауды дамытуға көмектеседі. Этнопедагогикалық білім – бұл адамзат болашағы үшін маңызды деп есептейміз. Ол адамды дамытады, ой-өрісін кеңейтеді, заттардың мәнін түсінуге көмектеседі.

Қазақстанда оқушыларға этномәдени білім беру теориясының негізін қалаған Ж.Ж.Наурызбай Қазақстан Республикасында оқушыларға этномәдени білім беру тұжырымдамасы мен моделін, тіл саясаты тұжырымдамасын ұсынып, оқушыларға этномәдени білім берудің ғылыми-теориялық негіздерін, мақсаты мен міндеттері, құрылымы мен жүзеге асыру принциптерін айқындап берген. С.Қалиевтың «Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы» еңбегін қазақ этнопедагогикасы тарихын бір жүйеге келтірген тұңғыш құнды зерттеу деуге болады. Ол «Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы» атты еңбегінде XV-XIV ғасырларда өмір сүрген қазақ ақын-жырауларының поэзиясынан халықтың салт-дәстүрін, ой-арманы мен тілек мақсатын айқындап берген. С.Қалиев былай деп жазды: «Қазақ жырауларының толғау-тебіреністері, қанатты сөздері өзінің тәлімдік шарапаты жағынан ғана емес, сонымен бірге рухани эстетикалық, отаншылдық мәні жағынан да аса маңызды болды» (Қалиұлы, 2003, 95 б.). С.Қалиев қазақ этнопедагогикасының өзіндік ерекшеліктерін, халқымыздың ұлттық қадір-қасиеттерін баса көрсетіп, оларға сипаттама берді.

Өзге тілді мектептерде Этномәдени білім берудің маңызы – өз тарихын, мәдениетіне тиісті сфера арқылы берілуіне негізделген, ұлттық этномәдени ұқсастығын жүзеге асыруға бағытталған ұрпақ тәрбиелеу. Әрине, белгілі мемлекетте тұратын барлық этностардың мемлекеттік интерациясы маңызды болып табылады. Ал бұл жағдай білім беру жүйесі арқылы тиімді жүзеге асырылады. Этномәдени білім берудің маңызы – ана тіліне, мәдениетіне қатыстырып және әлеуметтік мәдениетті қабылдау арқылы этномәдени

ұқсастығын сақтауға бағытталуында. Сонымен бірге ол трансляциялық, дамытушылық, дифференциялық және интеракциялық функцияларын атқарады. Этномәдени білім беру негізгі тапсырмаларының бірі – ол өз мәдениетін ғана біліп қоймай, сонымен бірге тұтас дүниеге көзқарасы қалыптасқан мәдени тұлғаны тәрбиелеу болып табылады.

Өзге тілді аудиторияда этномәдени білім берудің тиімді жолы – ол қазақ салт-дәстүрлері арқылы қазақ халқының мәдениетін игерту. Ол арқылы халықтың еңбексүйгіштік, отбасындағы жариялылық, патриотизм, адамдар арасындағы адамгершілік, ұлттық құндылықтарды сақтаушылар ретінде қарияларға құрметпен қарау, балаларға қамқорлық жасау, адалдық, асылдық, батылдық сияқты моральдық-этикалық идеяларды бойларына сіңіреді. Сонымен қатар қазақ халқының табиғатының сұлулығын, ұлттық киімдерінің сұлулығын, көптеген ұлттық мерекелердің эстетикалық байлығын, адамдар арасындағы өзара ынтымақтастық қарым-қатынасты насихаттайды.

Этномәдени құзыреттілік күнделікті өмірде өз ұлтының және басқа ұлттардың этникалық мәдениеті туралы алған білімге түсіністігін көрсетеді. Этномәдени құзыреттілікті қалыптастыру этника-аралық өзара әрекеттестік міндеттерін шешу қабілетін, оқушыларды өзінің туған мәдениетінің құндылығын басқа құндылықпен бірлікте салыстыра отырып тану, басқа халықтың мәдениетіне енуге, этника-аралық түсіну мен диалогқа қабілетін дамытуға мүмкіндік туғызады.

Этномәдени құзіреттіліктің жоғарғы деңгейіне жету үшін:

- Бастауыш сынып оқушылары – өзінің этникалық мәдениеті саласындағы, сонымен бірге сол мемлекетте тұратын халықтардың этникалық мәдениеті туралы элементарлы сауаттылығы болуы керек;
- Ортаншы сынып оқушылары – өзінің және Қазақстан халықтарының этникалық мәдениеті саласындағы функционалды сауаттылығы және белгілі бір мемлекеттің этномәдени саласындағы элементарлы сауаттылығы болуы керек;
- Жоғары сынып оқушылары – Қазақстанның этномәдениет саласындағы білімділік және әлемдік этномәдениет саласындағы элементарлы сауаттылығы болуы керек (Әбілдина, 2009, 11 б.).

Қазақ тілінде оқытпайтын мектептегі оқушылардың этномәдени құзіреттілігінің қалыптасу деңгейін диагностикалаудағы критерийлер мен көрсеткіштер:

1. қазақ этномәдениетінің құндылығын (мәнін) түсіну;
2. қазақ тілін білу;
3. қазақ халқының дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын білуге және сақтауға бағдарлану;
4. басқа этнос өкілдерімен достық және әдепті қарым-қатынас жасай білу;
5. қазақ халқының этникалық ерекшелігінің көріністеріне толерантты бола білу;

6. этникалық ерекшеліктерге сүйене білу және оларды ұтымды пайдалану;
7. әр түрлі ұлт өкілдерімен тиімді жұмыс жасай білу (Әлжанов, 2007, 40 б.).

Қазақ тілі сабағында этномәдени құзіреттілікті қалыптастыру үшін оқушы санасына халық психологиясымен қатар, халық дүниетанымы мен дүниеге көзқарасы, өмір салтын да игерту керек. Этномәдениеттің көрінісіне мысал ретінде бесіктің маңыздылығына тоқталып өтейік. Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті сабағында бесік сөзіне бірнеше мәрте тоқталамыз. Енді осы «бесік» ұғымының қазақ халқындағы орны, оның тәрбиелік маңызы, салт-дәстүрдегі көрінісін бала санасына жеткізу үшін алдымен өзге ұлттардағы «бесік» ұғымымен салыстырып көреміз. Себебі, біздің алдымызда тек қазақ халқының балалары емес, басқа ұлттардың да балалары отырады. Этномәдени құзіреттілікті қалыптастыру үшін үйреткелі отырған ұғымның басқа халықтарда қандай мағына беретінін, қалай қолданылатынын көрсетіп, салғастырмалы түрде талдау жүргізіп, оқушы бойына сіңіреміз.

Ең алдымен қазақ дүниетанымында бесіктің маңызы үлкен. Бесік – қасиетті, киелі мүлік, сәбидің кішкентай ғана ұясы болып есептеледі. Жаңа туған баланы бесікке бөлеу – халқымыз үшін елеулі дәстүрлердің бірі. Баланы бесікке бөлеу әулеттің үлкен, көпті көрген, сыйлы әжелеріне тапсырылған. Алдымен бесікті отпен аластайды да, баланы одан соң барып бөлейді. Бөлеп болған соң бесік жыры айтылып, баланы ұйықтатады.

Қазақ бесігінің құрылысы да күрделі. Ол ағаштан жасалады. Ал талдан жасалған бесікті қазақ халқы ерекше қадір тұтқан. Себебі талға иіс көп сіңбейді, әр түрлі жәндіктер көп жолай қоймайды. Бесіктің бөліктері түбек, шүмек, жазғы жабу, қысқы жабу, қолбау, тартпа бау, баулар байланатын бел ағаш, жастықтар, көрпешелер мен бас жағына ілінетін үкіден тұрады (Айтбаева, 2006, 3 б.).

Бесіктің бала тәрбиесіне ыңғайлылығы: көшіп-конғанда алып жүруге ыңғайлы; баланы емізгенге қолайлы; баланың тазалығына жақсы. Сәбиге тіл-көз тимеу үшін ырымдап, бесікке тағылатын этномәдени бұйымдар бар. Оларға үкінің тұяғын, қасқырдың азу тісін, жылқының қылын жатқызамыз.

Бесік – ұлттық бұйым, бесік жыры – халық рухының, тұрмысының, әдет-салтының, мінез-құлқының, өмірінің этномәдени бейнесі.

Орыс этномәдениетінде де бесік қадірлі бұйым болып есептеледі. Құрылымы қазақ бесігіне қарағанда аса күрделі емес. Олар ағаш бесікке көрпешастығын салады да, шымылдығын құрып қояды (Айтбаева, 2006, 4 б.). Қазақтар бесікті «ақ бесік» деп айтса, орыстар «позолеченная, золотая, серебрянная» деп айтады.

Неміс халқында да бесік киелі саналады. Кей жерлерде аспалы бесік қолданылады, ал кей жерлерде баланы жер бесікке ұйықтатады. Аспалы бесік ағашқа немесе ашаға ілінеді. Ол жол жүргенге ыңғайлы, жәшік немесе себет секілді орамал. Оның ерекше түрі - астынан тіреу қойылған тербелмелі жәшік. Бесіктің бұл түрін өткен ғасырларда ауқатты отбасылар ғана қолданған. Барокко

княздығының салтанатты төсектерін осы неміс бесіктеріне ұқсатады. Ағаштан жасалған жер бесікке баланы жатқызудың өзіндік жолдары бар. Олар неміс халқының этномәдени көрсеткіші болып табылады. Немістер түрлі ауру-сырқаулардан баласы аман болу үшін, бесігіне таға салып қояды (Айтбаева, 2006, 5 б.).

Қай жағынан, қай халықтан алып қарасақ та бесіктердің атқаратын қызметі бір- баланың жайлы ұйықтауын қамтамасыз ету. Оның құрылысы қай елде болмасын күрделі, арнайы ырым-тиымдары, өз тарихы бар. Дегенмен, әр елдің бесігінен халықтардың дүниені қалай қабылдайтынын көруге болады. А.Каралинский «Орысша, қытайша, немісше ойлау деген жоқ, бірақ этникалық ұжымға тән өзіндік ерекшеліктері болады. Ол адамзаттың қартаюу, ата-анасы, біреуге парыз болу, тәрбие, дін, т.б. түсініктермен байланысты» – дейі (Карлинский, 2003, 76 б.).

Міне, өзге тілді аудиторияға қазақ бесігінің мәнін толықтай ашып түсіндіру барысында осындай салыстырулар келтіріп, оқушы бойына өз мәдениетін сақтай отыра, өзге елдің мәдениетіне құрметпен қарауды үйрете аламыз. Түрлі мысалдар келтіре отырып, оқушының қызығушылығын арттыра келе, оның санасына қазақ бесігінің орнын жеткіземіз, әрі есте сақтап қалуына жағдай туғызамыз.

Қорытынды. Оқушы потенциалының толық ашылуында, оның өзін-өзі белсенді түрде жүзеге асыруында, әлеуметтік белсенділігінің артуында ұлттық өзіндік сананың, этномәдени құзыреттіліктің дұрыс, позитивті қалыптасуының маңызы үлкен. Этномәдени құзыреттілігі дұрыс қалыптасқан адам ғана өзінің тұтас тұлғалаық құрылымын сақтай алады. Өмірде өз жолын дұрыс анықтап үйренеді, өзімен де, айналасындағы адамдармен де жақсы қарым-қатынас жасап, еркін өмір сүруге бейімделеді. Этномәдени құзыреттілігі жоғары тұлға өзіне сенімді, әлеуметтік ортада өзін еркін ұстай алады, өзін-өзі толықтай ашып көрсете алады деп тұжырымдауға болады. Елбасы Халықтар Ассамблеясында сөйлеген сөзінде былай дейді: «Мәдениеттер мен тілдердің алуандылығы – бұл баға жетпес сый, соның арқасында шынайы шығармашылық өзара мольғу, еліміздегі әр халықтың шын мәніндегі дамуы мүкін болып отыр» (Назарбаев, 2006, 1 б.).

Әрбір этнос өзінің дәстүрлі мәдениетін көздің қарашығындай сақтап, болашақ даму жолында ата-бабалардан қалған «Мәдени мұраны» тиімді дәнекер ретінде әлемдік кеңістікке көрсете білуі қажет. Әрбір халықтың өз мәдениетін сақтауға құқығы бар. Сонымен қатар, көпұлтты мемлекетімізде әрбір ұлт өкілдері бір-бірінің тілін, салт-дәстүрін, мәдениетін сыйлай білуі керек.

Баланы оқыту мен тәрбиелеу, оған білім беру бүгінгі өмірмен ғана ұштасып жатқан дүние емес. Ол ұлттық тәрбиемен, көне тарих тағылымымен де астасып жатады. Сондықтан өткен тарихтағы кейбір мәселелерге мін беріп, олардан алар нәрселеріміз көп. Бүгінгі кезең – жаңашылдық кезеңі. Педагогикалық жүйеде оқыту мен тәрбиелеу жұмысын үнемі жетілдіріп, жаңашалап отыру маңызды факторлардың бірі. Қазіргі мектеп бағдарламаларын оқыту мен игерту бұрынғы

жылдармен салыстырғанда қиындау. Ақпараттарды түрлі технологиялық жүйелерді қолдана отырып тыңғылықты да жүйелі түрде меңгерту мұғалімге қатаң талап ретінде қойлады. Яғни, баланың өзіндік білім алуына, логикасын дамытуына, ақпарат көздерін пайдалана білуіне, берілген білімді саналы түрде қабылдауға көмектесуі қажет.

Білімді, қабілетті, жан-жақты ұрпақ – еліміздің асыл қазынасы, болашағының жарқын болуының кепілі. Ал, ондай ұрпақты тәрбиелеп шығару үшін халықтық педагогикаға назар аударуымыз қажет. Бүгінгі біздің басты мақсатымыз – әрбір оқушының сана-сезімін ұлттық педагогика арқылы оятып, олардың бойына халықтық педагогиканың үлгілерін сіңіру. Ғасырлар бойы жинақталған тіл, дін, тәрбие, салт-дәстүр, мәдениетті пайдалана отырып, этнопедагогиканың іргетасын дұрыс қалыптастыру. Бұл жерде айта кететін маңызды бір нәрсе, ұлттық тәрбиенің тек бір жақтан, мектеп жағынан ғана беріліп қоймай, үйде де, ата-ананың тарапынан да қолдау таба білуі. Осылай екі жақтан бірлесе іске кіріскенде ғана жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады.

Қазақ халқының тілін, тарихын, салт-дәстүрін, ідебиеті мен мәдениетін ұмыта бастаған орыс тілді аудиторияны тәрбиелеуде бүкіл ел болып ат салысуымыз қажет. Халқымыздың ұлттық құндылықтарына құрметпен қарауды үйрету – ұлттық болмысымыздың сақтап қалуына көмегін тигізері хақ!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Абишева К.С., Абуева Р.Т. (2002). Мәдениет және этнопедагогика арқылы тәрбие мақсатын жүзеге асыру. – ЖОО аралық хабаршы. – №2. – 45-49 б.

Аманова Ғ. (2012). Халықтық педагогика – даналық мектебі. – Алматы: 261 б.

Айтбаева А.Ж. (2006). Қазақ, орыс, неміс бесік бұйымы және әлем бейнесі. – ҚазҰУ хабаршысы. – №8. – 3-5 б.

Әбілдина С.Қ. (2009). Оқушылар тұлғасын қалыптастырудағы этномәдениеттің орны. – ПМУ хабаршысы. – №3. – 9-17 б.

Әлжанов Ә. (2007). Этномәдениеттің көптүрлілігі. – Дарын. – №1. – 25-41 б.

Бережнова Л.Н., Набок И.Л., Щеглов В.И. (2007). Этнопедагогика. – Москва: Академия. – 240 с.

Бригада Г.В. (2015). Этномәдени дәстүрлердің білім саласында алатын орны. – Воспитание и обучение. – №4. – 77 б.

Назарбаев Н.Ә. (2006). Әрқашан бірге, әрдайым алда болайық. – Қазақ әдебиеті. – №44. – 1 б.

Карлинский А.Е. (2003). Принципы, методы и приемы лингвистических исследований. – Алматы: КазУМО им. Абылай хана. – 184 с.

Калиұлы С. (2003). Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Білім. – 280 б.

References:

Abisheva K.S., Abueva R.T. (2002). Madeniet jane etnopedagogika arqyly tarbie maqsatyn zhuzege asyru [Implementation of the educational goal through culture and ethnopedagogics]. – JOO aralyq habarshy. – №2. – 45-49 p.

Amanova G. (2012). Halyqtyq pedagogika – danalyq mektebi [Folk pedagogy-School of wisdom]. – Almaty: 261 p.

Aitbaeva A.J. (2006). Qazaq, orys, nemis besik buiymy jane alem beinesi [Kazakh, russian, german lullaby and image of the world]. – QazUY habarshysy. – №8. – 3-5 p.

Abildina S.Q. (2009). Oqushylar tulgasyn qalyptastyrudagy etnomadeniетtin орны [The role of ethno-culture in the formation of students ' personality]. – PMU habarshysy. – №3. – 9-17 p.

Alzhanov A. (2007). Etnomadeniетtin kopturliligi [Ethno-cultural diversity]. – Daryn. – №1. – 25-41 p.

Berezhnova L.N., Nabok I.L., Sheglov B.I. (2007). Etnopedagogika [Ethnopedagogy]. – Moskva: Akademya.– 240 p.

Brigada G. B. (2015). Etnomadeni dasturlerdin bilim salasynda alatyn орны [The role of ethno-cultural traditions in the field of Education]. – Vospitanye i obuchenye. – №4. – 77 p.

Nazarbaev N.A. (2006). Arqashan birge, ardaiym alda bolaiyq [Always together, always ahead]. – Qazaq adabietі. – №44. – 1 p.

Karlinski A.E. (2003). Prinsipy, metody i priemy lingvisticheskikh issledovani [Principles, methods and techniques of linguistic research]. – Almaty: KazUMO im. Abylai hana. – 184 p.

Qaliuly S. (2003). Qazaq etnopedagogikasynyn teorialyq negizderi men tarihy [Theoretical foundations and history of Kazakh ethnopedagogics]. – Almaty: Bilim. – 280 p.

Formation of ethnocultural competence of foreign language student

Zhapsarbay Aiyim Aitzhankyzy

2nd year master's student of the Institute of Philology and multilingual education
of the Abai Kazakh national pedagogical University
Almaty/Kazakhstan

Abstract. *The author of the article examines the formation of ethnocultural competence of students in schools with a non-Kazakh language of instruction. Explains the concept of culture and analyzes the typology of Connes culture. Reveals the meaning of the concept of "ethnoculture", defines its role in the development and upbringing of a child. Ethnoculture is culture, traditions, national characteristics of a certain people. It symbolizes vitality, honor, heights, achievements, consciousness and history of the nation. The article discusses the main tasks of ethnocultural education and some effective ways of teaching it. Focuses on the concept*

of competence and explains how to achieve high ethnocultural competence among students. It offers criteria and indicators for diagnosing the level of formation of ethnocultural competence of students in a school with a non-Kazakh language of instruction. Tells about the way of formation of ethnocultural competence at the lessons of the Kazakh language. Conducts a comparative analysis of the ethnic culture of the Kazakh people with the concept of "besik" in order to avoid difficulties in interpreting the ethnic culture of the Kazakh people for a foreign language audience. Using the example of the cradle, they compare it with the concept of the Russian, German peoples. Fully revealing the essence of the Kazakh cradle for a foreign-language audience, makes various comparisons, teaches to respect the culture of the Kazakh people, while preserving their culture.

Key words: *ethnoculture, foreign language audience, competence, cradle, nation.*

Формирование этнокультурной компетентности иноязычных учащихся

Жапсарбай Айым Айтжановна

Магистрант 2 курса Института филологии и полиязычного образования
Казахского национального педагогического университета имени Абая
Алматы/Казахстан

***Аннотация.** Автор статьи рассматривает формирования этнокультурной компетентности учащихся школ с неказахским языком обучения. Объясняет концепцию культуры и анализирует типологию культуры Конна. Раскрывает смысл понятия «этнокультура», определяет ее роль в развитии и воспитании ребенка. Этнокультура – это культура, традиции, национальные особенности определенного народа. Он символизирует жизненную силу, честь, высоты, достижения, сознание и историю нации. В статье рассматриваются основные задачи этнокультурного образования и некоторые эффективные способы его обучения. Сосредоточен на концепции компетентности и объясняет, как достичь высокой этнокультурной компетентности среди учащихся. Предлагает критерии и показатели диагностики уровня сформированности этнокультурной компетентности учащихся в школе с неказахским языком обучения. Рассказывает о пути формирования этнокультурной компетентности на уроках казахского языка. Проводит сопоставительный анализ этнокультуры казахского народа с понятием «бесік», чтобы избежать трудностей при интерпретации этнокультуры казахского народа для иноязычной аудитории. На примере колыбели сравнивают ее с понятием русского, немецкого народов. В полной мере раскрывая суть казахской колыбели для иноязычной аудитории, приводит различные сравнения, учит уважительно относиться к культуре казахского народа, сохраняя при этом свою культуру.*

***Ключевые слова:** этнокультура, иноязычная аудитория, компетенция, колыбель, нация.*

РОЛЬ МАРКЕТИНГА В РАЗВИТИИ ВЕДУЩИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МИРА

БЕРДЫБЕКОВА Айман Лесбековна

к.э.н., старший преподаватель, Южно-Казахстанский
государственный педагогический университет, кафедра «География»
Шымкент/Казахстан
e-mail: aiman_9_may@mail.ru

КУРМАНОВА Маргарита Вячеславовна

магистрант, Южно-Казахстанский государственный
педагогический университет, кафедра «Иностранные языки»
Шымкент/Казахстан
e-mail: margusic.98@gmail.com

Аннотация. *Статья рассказывает о значении маркетинга в развитии ведущих высших учебных заведений мира. В статье аргументирована значительность использования менеджмента в области просветительных услуг. Пересмотрены определения «образовательный маркетинг», «образовательные услуги», «реклама», «спрос», «предложение», «субъекты рекламных касательств в сфере образования», «конкурентоспособность», «потребители образовательных услуг». Показана спецификация вариантов менеджмента и обозначены стратегии ее использования в сфере образования. Также описываются примеры ведущих вузов мира и зависимость стоимости обучения от их глобального рейтинга. Обозначено место маркетинга в обучении в целом, отдельно описываются понятия конкурентоспособности и ее значение в развитии ведущих вузов мира, затронута тема маркетинговых инструментов, таких, как реклама и спрос, как основные вспомогательные способности маркетинга. В статье демонстрируются множественные теоретические и статистические данные, отражающие экономические показатели разных стран, их характеристики, с помощью различных таблиц ярко продемонстрирована их взаимосвязь друг с другом. Доказано большое значение роли маркетинга в системе образования ведущих вузов мира. Показана перспектива использования рекламных инноваций в формировании сферы образовательных услуг. Презентована потребность выработки специфических рекламных отраслей для исследований образовательного рынка и управления комплексом менеджмента в учебных учреждениях.*

Ключевые слова. *Маркетинг, субъекты рекламных отношений, покупатели учебных услуг, варианты маркетинга, рекламные стратегии, область образования.*

Введение. Среди повсеместной и безжалостной конкуренции прогрессивного рынка образовательных услуг маркетинг играет значительную роль в деятельности вузов, потому что он позволяет определить подходящую

взаимозависимость между системой и средой, частью которой он является. В современном мире образовательный маркетинг понимается как демонстрация ориентированного на рынок административного языка мышления, для которого свойственны творческие, креативные и гибкие подходы. Рекламная активность вузов обязана существовать и быть ориентированной на быстрое развитие учебных заведений, а также на развитие их стабильности, на крепкие и долгие взаимосвязи с покупателями либо иными участниками рынка и на поднятие конкурентоспособности предлагаемых продуктов и услуг.

За достижениями целей любой маркетинговой компании вуза стоит создание маркетинговой службы, ее активность позволит решить ключевые вопросы, составляющие основу маркетинга: что необходимо рынку образовательных услуг на данный период времени; кто клиент учебного заведения, и в чем его основная потребность; по какой стоимости реализовывать продукт или услугу вуза; как продвигать эту услугу на рынке, не утратив при этом конкурентоспособности.

Методы исследования. Актуальность выбранной темы заключается в том, что в настоящее время государственная политика в области образования вынуждает учебные учреждения всё больше и больше окунаться в систему рыночных отношений. Реформа государственного обучения предполагает формирование механизмов оценки качества и востребованности образовательных услуг с участием потребителей. Это позволяет им наиболее компетентно и объективно оценивать свои возможности в выборе места получения высшего образования.

Обсуждение. В современных реалиях в развитии ведущих высших учебных заведений мира немалое значение уделяется способностям вуза конкурировать и «оставаться на плаву», несмотря на определенные трудности. Вузы, использующие маркетинговые инструменты, более конкурентоспособны на рынке образовательных услуг. Она формируется из нескольких факторов : характеристики самого вуза, его эффективности на рынке услуг, качества образования, его рейтинга и соответствия стандартам современной системы образования. Все эти факторы служат опорой учебному заведению. В современном обществе есть несколько понятий конкурентоспособности, описанные в таблице 1.

Таблица 1. Значение понятия «конкурентоспособность» в разнообразных академических контекстах

Автор	Понятие конкурентоспособности
Г.Я. Киперман	Способность противостоять на рынке другим изготовителям и поставщикам аналогичной продукции

	(конкурентам) как по степени удовлетворения своими товарами или услугами конкретной общественной потребности, так и по эффективности производственной деятельности.
Н. И. Перцовский	Возможность эффективной хозяйственной деятельности и ее практической прибыльной реализации в условиях конкурентного рынка, то есть обобщающий показатель жизнестойкости предприятия, его умения эффективно использовать свой финансовый, производственный, научно-технический и трудовой потенциалы.
Б.А. Райзберг, Г.Л. Азоев, Лозовский А.Г.	Способность компании конкурировать на рынках с производителями и продавцами аналогичных товаров посредством обеспечения более высокого качества, доступности цен, создания удобства для покупателей.
Р.А. Фатхутдинов	Способность фирмы выпускать конкурентоспособную продукцию и её преимущество по отношению к другим фирмам данной отрасли внутри страны и за ее пределами.
В.Е. Хруцкий, И.В. Корнеева	Способность успешно оперировать на конкретном рынке в данный период времени путем выпуска и реализации конкурентоспособных товаров и услуг.
Примечание: Таблица составлена авторами на основе (Перцовский, 2001, 239 с.), (Фатхутдинов, 2006, 448 с.), (Хруцкий, 2000, 253 с.).	

Все вышеприведенные значения можно объединить в одно понятие: конкурентоспособность учебного заведения – это действительная возможность вуза на протяжении долгого времени превосходить свои аналоги эффективным использованием и улучшением своих ресурсов в определенной части рынка образовательных услуг. Это понятие предусматривает реакцию потребителя на цену, качество продукта, а также на эффективность самих услуг вуза. Из этого становится более понятной цель самой конкуренции высших учебных заведений – это устойчивое увеличение своей доли на рынке и наиболее действенное использование ресурсов образовательного учреждения. В развитии конкурентоспособности вузов важную роль играет именно маркетинг. Он формирует спрос на предложенные услуги и увеличивает его в короткие сроки. В Таблице 2 приведена характеристика вузов мира с высокими показателями спроса на образовательные услуги среди абитуриентов.

Таблица 2. Краткая характеристика ведущих вузов мира

Название вуза	Особенности
Гарвардский	Университет считается одним из элитных и входит в

университет	Лигу плюща. Среди его особенностей отмечается то, что медицинский факультет – это один из самых известных и популярных в Соединенных Штатах. В институте здравоохранения можно пройти программы магистратуры и аспирантуры, заниматься научной деятельностью. Особое место занимает здесь Богословский институт – это один из самых старейших вузов, где уже много столетий преподают теологические науки и религию.
Массачусетский технологический университет	Университет презентует лидирующие позиции в самых главных рейтингах вузов мира. Он является первопроходцем в области робототехники и искусственного интеллекта. Программы в сфере информационных технологий, экономики, физики, химии и математики практически каждый год считаются лучшими в стране. Вуз известен и в других своих областях, таких, как менеджмент, экономика, культурология, языкознание и музыка.
Стэнфордский университет	Стэнфорд популярен именно спортивными успехами своих студентов: они каждый год участвуют в различных соревнованиях по 36 видам спорта, а сам университет является игроком в первом футбольном дивизионе конференции Pacific-12. В период существования спортивной программы вуза его студенты и выпускники получили 126 чемпионских наград NCAA по различным видам спорта, что до сих пор является показателем «номер один» среди всех университетов мира.
Кэмбриджский университет	Кэмбридж послужил отличным «трамплином» в мир успеха для многих известных личностей всего мира: выдающихся математиков, философов, писателей, учёных, актёров, монархов, политиков, юристов. По информации из интернета, на 2020 год 121 лауреат премии Нобеля, 11 обладателей медали Филдса, 7 лауреатов премии Тьюринга и 14 премьер-министров современной Англии были связаны с Кэмбриджем как студенты, выпускники, преподаватели или научные сотрудники. За годы существования вуза выпускники университета завоевали 194 олимпийские медали практически во всех видах спорта.
Калифорнийский технологический	Калтех остаётся университетом, в котором обучается около 1000 студентов и 1200 аспирантов. Согласно

институт	исследованию, проведенному Помонским колледжем, Калтех занимает первое место в США по проценту выпускников, которые получают докторскую степень. Калтех выпустил 31 лауреата Нобелевской премии, 65 студентов получили национальную научную медаль США или же национальную медаль в области развития новых технологий, а 112 человек были избраны в члены национальных академий наук и внесли неоценимый вклад в развитие науки всего современного мира.
Оксфордский университет	Оксфордский университет входит в группу «старинных университетов» Великобритании и Ирландии, а также в элитную группу «Рассел» лучших 24 университетов Великобритании. Оксфорд уже давно занимает лидирующие места в рейтингах ведущих университетов мира, из года в год подтверждая свою устойчивую позицию на рынке образовательных услуг.
Принстонский университет	Принстон является одним из восьми известнейших на весь мир университетов «Лиги плюща». Он выдает дипломы бакалавра и магистра в различных областях естественных, гуманитарных, общественных и технических наук. Вуз предлагает своим абитуриентам поступить на обучение в Школу общественных и международных отношений имени В. Вильсона, а также предоставляет возможность обучения в Школе инженерных и прикладных наук, которая славится своими высокими показателями на рынке.
Чикагский университет	По Нобелевским премиям Чикагский университет из года в год занимает четвертое место в мире – из сотрудников и студентов 89 являются лауреатами премии. Среди выпускников университета 49 стипендиатов Родса, 9 лауреатов Филдсовской премии, 13 призёров Национальной гуманитарной медали США и 13 миллиардеров.
Университетский колледж Лондона	По информации на 2020 год, в Университетском колледже Лондона ведут свою деятельность 648 профессоров и 4000 академических и научных сотрудников. Это самый высокий показатель среди всех вузов Англии. В нем прошли обучение 46 членов Королевской семьи, 55 сотрудников Британской академии наук, 10 сотрудников из Королевской

	инженерной академии и 99 членов Академии медицинских наук.
Йельский университет	«Йель» состоит из 12 главных отделений: Йельский колледж, образование в котором оканчивается получением степени бакалавра; аспирантура; 10 факультетов по различным специальностям, которые готовят ведущих профессионалов в различных областях. В университете около 2000 курсов и 65 кафедр. Особенностью вуза является то, что даже начальные и базовые предметы у первых курсов ведутся заслуженными учёными и известными профессорами с внушительным опытом работы.
Парижский университет Сорбонна	На протяжении многих лет Парижский университет является центром науки, испокон веков он притягивал величайшие умы Средневековья и Нового времени, воспитал не одно поколение французских интеллектуалов. Каждый из 13 независимых университетов славится своими собственными достижениями и отличными учебными программами, которые востребованы во всем мире.
Примечание: Таблица составлена авторами на основе (Google, 2020a), (Google, 2020g), (Google, 2020h).	

Таблица 2 показывает, что лидирующие позиции на рынке образовательных услуг занимают вузы из таких стран, как США, Франция и Великобритания. Система высшего образования в них имеет достаточно длительную историю. Изначально она была развита уже в XVII веке и с началом захватнических войн совершенствовалась путём того, что брала лучшее в своих колонизированных странах. В Таблице 3 можно рассмотреть особенности современных систем образования вузов развитых стран.

Таблица 3. Особенности систем образования стран с ведущими вузами мира

Страна	Особенности высшего образования
США	Учеба предполагает достаточно дисциплинированное отношение к обучению: обязательное посещение занятий, своевременная сдача всех контрольных и исследовательских работ; помимо лекций, студенты много времени проводят над исследованиями или индивидуальными проектами; в стране уверены, что обучение может строиться не только по схеме «от преподавателя к студенту», но и «от студента к студенту».

Франция	В зависимости от продолжительности весь образовательный процесс в вузах можно разделить на два направления: «короткий» цикл в вузах рассчитан на два года, позволяет быстрее начать самостоятельную профессиональную деятельность. Поступающим на «короткий цикл» обучения студентам вузы дают возможность получения специального образования в области экономики, сфере обслуживания, электроники, средств связи и другие; «длинный цикл» – обучение в университете на нескольких циклах, каждый из них завершается получением отдельного государственного диплома. Таких цикла три.
Великобритания	Система образования характеризуется самой высокой консервативностью. К высшему образованию относят и университеты, и колледжи: во многих из них стали популярны курсы под названием «access courses» – это научные практики, продолжительность которых около года. Они тоже считаются частью обучения; высокая стоимость пребывания и обучения в данной стране также является основной характеристикой высшего образования Англии.
Примечание: Таблица составлена авторами на основе (Google, 2020g), (Google, 2020f).	

Из Таблицы 3 следует вывод, что всем системам образования развитых стран характерны такие общие черты, как: высокая стоимость обучения, множество экзаменов при поступлении, а также большая конкуренция среди абитуриентов. Стоимость обучения фиксируется маркетинговой политикой вуза.

Управление маркетингом вузов представляет собой важнейшую часть регулирования структуры высших учебных заведений, которая ставит перед собой главной задачей достижение и согласование его возможностей с потребностями внешней среды для обеспечения наиболее высокой прибыли. Прибыль – это конкретный финансовый результат, который отражает потенциал вуза, что и является внутренними возможностями учебного заведения. Внешняя среда включает в себе действия вузов-конкурентов, а также регулируемые государством экономические, социальные, политические и иные условия развития рынка и потребительского интереса. Спрос на образовательные услуги вуза «рождает» предложение, а оно, в свою очередь, формирует цены за обучение. На Рисунке 1 видна взаимосвязь маркетинга и ценовой политики на рынке образовательных услуг.

Рисунок 1. Место цены на рынке образовательных услуг

Примечание: Рисунок составлен авторами на основе (Бабан, 2010, 1 б.)

Исходя из стоимости образовательных услуг университетов и институтов, итогом их совместной работы с элементами маркетинга должны стать: приобретение лицензии на расширение благодаря новым специальностям; внедрение действенной системы управления и порядка в вузе; обеспечение материально-технической основы вуза (связь, оборудование, дополнительные учебные и административные площади); повышение количества студентов и абитуриентов; создание системы совместной работы с социальными партнерами. Другими словами, вузы, которые сохранили основные структурные механизмы прежней образовательной системы, начинают постепенно адаптироваться и привыкать к новым, как экономическим, так и социальным условиям.

Результаты. В развитии вузов значительное место занимает реклама – это один из основных инструментов маркетинга. Реклама помогает поднять востребованность университета, поднять его узнаваемость на образовательном рынке услуг и, как показывает практика, сформировать его ценовую политику. В мире множество различных примеров того, как успешная карьера какой-то выдающейся персоны, окончившей этот вуз, стала своеобразной рекламой высшего учебного заведения, повышая этим самым рейтинг вуза и интерес к нему (Таблица 4). Цена обучения в вузе прямо пропорциональна рейтингу данного

заведения, который, в свою очередь, повышает его востребованность у абитуриентов.

Таблица 4. Прямая зависимость между успешностью знаменитых персон и популярностью учебных заведений, в которых они обучались

Личность	Деятельность	Место обучения
Билл Гейтс	Основатель «Microsoft»	Гарвардский университет
Марк Цукерберг	Основатель «Facebook»	Гарвардский университет
Джефф Безос	Основатель «Amazon»	Принстонский университет
Ларри Пейдж	Основатель «Google»	Стэнфордский университет
Джоан Роулинг	Автор книг о приключениях Гарри Поттера	Эксэтерский университет
Дональд Трамп	45-й Президент США	Уортонская школа бизнеса
Илон Маск	Основатель «SpaceX»	Уортонская школа бизнеса
Ли Бён Чхоль	Основатель «Samsung group»	Университет Васэда
Маргарет Тетчер	71-й Премьер-министр Великобритании	Оксфордский университет
Уильям Артур Филипп Луис	герцог Кембриджский, член Королевской семьи Великобритании	Сент-Эндрюсский университет
Франсуа Миттеран	21-й Президент Франции	Парижский университет Сорбонна
Чарльз Уэльский	Наследник Королевского престола Великобритании	Кэмбриджский университет
Джордж Буш-старший	41-й Президент США	Йельский университет
Джордж Буш-младший	43-й Президент США	Йельский университет
Гордон Мур	Основатель «Intel»	Калифорнийский технологический университет
Махатма Ганди	Лидер движения Индии за независимость	Университетский колледж Лондона
Пол Экман	Выдающийся психолог США	Чикагский университет
Вирджиллио Барко	27-й Президент Колумбии	Массачусетский технологический университет
Примечание: Таблица составлена авторами на основе (Google, 2020b).		

Интерес к известной личности автоматически переносится на учебное заведение, которое она окончила, а это значит, что увеличивается рейтинг этого вуза, количество студентов и, самое главное, стоимость обучения в нём (Таблица 5).

Таблица 5. Взаимосвязь стоимости обучения и рейтинга высшего учебного заведения

Название вуза	Год основания	Стоимость обучения в год (USD)	Рейтинг вуза на 2020 год (%)	Количество студентов на 2020 год (чел)
Гарвардский университет	1620	66,900	98,4	6 755
Массачусетский технологический университет	1788	58,240	98,1	11376
Стенфордский университет	1885	47,331	95,7	17 249
Кэмбриджский университет	1209	24,831	93,7	18752
Калифорнийский технологический институт	1891	48,111	86,7	226 125
Оксфордский университет	1096	20,676	89,4	19 791
Принстонский университет	1746	41,820	87,4	8 374
Чикагский университет	1890	48,253	84,5	16 445
Университетский колледж Лондона	1836	25,237	90	45 500
Йельский университет	1701	45,800	82,5	13 609
Парижский университет Сорбонна	1257	7 879	87,9	41 396

Примечание: Таблица составлена авторами на основе (Google, 2020c).

Из Таблицы 5 наглядно видно, что рейтинг вуза также формирует его стоимость, а маркетинговая политика учебного заведения ее оттачивает. Следовательно, маркетинговые инновации должны охватывать все сферы

функционирования вуза и готовить его к современным требованиям системы образования.

Несомненно, каждый из вузов с высоким уровнем образования привлекает новых студентов, а они своим поступлением приносят инвестиции в само государство. Инвестиции, которые поступают в страну, благоприятно влияют на развитие и других сфер экономики. Благодаря этому, ее уровень повышается и развивается усиленными темпами (Таблица 6).

Таблица 6. Зависимость стоимости обучения от мирового рейтинга страны

Страна	Уровень стран (USD)	ВВП (трлн)	Средняя стоимость обучения в год (USD)	Место страны в мировом рейтинге
США	20,54		25300	1
Великобритания	2,855		19300	2
Франция	2,778		11000	3
ОАЭ	0,414		21500	4
Канада	1,713		18500	7
Австралия	1,434		25500	9
Сингапур	0,362		14900	11
Гонконг	0,362		13200	15
Япония	4,971		6500	19
Китай	13,61		4000	29
Россия	1,658		3150	62

Примечание: Таблица составлена авторами на основе (Google, 2020d), (Google, 2020e).

Согласно Таблице 6, видно, что рейтинг страны в мире напрямую зависит от рейтинга учебных заведений, и наоборот. Другими словами, чем успешнее страна по экономическим показателям, тем дороже в ней стоимость обучения, тем больше перспективных абитуриентов из развитых государств, желающих в ней учиться.

Выводы. В заключение можно отметить, что роль маркетинга в развитии ведущих высших учебных заведений очень велика. Необходимость наличия маркетинга в вузах обусловлена совокупностью различных работ. В их список входят: исследование, планирование, осуществление и контроль за программами, реализация которых впоследствии вызовет добровольный обмен ценностями для достижения целей вузов. В период ускоренного экономического развития маркетинг в образовании помогает учебным заведениям не отставать от требований современности и конкурировать друг с другом на более высоком

уровне, увеличивая интерес к вузам высшей категории, а также способствуя его росту из года в год. С помощью маркетинга на рынке образовательных услуг остаются и закрепляют свои позиции вузы только с устойчивым развитием и сильными маркетинговыми инструментами, что способствует возрастанию их мирового рейтинга и повышению качества предоставляемых ими образовательных услуг. Благодаря правильному использованию маркетинговых инструментов, таких, как изучение спроса и реклама, в современных реалиях вузы США, Великобритании и Франции являются ведущими в глобальной системе образования. Из года в год тысячи желающих хотят поступить на программы бакалавриата, магистратуры и докторантуры в эти учебные заведения. В ходе проведенного анализа было выявлено, что каждая личность, достигнувшая всемирного признания, делает учебному заведению, в котором она обучалась, большую рекламу, и что маркетинг – это наилучший современный способ достижения высоких результатов в любой сфере, особенно в развитии высших учебных заведений современного мира.

Список использованных ресурсов

Габриэла Бабан, Бухарестский университет (2010), статья "РОЛЬ РЫНКА В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ". с. 1-2 (дата обращения: 27.11.2020).

Перцовский Н.И., Спиридонов И.А., Барсукова С.В. (2001) Международный маркетинг: Учебное пособие. - М.: Высшая школа, 2001.- 239 с. (дата обращения: 14.11.2020).

Фатхутдинов Р.А. (2006) Стратегический маркетинг: Учебник для вузов. - Спб.: Питер, - 2-е изд., перераб. и доп. - 448 с. (дата обращения: 17.11.2020).

Хруцкий В.Е., Корнеева И.В., Автухова Е.Э. (2000) Современный маркетинг. - М.: Финансы и статистика, - 253 с. (дата обращения : 12.11.2020).

Google. (2020a). <http://www.enter.news/ru/news/scienceandeducation/84414> (дата обращения: 27.11.2020).

Google. (2020b). https://studme.org/170616/marketing/tsenovaya_politika (дата обращения: 22.11.2020).

Google. (2020c). <https://hr-portal.ru/article/slovar-terminov-po-reklame-marketingu-i-pr> (дата обращения: 27.01.2020).

Google. (2020d). https://www.educationindex.ru/articles/university-rankings/engineering/https://www.unipage.net/ru/universities_ranking (дата обращения: 27.11.2020)

Google. (2020e). <https://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gdp/rating-countries-gdp-info> (дата обращения: 27.11.2020).

Google. (2020f). [https://articlekz.com/article/13564#:~:text=Конкуренетоспособность%20вуза%20-%20это%20реальная%20и,законодательстве%2C%20требований%20стандартов%20качества\)%20в](https://articlekz.com/article/13564#:~:text=Конкуренетоспособность%20вуза%20-%20это%20реальная%20и,законодательстве%2C%20требований%20стандартов%20качества)%20в) (дата обращения: 27.11.2020).

- Google. (2020g).
https://ru.wikipedia.org/wiki/Академический_рейтинг_университетов_мира (дата обращения: 12.11.2020).
- Google. (2020h). https://ru.wikipedia.org/wiki/Оксфордский_университет (дата обращения: 12.11.2020)
- Google. (2020i). https://www.globaldialog.ru/countries/france/higher_education/ (дата обращения: 12.11.2020).

References

- Gabriela Baban, University of Bucharest (2010), article "Market Rolling in the Educational PROCESS". p. 1-2 (date of address: 27.11.2020).
- Pertsovsky N.I., Spiridonov I.A., Barsukova S.V. (2001) International Marketing: A Training Manual. - Moscow: Higher School, 2001 - 239 pp. (date of address: 14.11.2020).
- Fatkhutdinov R.A. (2006) Strategic Marketing: Textbook for High Schools. - Spb.: Peter, - 2nd ed., transcript and additional - 448 p. (date of address: 17.11.2020).
- Khrutsky V.E., Korneeva I.V., Avtukhova E.E. (2000) Modern Marketing. - Moscow: Finance and Statistics, - 253 p. (date of address : 12.11.2020)
- Google. (2020a). <http://www.enter.news/ru/news/scienceandeducation/84414> (date of address: 27.11.2020).
- Google. (2020b). https://studme.org/170616/marketing/tsenovaya_politika (date of address: 22.11.2020).
- Google. (2020c). <https://hr-portal.ru/article/slovar-terminov-po-reklame-marketingu-i-pr> (date of address: 27.01.2020).
- Google. (2020d). https://www.educationindex.ru/articles/university-rankings/engineering/https://www.unipage.net/ru/universities_ranking (date of address: 17.11.2020)
- Google. (2020e). <https://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gdp/rating-countries-gdp-info> (date of address: 27.11.2020).
- Google. (2020f).
<https://articlekz.com/article/13564#:~:text=Конкурентоспособность%20вуза%20-%20это%20реальная%20и,законодательстве%2C%20требований%20стандартов%20качества%20в> (date of address: 07.11.2020).
- Google. (2020g).
https://ru.wikipedia.org/wiki/Академический_рейтинг_университетов_мира (date of address: 12.11.2020).
- Google. (2020h). https://ru.wikipedia.org/wiki/Оксфордский_университет (date of address: 12.11.2020).
- Google. (2020i). https://www.globaldialog.ru/countries/france/higher_education/ (date of address: 12.11.2020).

Жетекші әлемдік жоғары оқу орындарын дамытудағы маркетингтің рөлі

БЕРДІБЕКОВА Айман Лесбекқызы

экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, география кафедрасы
Шымкент/ Қазақстан

КУРМАНОВА Маргарита Вячеславовна

магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, шетел тілдері кафедрасы
Шымкент/Қазақстан

Аңдатпа. *Мақалада маркетингтің әлемдегі жетекші жоғары оқу орындарын дамытудағы маңызы туралы айтылады. Мақалада білім беру қызметінде маркетингі қолданудың өзектілігі негізделген. «Білім беру маркетингі», «білім беру қызметтері», «жарнама», «сұраныс», «ұсыныс», «білім беру саласындағы маркетингтік қатынастардың субъектілері», «бәсекеге қабілеттілік», «білім беру қызметтерін тұтынушылар» ұғымдары қарастырылады. Маркетинг түрлерінің жіктелуі келтірілген және оны білім беру саласында қолдану стратегиялары көрсетілген. Сондай-ақ әлемнің жетекші жоғары оқу орындарының мысалдары және оқу құнының олардың жаһандық рейтингіне тәуелділігі сипатталған. Оқытудағы маркетингтің орны тұтастай көрсетілген, бәсекеге қабілеттілік ұғымы және оның әлемнің жетекші университеттерін дамытудағы маңызы бөлек сипатталған, жарнама және сұраныс сияқты маркетингтік құралдар тақырыбы маркетингтің негізгі көмегі қабілеті ретінде қарастырылған. Мақалада әртүрлі елдердің экономикалық көрсеткіштерін, олардың сипаттамаларын көрсететін көптеген теориялық және статистикалық мәліметтер көрсетілген, олардың әртүрлі кестелер көмегімен бір-бірімен байланысы айқын көрсетілген. Әлемнің жетекші жоғары оқу орындарының білім беру жүйесіндегі маркетинг рөлінің жоғары мәні дәлелденді. Білім беру қызметі саласын дамыту үшін маркетингтік инновацияларды қолдану перспективасы анықталды. Білім беру мекемелерінде нарықты зерттеу және маркетингтік кешенді басқару үшін арнайы маркетингтік қызметтерді қалыптастыру қажеттілігі ұсынылған.*

Кілт сөздер: *білім беру маркетингі, маркетингтік қатынастардың субъектілері, білім беру қызметін тұтынушылар, маркетинг түрлері, білім беру саласындағы маркетингтік стратегия.*

The role of marketing in the development of the world's leading higher education institutions

BERDYBEKOVA A.L.

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer South Kazakhstan
State Pedagogical University Department of Geography
Shymkent/Kazakhstan

KURMANOVA M.V.

Master's degree student, South Kazakhstan State Pedagogical
University Department of "Foreign languages"
Shymkent/Kazakhstan

Abstract. *The article tells about the importance of marketing in the development of leading higher education institutions in the world. The article substantiates the relevance of marketing applications in the field of educational services. The concepts of "educational marketing", "educational services", "advertising", "demand", "supply", "subjects of marketing relations in the field of education", "competitiveness", "consumers of educational services" are considered. The classification of types of marketing is given and the strategies of its application in the field of education are outlined. Examples of leading universities in the world and the dependence of the cost of education on their global ranking are also described. The place of marketing in the training as a whole is marked, the concepts of competitiveness and its importance in the development of leading universities around the world are separately described, the theme of marketing tools such as advertising and demand, as the main auxiliary abilities of marketing. The article demonstrates numerous theoretical and statistical data reflecting economic indicators of different countries, their characteristics, and clearly demonstrates their interrelation with each other using different tables. The high importance of the role of marketing in the education system of the world's leading universities has been proved. The perspective of application of marketing innovations for development of the sphere of educational services is revealed. The necessity of formation of special marketing services for market research and management of marketing complex in educational institutions is presented.*

Keywords: *educational marketing, subjects of marketing relations, consumers of educational services, types of marketing, marketing strategies in the field of education.*

IMPORTANCE OF ESTABLISHING VALIDITY AND RELIABILITY OF READING TEST

АКЕБАЙ Берикбол

PhD Candidate Ankara University
Ankara/Turkish Republic
e-mail: berikbol0727@mail.ru

ЕРДЕНБААТАР Chimedlkham

PhD, School of Foreign Languages
Mongolian University of Science and Technology
Ulaanbaatar/Mongolia
e-mail: cheeme99@gmail.com

Abstract. *This study presents the processes of developing and establishing reliability and validity of a reading test. In this respect, the study was conducted among 43 undergraduate students at Mongolian University of Science and Technology. Such detailed assessment is highly recommended for researchers who are in need of preparing pre and post tests which are different from each other. The results of students' achievement in this test were utilized to determine the quality of each particular item in terms of item difficulty and item discrimination analysis. Item difficulty, commonly known as p-value refers to the proportion of examinees that responded to the item correctly. To test the reliability of the reading test, item analysis was employed in terms of item difficulty, discrimination, average and variance of the test scores. The quality of the item as a whole indicates a reliable value Kuder-Richardson 20 (KR20) value of 0.71.*

Keywords: reading, Assessment of knowledge, reliability, validity, item analysis, item difficulty.

Introduction.

This article might be helpful to identify the differences among three confusing terminologies of 'assessment', 'evaluation', and 'testing'. In academic situations, particularly those college and university students are required to read a variety of authentic English materials such as textbooks, magazines, newspapers, journals, papers and so on. Students are also asked to read electronic books and other online materials from the Internet in order to gather information and broaden their knowledge.

Assessing student reading is a vital component of the teaching process. Besides, many studies and research projects have been conducted to examine validity and reliability of tests (Flippo & Schumm, 2009). Olson (2003) states "the keen interest of teachers in the dilemmas of testing has given rise to a movement toward exploring new forms of assessment, evaluation, grading, and reporting student progress, particularly in

the areas of reading” (p.323). According to Olson (2003), the term “assessment” refers to the deliberate use of many methods to gather evidence that the reader or writer is meeting his learning goals. As assessment is an ongoing part of instruction, it goes beyond response to offer feedback to both students and teachers about how reading is transmuting or how the learner is progressing. Similarly, Valencia (1990) defined assessment as a continuous and ongoing process. By observing and collecting information continuously, teachers can send a message to students, parents, and administrators that learning is never completed; instead, it is developing, and changing. According to McMillan (2004), assessment refers to the entire process of measurement, evaluation, and finally, use of the information by teachers and students. As identified by Noda (2003), assessment requires administering examinations to learn about the students’ performances along with observing them in the classroom activities; however, evaluation has nothing to do with formal examinations since it deals with the students’ performances in the classroom during the activities. On the other hand, testing requires administering specifically prepared examinations and is not interested in students’ performances in the activities.

Regarding these definitions, assessment is a process that teachers engage in to determine what students know and are able to know and its rich data can inform and provide feedback about how to improve achievement and can be used to construct the criteria or benchmark for evaluation.

Reliability

Noda (2003) indicates reliability as a crucial element of standardized testing and points out that test-taker receive almost the same mark when they are delivered a reliable test for multiple times. This implies that if a reading test is reliable then the tester is sure that the test is consistent and test-takers perform almost the same at all times the test is delivered. If a group of test-takers perform much better or much worse in any test when compared with their previous scores on similar tests, then such a test cannot be regarded as reliable. The most common ways of assessing reliability is measuring ‘stability or test-retest’, ‘alternate form’ (Kaplan & Saccuzzo, 2001), ‘internal consistency – Alpha’ (Aiken, 2003), and ‘interrater reliability or interrater objectivity’ (Goodwin, 2001). To provide reliability, test-takers are required to use test techniques which are familiar to the test-takers; otherwise failure may occur as a result of unfamiliarity with the question types which results in an unreliable test.

Methodology

Participants of the study

Usually, it is too costly and time-consuming to collect data for all members of an actual population of interest, and therefore researchers usually collect data for a relatively small sample and use the result from that sample to make inferences about attitudes in a larger population (Warner, 2008, p. 3). In order to choose the participants for the study, the researcher used convenience sampling. A convenience sampling

consists of participants who are readily available to the researcher (Warner, 2008). Total 43 students participated in the study from the Department of Civil Engineering and Architecture who study in the academic year of 2018-2019.

Instrument

Reading part of Cambridge Preliminary English Test (PET) was conducted to check reliability scores of reading comprehension test for the study and to determine whether the reading comprehension test and the reading texts for the study would be appropriate in length, degree of difficulty, and content. The PET reading test was prepared by Cambridge ESOL Examination. PET is an English exam at intermediate level and reading texts are prepared for the level at B1 in the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). It consists of 3 parts which include in total 20 questions. CEFR guideline was used to describe achievements of the participants.

Instructional Assessment Resources (IAR 2011) believes that “an item analysis involves many statistics that can provide useful information for improving the quality and accuracy of multiple-choice. The quality of each item was analyzed to evaluate the quality of each item in terms of item difficulty and item discrimination. Item difficulty is basically the proportion of students who responded correctly to an item. In the meantime, item discrimination is a measurement to differentiate between the performance of students in the high score group and those in the low score group.

Result

Item Difficulty

The results of students’ achievement in this test were utilized to determine the quality of each particular item in terms of item difficulty and item discrimination analysis. Item difficulty, commonly known as *p*-value refers to the proportion of examinees that responded to the item correctly.

To administer item analysis process, first the participants’ answers were marked by the researcher and formulized on the Excel spreadsheet. Each correct answer was given one point and zero for each wrong answer. As a result, the average of difficulty was 80.7%. (Table 1)

To calculate *item difficulty* the number of all answers were added and sum was divided by total test-takers. (Table 1)

Table 1

Item Analysis of the Reading Test		
Items	(p) Item Difficulty	(r) Item Discrimination
Item 1	1	0.00
Item 2	87	0.31
Item 3	0.93	0.15

Item 4	1	0.00
Item 5	0.61	0.08
Item 6	0.77	0.54
Item 7	0.63	0.54
Item 8	0.79	0.46
Item 9	0.87	0.38
Item 10	0.75	0.38
Item 11	0.87	0.46
Item 12	0.83	0.31
Item 13	0.81	0.38
Item 14	0.81	0.46
Item 15	0.46	0.69
Item 16	0.69	0.54
Item 17	0.87	0.15
Item 18	0.71	0.54
Item 19	0.85	0.38
Item 20	0.91	0.31

Item discrimination

This paper stresses for utilization of discrimination coefficient considering 43 students with the intention that every single person's performance was taken into consideration. The discrimination coefficient, the Pearson r , for each item was computed using Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) version 23. The Pearson, r coefficient ranges between -1 and 1. Parallel to the discrimination index, a higher value indicates a powerful discrimination power of the respective test. A highly discriminating item reveals that students with high score got the item right and students with low score answer the item incorrectly. Items with negative values should be rejected for the reason that negative value reflects the opposite effects of discriminating power for that particular item.

Reliability of the reading test.

The reliability was computed in Kuder and Richardson Formula 20 and Cronbach's alpha.

Kuder-Richardson 20, a formula which is based on item difficulty was used to analyse internal consistency of section A in the string instrument comprehensive test. The value of KR20 range between 0 to 1. The closer the value to 1 the better the internal consistency. The KR20 formula is commonly used to measure the reliability of achievement test with dichotomous choices. According to Fraenkel and Wallen, researcher should attempt to generate a KR20 reliability coefficient of .70 and above to acquire reliable score.

To test the reliability of the reading test, item analysis was employed in terms of item difficulty, discrimination, average and variance of the test scores. The quality of the item as a whole indicates a reliable value Kuder-Richardson 20 (KR20) value of 0.71. (Table 2)

Table 2 provides the results obtained from the analysis of student comprehensive test score.

Table 2

<i>Descriptive Statistics</i>	
N (total number of students)	49
Mean	80.7
Standard Deviation	2.89

Reliability analysis revealed a Cronbach's alpha score $\alpha = 0.710$ over 20 items in the reading test.

Conclusion

This paper includes information about establishing the reliability and validity of a reading test, as well as a description of the development procedure of the test. After such detailed validity and reliability analyses, it might be possible to report about a reading test's restrictions, such as readability of the texts, what grades the test is appropriate for, and the how discriminative the questions in the test are. The study aimed at describing the process of establishing validity and reliability of a reading test in detail with the intention of providing valuable information about multiple assessment criteria both to teachers of reading who rely on reading tests to determine reading skills of their students and researchers who are in need of reliable reading assessment tools for their pre and post tests. Establishing such validity and reliability analyses might also be beneficial for testers as they depend on assessment tools for making decisions about the candidates.

In order to offer any opinions about the quality of a reading test, some assessment criteria are supposed to be administered. Assessing any reading test with just a single criterion may not hinder realistic results. Therefore, evaluating reading tests in terms of multiple factors may assist teachers, researchers, and testers to decide for themselves which reading test is most appropriate for their particular needs. The general tendency to assess a reading test is dealing with its validity and also reliability. Such an assessment requires reading tests which are free of bias and distortion. However, such analyses do not necessarily reveal exact difficulty of the texts in the test as reliability focuses on question items rather than the texts in the test. In addition, calculating readability also gives an idea about the difficulty of a text. Nevertheless, readability analyses can also be considered superficial as they merely deal with either word or sentence lengths. Therefore, vocabulary frequency analysis may assist testers to assess their texts more deeply.

Implications

Such detailed assessment of a reading test in terms of its validity and reliability is highly recommended for researchers who are in need of preparing pre and post tests for experimental studies. Then, they will be able to administer pre and post tests which are both different from and identical to each other. However, it might be very tiring for reading teachers to administer such detailed analysis for their reading tests. Due to their profession, researchers might be aware of the importance of establishing validity and reliability for their reading tests; however, this may not be the case for teachers as their principal goal is teaching rather than researching. Nevertheless, teachers should also be encouraged to use valid and reliable tests to assess their students' reading skills. It might be beneficial to assist reading teachers at any grade to achieve this goal.

References

- Aiken, L. R. (2003). *Psychological testing and assessment* (11th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Flippo, R.F., & Schumm, J. (2009). Reading test. *Handbook of College Reading and Study Strategy Research*. 408-464.
- Goodwin, L. D. (2001). Interrater agreement and reliability. *Measurement in Psychological Education and Exercises Science*, 5, 13-14.
- Kaplan, R. M., & Saccuzzo, D. P. (2001). *Psychological testing: Principle, applications and issues* (5th ed.). Belmont, CA: Wadsworth
- McMillan, J. (2004). *Educational research: Fundamentals for the consumer*. New York: Longman.
- Instructional Assessment Resources. (2011). *Item Analysis*. Retrieved November 9, 2013 from *University of Texas at Austin*.
- Noda, M. (2003). Evaluation in reading. In H. Nara & M. Noda (Eds.), *Acts of reading: Exploring connections in pedagogy of Japanese* (pp. 197-222). Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Olson.C.B. (2003). *The reading/writing connection: Strategies for teaching and learning in the secondary Classroom*. New York: Allin & Bacon/ Longman Printing.
- Valencia, S. (1990). A portfolio approach to classroom reading assessment: The whys, whats, and hows. *The Reading Teacher*, 43, 338-340.
- Warner, R. (2008). *Applied Statistics*. London: Sage Publication.

Оқу тестінің негізділігі мен сенімділігін орнатудың маңыздылығы

ӘКЕБАЙ Берікбол

Анкара университетінің PhD докторанты
Анкара/Түркия Республикасы

ЕРДЕНАБААТАР Чимэдлхам

PhD докторы, Моңғолия Ғылым және Технология

Университеті «Шетел тілдері» кафедрасы
Ұланбатыр/Моңғолия

Аңдатпа. Бұл зерттеуде оқу тестінің сенімділігі мен дұрыстығын құру және бекіту процестері келтірілген. Осыған байланысты зерттеу Моңғолия Ғылым және Технология Университетінің 43 магистранты арасында жүргізілді. Мұндай егжей-тегжейлі бағалау бір-бірінен ерекшеленетін алдын-ала және кейінгі тестілерді дайындауды өте қажет ететін зерттеушілерге ұсынылады. Студенттердің осы сынақтағы жетістіктерінің нәтижелері әр нақты элементтің сапасын элементтердің қиындықтары мен элементтерді кемсітуді талдау тұрғысынан анықтау үшін қолданылды. Әдетте р-мәні деп аталатын заттың қиындығы зерттелушілердің дұрыс жауап берген үлесін білдіреді. Оқу тестінің сенімділігін тексеру үшін элементті талдау элементтердің қиындықтары, кемсітушілік, тестілеу баллдарының орташа және дисперсиясы тұрғысынан қолданылды. Тұтастай алғанда заттың сапасы Kuder-Richardson 20 (KR20) 0,71 сенімді мәнін көрсетеді.

Кілт сөздер: Оқу, білімді бағалау, сенімділік, жарамдылық, затты талдау, заттың қиындығы.

Важность установления действительности и надежности считывания теста

АКЕБАЙ Берикбол

PhD докторанты университета Анкары
Анкара/Турция

ЕРДЕНАБААТАР Чимэдлхам

PhD, Кафедра иностранных языков
Монгольский университет науки и технологий
Уланбатыр/Монголия

Аннотация. В данном исследовании представлены результаты разработки и подтверждения надежности и валидности теста по чтению. В связи с этим исследование проводилось среди 43 студентов старших курсов Монгольского университета науки и технологий. Такая подробная оценка настоятельно рекомендуется для исследователей, которым необходимо подготовить предварительные и последующие тесты, которые отличаются друг от друга. Результаты успеваемости учащихся в этом тесте использовались для определения качества каждого конкретного задания с точки зрения его сложности и анализа различения заданий. Сложность задания, обычно известная как р-значение, относится к доле испытуемых, которые правильно ответили на задание. Чтобы проверить надежность теста чтения, был использован анализ заданий с точки зрения сложности заданий, различения, среднего и дисперсии результатов теста. Качество товара в целом свидетельствует о достоверном значении Kuder-Richardson 20 (KR20), равном 0,71.

Ключевые слова: чтение, оценка знаний, надежность, валидность, анализ заданий, сложность задания.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК МҰРАЛАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

ШӘРІПОВА Қарлығаш Әділқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
«Филология және көптілді білім беру» институтының 2-курс магистранты
Алматы/Қазақстан
e-mail: adilkzykarlygash@mail.ru

Андатпа. *Мақаланың авторы ХХ ғасырдың алғашқы онжылдарындағы қазақ қоғамының саяси, мәдени өміріндегі орны айрықша ірі тұлға – Ахмет Байтұрсынұлының әдістемесі жайында ақпаратымен бөліседі. Ахмет Байтұрсынұлы халқының өз тұсындағы рухани көсемі, өз сөзімен айтқанда «адалдықтың тұңғымын себуші» парасатты перзенті. Ол бүгінгі тұста тұтас бір институттың немесе ондаған авторлар ұжымының жұмысын бір өзі істеген еңбек иесі. Атап айтсақ Ахмет Байтұрсынұлы – сол кезеңдегі алты миллион қазаққа ұлттық жазу жасап берген реформатор, қазақ балаларының ана тілдерінде оқуына күш салған қоғам қайраткері, ұлттық мектептерде балалардың қазақ тілінде сауатын аштыратын «Әліпбилердің», әрі қарай оқытатын оқулықтардың авторы, ұлттық ғылым саласы – қазақ тіл білімінің іргетасын қалаушы лингвист-ғалым; қазақ әдебиеттану теориясын тұңғыш ұсынушы филолог-ғалым, халқының мәдениет тарихын зерттеуші – тұңғыш мәдениеттанушы ғалым, ана тілін оқыту әдістемесін жаңа сипатта ұсынушы жаңашыл-педагог, осы күнгі ұлттық академиямыздың іргетасын қалап, Қазақ ғылымын ұйымдастырушылардың бірі, қазақ тілі мен әдебиетінің тұңғыш профессорларының бірі. Осы атаулардың негізгісі – қазақ сөзінің құдіретін танытқан сөз зергері, қазақ тілінің көшбастаушысы, қазақ тіл білімінің жанашыры.*

Кілт сөздер. *тілді оқыту әдістемесі, әдіскер, ғалым, ұлт жанашыры.*

Кіріспе. Қазақ тілін оқыту әдістемесі (методика) ілімі – кенжелеу дамыған сала. Егемен ел болған тұста қазақ тілін оқытуды жүйелі түрде қолға алу үшін, оның даму, қалыптасу тарихына үнілу аудай қажет. Өсіресе, Ахмет Байтұрсынұлы еңбегінің маңызын түсіну үшін, оның алдындағы оқу ағарту ісінің жайын білген жөн.

Ахмет Байтұрсынұлына дейін бұл орайда жазылған арнайы әдістемелік еңбектер болған жоқ. Кейбір әдістемелік нұсқаулардың өзі де бұл нысанаға арналмады. Олардың да жеке жинақ, кітап болып шыққаны жоқ, тек біралуан мақалалармен шектелуге тура келді. Сол кезеңдегі «Дала уәлаяты», «Айқап» сияқты алғашқы баспа беттерінде қазақ даласындағы оқу мәселесі, мектеп мәселелері жөнінде біраз әңгімеленді де, оларда оқытудың әдістемелік қырлары бірер сөздермен ғана айтылып кетіп отырды.

Тақыр жерден ешбір ғылым соқпағы пайда болмайды. А.Байтұрсынұлының ірі де бірегей әдіскер-педагог ретінде қалыптасуына, әліппе, оқулықтар жазу әдістемесінің бастапқы ғылыми сұрлеуін салуына Ы.Алтынсарин еңбектері, одан кейінгі шыққан әліппелер, оқулықтар, өз тұсындағы орыс тілі әдістемесі, оқулық жасау тәжірибесі мол шапағатын тигізді.

Қазақ тілін оқыту әдістемесі – қазір уақытта ғылымның жеке бір тармағы. Осы ғылымның бастаушысы ретінде бірінші Ахмет Байтұрсынұлы саналады. Қазақ тілін оқыту, оны үлкен деңгейге жеткізу, ол туралы алғаш ғылыми еңбек жазып, мақалалар жариялаған да – А.Байтұрсынұлы. Сол себепті А.Байтұрсынұлы қазақ тілін оқыту әдістемесі ілімінің іргетасын қалаушы, негізін түзуші. Осы уақыт аралығында әдіскердің үлкен сара жолы туралы нақтылы, толыққанды еңбектер шығарылды. Дәл өзінің шеңберінде қарастырылған толыққанды еңбек бар деуге болады.

Зерттеу әдісі. Ахмет Байтұрсынұлы шеберлігі туралы алғаш сөз қозғаушылардың бірі ғалым Р.Сыздықова. 1990 жылы жарық көрген «Ахмет Байтұрсынов» атты кітабында: «А.Байтұрсынов қазақ тілін оқыту методикасының ірге тасын қалаушы болып саналады. Ол қазақ тілінде дыбыс негізінде сауаттандыру әдісінің негізін қалаушы» (Сыздықова, 1990, 36 б.) ... сауат аштыру, тілді оқыту методикасын жасауды міндетіне алған, бұл үшін «Баяншыны» жазған» (Сыздықова, 1990, 37 б.) – деп сөз қозғаған.

Кейін танымал ғалымдар Ө.Қайдаров пен Ө.Айтбайұлы «Ұлт мәдениетінің Хантәңірі» деген мақаласында А.Байтұрсынұлының тағы бір аса маңыз берген мәселесі – ол қазақ тілін оқытудың әдістері. Бұл жайында ол жиырма жылға таяу уақыт бойы дерлік талмай ізденіп, түбегейлі толғамдарын сол кезеңдегі баспасөз беттерінде үздіксіз жариялап отырған... «Баяншыны» оқысаңыз, тіл үйретудің жүйелі әдістері баяндалады дей келіп сонша өзінің алдында қазақ тілін оқытудың үлгі етерлік ешбір нұсқасы болмаған жағдайда тілді оқыту жайын осыншама терең біліктілікпен, барынша сауатты жүйелегеніне таң қалмауға болмайды. Басқа еңбектерін былай қоя тұрып, осынысының өзімен-ақ ол қазақ халқының мәдени тарихында өшпес із қалдырғаны даусыз деп жоғары бағалайды.

Талқылау. А.Байтұрсынұлын әдіскер ғалым ретінде танушылардың бірі профессор С.Кәкішов «Тіл тағылымы толғантады» атты мақаласында ағартушының әдістемелік дүниелерін саралай келіп: «Әдістеме жайында біз ғалымның кейбір ілімдерін ғана қарадық. Осыған орай әдіскердің толыққанды зерттеуге ілерліктей еңбегі бар. Оны зерттеу қазіргі жас мұғалімдер мен болашақ жастардың қолына берілетін мәселе. Оқытудағы еңбегі үшін Ахмет Байтұрсынұлының үлкен салалы еңбегі әрбірімізге үлгі» (Кәкішов, 1992, 102 б.), – деген-ді. Ахмет Байтұрсынов алдыңғы қатарлы методиканы тек оқулық жазуда ғана қолданған жоқ, жалпы қазақ тілін оқыту методикасы бойынша ғылыми негізде еңбек жазған алғашқы ғалым.

А.Байтұрсынұлының «Баяншы» атты еңбегі – бастауыш сыныптың қазақ тілін оқыту әдістемесінің алғашқы қадамы, үлгісі. Бұл кітапта дидактикалық мәселелер алғы қатарда қойылған. Оқушының ынтасына қарай алға басқызу арқылы, келешекке нақты қадам жасату мәселесі. Ғалым бұл дидактикалық қағиданы ойқазық ретінде ұстанған.соның үлгісі ретінде болашақ педагогтарға терең тәрбие бере білген. А.Байтұрсынұлының бұл пікірі 14 жыл мұғалімдік тәжірибесінің негізінде қаланған деген пікір. Оған ғалымның кішкене детальдарға үлкен сабырлықпен мән беруін дәлел ретінде келтіре аламыз.

А.Байтұрсынұлының «Баяншы» атты әдістеме еңбегі екі бөлімшден құралған. I-бөлім «Қазақ тіліндегі дыбыстар һәм оларды жазу белгілері» деп аталса, әдістеменің II-бөлімі «Дыбыспен жаттығу» деп аталады.

Кітаптың бірінші бөлімінде А.Байтұрсынұлы қазақ тілінің дыбысқа қатысты мәселелеріне тоқталған. Бұл – әліппеде көрсетілген мәлімет. Дегенмен, ол кезеңде қазақ тіліне тән дыбыстық құрам ғылыми тұрғыдан дәлелденбеген мәселе қатарында болды. Мұғалімдердің ол жайында білімі де жеткіліксіз болғаны мәлім. Келеңсіз жағдайларға да душар болғаны, сол кезеңдегі түсініксіз жайттардың қатарында жүргендігі тағы бар. Осы себепті әдіскер қз еңбегі арқылы мұғалімдерге толыққанды мәлімет беруді көздеген. Ол тікелей қазақ тілі әдістемесі мәселесі болғанымен, мұғалімнің оқыту объектісін анықтап коюды көздегені дұрыс деп санаған.

Ахмет Байтұрсынұлы «Баяншыда» қазақ тілінің дыбыстары, олардың топтастырылуы, яғни түрлері, негізгі ерекшеліктері туралы мұғалімге жақсы мағлұмат берген. Бұл фонетикалық мағлұмат мұғалім білімін кеңейтетіні сөзсіз. Ол білім қазақ тілінің фонетикасын оқытуда мұғалім үшін өте қажет, өйткені ондай ғылыми дерек тапшылығы ол кезде өте күшті болатын.

Бұл еңбекте қазақ тілінің дыбыстық құрамынан мағлұмавт берудің тағы бір өажеттілігі болды. Ғалым бұл еңбекте қазақ тілінің дыбыстарының жазуда таңбалануын, әр әріптің жазылу орнын, оқылу ерекшелігін айтуды мақсат еткен. Сондықтан әріптердің емлесін беру үшін де, ол әріптің қандай дыбысты белгілейтінін айту қажет болған.

Нәтижелер. Міне, сондықтанда осы еңбектің I-бөлімі осы мақсатқа сай аталған. Еңбектің II-бөлімі «Дыбыспен жаттығу» мәселесіне арналған. Ғалым: «Сөз – дыбыстың мағыналы болып тізілгені» (Байтұрсынов, 1992, 213 б.) деп санайды. Дыбыспен айналысудың негізгі қағидалары ретінде мына мәселелерді анықтайды:

- а) ең алғашқы мәселе дыбыстардың көптігі;
- ә) сол арқылы балаларға таныс дыбыс пен таныс еместерді бөлектету;
- б) сол арқылы сөзді жеткізу.

Әдіскер: «Мұны білмей тұрғанда, балаларға әріп туралы түсінік беру жеткіліксіз. Ол жайпақпен жүрмей, жармен шыққан сықылды балалардың күшіне

тиеді.(ауырлық, салмақ түседі)» (Байтұрсынов, 1992, 113 б.),- дейді. Тек балалар дыбыспен оқып жүрген уақытта ғана оларға харіптердің сүгіреттерін жаздырып үйрету керектігін айтқан. Бір буынды кейін екі буынды осылайша буын-буынды реттеу жүзеге асады. Бұл арада оқушының жас ерекшелігіне, ұғым-түсінігіне орай сұрақ қоя білген де жөн екенін әдіскер ғалым алғаш пайымдаушылардың бірі. Еңбекте сауал үлгілері де келтірілген. Бұдан бастауыш сынып шәкіртіне шұбалаңқы сұрақ қоймау, қойылған сауалдың өзі баланың ауызекі тіліне жақын болғанын қағида етудің дұрыстығы шығады. Бұдан А.Байтұрсыновтың әліппені құрастыруда әдістемелік принциптерді ескергені тағы да танылады.

Әдіскер ғалым дыбыспен жаттығу кезіндегі әдіс-тәсілдермен де мол мағлұмат, нұсқау бере білген. «Сөзді буындап бөлуді ұғып алып, мұғалім екі буынды, үш буынды алып, әуелі әр сөзді буын-буыннан бөлдіріп, әр буындағы дыбыстарды айыртқызып, сонан соң тұтас сөздің ішіндегі қанша һәм қандай дыбыс барлығын көрсетеді», - дейді автор. Ал балалар сөзді буындап бөле білгендіктен, сөздің әр буынындағы дыбыстарды бөлуді үйренгеннен кейін басқа мәселелерге жол ашылады. Бұл үшін әуелі дыбыстарды емес, сөздің буындарынбөлек-бөлек айтып, оларды қосқызып сөз айтқызуды ұсына келіп, бұл орайда мыналарды ескеруді айтады:

1) сөз ішіндегі дыбыс атаулыны айырып үйренгенге бірнеше апта уақыт қажеттігі;

2) балаларға буынды,дыбысты толыққанды үйреніп алғаннан кейін ғана әріп үйреті керектігі.

Ұсынылған әдістеме күні бүгінге дейін еш мәнін жоймағаны былай тұрсын, А.Байтұрсынұлы еңбектерінің құндылығын аңғартады. Бағдарлама жасарда, оқыту кезінде әбден ескеруге болады.

Ахмет Байтұрсынұлының мұнан арғы сабақтары әріптерді үйрету жөні мен ретін былайша жүйелейді:

1) әр жаңа әріп үшін сол әріпке негізделген сөздер арқылы айтқызып, дыбыстарын бөлек жаттатқызу;

2) Үйрететін дыбыстың әрпін кеспе әліппеден алып, тақтаға жазып көрсету;

3) Ішінде сол әріп бар сөздерді оқыту, жазғызу;

4) Жазғандағы қателерді балалардың көзінше түзету.

Ахмет Байтұрсынұлының «Баяншы» еңбегін талдай отырып, білім көзінің алғашқы сатысы бастауыш мектепте оқыту әдістемесіне ерекше көңіл аударғанын байқаймыз. Ендеше А.Байтұрсынұлы бұл бағытта алғаш пікір айтқан әдіскер ғалым.

Ғұламаның көп ой толғантаын зерттемесінің бірі – «Баулу мектеп» мақаласы. Автор бұл мақаланың алға қойған игі мақсаттың іс жүзіне аса алмай жатуының себебін оқушылардың көбі атына қанық болғанымен, затына қанық еместігіне, затына қанықтардың көбі түсіне жетік болғанымен, ісіне жетік еместігінен көреді.

Ғалым баулу мектебін «Еуропа мен Американың мәдениеті иен байлығы бойлап өсіп, аспанға таласқан, басына қырағы зейін барып салған ұясы сияқты төрдегі мектеп», - деп жоғары бағалайды. Балалардың ізденісі арқылы мектеп атаулы жоғарылайды, қалықтайды, діндеген межесіне жетеді. «Баулу» деген сөз мектеп атаулының ішкі табиғатына үйлесетін сөз. Бұл мектепте балалар «баулу» түрде негізделеді. Қазақ мектебінде бұл сөз ерекше қуатқа ие сөз. Сондықтанда ерекшелікті ашу қажет», – деп анықтайды. Үйретудің бастапқы қай түрде болсада, бастапқы түрі «баулу» түрінде болғанын ойға оралтады. Бала ерекшелікті тез үйреніп алады. Оның талғалы осы арқылы танылады. Бізге керек, нақты көзделетін дүние осы ерекшелік болу қажет. Қазіргі кезде ол жан-жақтылыққа алып барады. Сол арқылы мұғалім өседі, бала шынығады.

Ғалымның «өлі оқу», «төте оқу», «көрнекі оқу» деп отырғанының асылы оқу. Себебі, нәрсенің атымен, пернесімен ғана айналыстырып үйретеді.

Ұлы тәрбиеші-педагог баланы қалай үйреткенде ойымыздағыдай етіп шығарамыз деген күрделі мәселені көпшіліктің алдына тосады, өзі де осы жолда талай бас сындырады. «Өлі оқудың», «төте оқудың», «көрнекі оқудың» баланы оқытудағы, өмірге бейімді етудегі олқылығын, кемістігін дәлелдей отырып, «өлі оқудан» гөрі «төте оқу» беретін білім жандырақ. «Төте оқудан» гөрі «көрнекі оқу» беретін білім жандырақ дейді. Оқу біткен балаға күні бойы білім сыйламайды. Себебі, бала қызықпаған нәрсе оған белгілі түсінікті тудырмайды. Ал қызығып қарау нақты объектіні көрсетеді. Қысқасы, ғалымның бұл ойлары арқылы сол кезеңнің өзінде-ақ, елдегі мектеп, оқыту, тәрбиелеу проблемаларына құлақ түріп, өзіндік пікірін білдіріп отырғандығын, айналып келгенде, қазақтың ұлттық мектебінің болашағына да көз жіберетіндігін, қиялдай армандағанын байқаймыз.

А.Байтұрсынұлының «Жаңа мектеп» журналында жарияланған «Қай әдіс жақсы?» атты еңбегі қазақ тілі әдістемесіне арналған мақаланың қатарында қарастырылады. Ғалым бұл мақалада әдістің түрін көптігі, бірақ нақтысы қайсы екенін оқытушының өзі білмейтіндігі жөнінде, әдіс кез-келген орынды қабылдай алмайтындығы жайынжа сөз қозғаған.

Автор «Әр әдіс өз орнында жақсы», «Әдіс – керекшіліктен шығатын нәрсе» деген ойды іске асырып, «сауаттандыру әдісі» терминін тұңғыш ұсынады. Әдісті әдіс ететін де оқытушы. Оны орынды қолдану баланың қызығушылығына жол ашады ал ол өз кезегінде үлкен мәселені шешеді.

Әдікер ғалым А.Байтұрсынұлы тіл мәселесіне елеп-өкшеп аса жауапкершілікпен қарайды. Бұл орайда құр еліктеушілікке қарсы. Әдістің озығын алып, тозығы жеткенге қарамау дұрыстықтан емес. Бүкіл әдіс керек ететін нәрсе. Оны кемеліне жеткізуге ой керек. Ой мақсатты түрде жүзеге асу үшін әрекет керек. Автор еңбекте дыбыстық әдіс пен тұтас сөз әдісіне практикалық тұрғыдан дыбысты әдіспен үйрету жолы – ... үйренушілерге сүйеніш арба, сүйеніш шана беріп үйрету жолы іспеттес, осы себепті арбаны сырғыту арқылы жолға шығу қажет деп түйіндеген.

Оқушының мақсатты түрде алға жылжуына оқытушы әсер етеді. Ал оқытушының алға жылжуы оның жұмысына немқұрайлықпен емес, жоғары талаппен, нақты шешіммен, сабырлықпен, өз ісіне деген жауапкершілікпен келетін құррал. Баланың дамуына әсер ететін нәрсенің бәрі мұғалім қаруы саналуы қажет. Жан-жықтылықтың қаруы – заман ағымына ілесу. Керекті жерін алып, қажетсіз жерін шығарып бала санасына дән егу. Сол арқылы келешек ұрпақты толыққанды, саналы адамның санатында көру. Әдіскер ғалым еңбегі ерекше естеліктерге толы. Олай дейтін себебім, бала жанын ұғып, оны бір қоғам мүшесі ретінде көре білу – Ахмет Байтұрсынұлы секілді ұлы тұлғаның қолынан келген дүние.

Қорытынды. Тарихымыздың ақтаңдақ парақтарының қатарына халқы алдындағы перзенттік борышын адал орындаған қоғам қайраткерлерінің өмірі мен қызметтерінің толымды баяндалмауын, зерде сүзгісінен тыс қалуын жатқызамыз. Бүгінгі жариялық пен жаңаша ойлау ахуалы, еліміздің егемендік алуы халқымыздың ардақты ұлдарына қатысты бар ақиқатты көп болып бірге ашылуына мүмкіндік туғызды.

XX ғасырдың алғашқы онжылдарындағы қазақ қоғамының саяси, мәдени өміріндегі орны айрықша ірі тұлға – Ахмет Байтұрсынұлы, алдымен, халқының өз тұсындағы рухани көсемі, өз сөзімен айтқанда «адалдықтың тұқымын себуші» парасатты перзенті. Ол бүгінгі тұста тұтас бір институттың немесе ондаған авторлар ұжымының жұмысын бір өзі істеген еңбек иесі. Атап айтсақ Ахмет Байтұрсынұлы – сол кезеңдегі алты миллион қазаққа ұлттық жазу жасап берген реформатор, қазақ балаларының ана тілдерінде оқуына күш салған қоғам қайраткері, ұлттық мектептерде балалардың қазақ тілінде сауатын аштыратын «Әліпбилердің», әрі қарай оқытатын оқулықтардың авторы, ұлттық ғылым саласы – қазақ тіл білімінің іргетасын қалаушы лингвист-ғалым; қазақ әдебиеттану теориясын тұңғыш ұсынушы филолог-ғалым, халқының мәдениет тарихын зерттеуші – тұңғыш мәдениеттанушы ғалым, ана тілін оқыту әдістемесін жаңа сипатта ұсынушы жаңашыл-педагог, осы күнгі ұлттық академиямыздың іргетасын қалап, Қазақ ғылымын ұйымдастырушылардың бірі, қазақ тілі мен әдебиетінің тұңғыш профессорларының бірі. Осы атаулардың негізгісі – қазақ сөзінің құдіретін танытқан сөз зергері, қазақ тілінің көшбастаушысы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Байтұрсынов А. (1989). Шығармалары: өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. – Алматы: Жазушы – 318 б.

Байтұрсынов А. (1992). Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, – 444 б.

Байтұрсынұлы А. (2005). Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Алаш», – 352 б.

Байтұрсынов А. (2013). Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Ана тілі, – 640 б.

Имаханбет Р. (2013). Алаштың Ахметі. – Алматы: Респ. Ғыл.-тәж. конф. Материалдары. – Қарағанды: «TENGRI Ltd». – 382 б.

Имаханбетова Р., Байдебеков Қ. (2010). «Ұлағатты ұлт ұстазы». – Алматы: «Сардар» баспа үйі, – 376 б.

Кәкішев С. (1992). Ахаң туралы ақиқат. – Алматы: Қазақстан. – 109 б.

Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3-том. — Алматы: «Атамұра», 2002. – 768 б.

Нұрпейісұлы К. (1997). Ғасыр басындағы ұлттық интеллигенция. // Егемен Қазақстан. – 3-5 б.

Сыздықова Р. (1990). Ахмет Байтұрсынов. – Алматы: Қазақ ССР Білім қоғамы. – 49 б.

References:

Baitursynov A.(1989). Shyǵarmalary: óleńder, aýdarmalar, zertteýler. Almaty: Jazýshy – 318b.

Baitursynov Ahmet. (1992). Til taǵylymy. Almaty: Ana tili, - 444b.

Baitursynuly A. (2005). Bes tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. Almaty: "Alash", -352b.

Baitursynov A.(2013). Qazaq til biliminiń máseleleri. Almaty: Ana tili, - 640b.

Imahanbet R. (2013). Alashtyń Ahmeti. – Almaty: Resp. Ǵyl.-táj. konf. Materialdary.-Qaraǵandy: "TENGRI Ltd". – 382b.

Imahanbetova R., Baidebekov Q.(2010). "Ulaǵatty ult ustazy". – Almaty: "Sardar" baspa úii, -376b.

Kákishev S. (1992). Ahań týraly aqıqat. – Almaty: Qazaqstan. – 109 b.

Qazaqstan tarihy (kóne zamannan búginge deın). Bes tomdyq. 3-tom. — Almaty: "Atamura", 2002. - 768 b.

Nurpeisuly K.(1997). Ǵasyr basyndaǵy ulttyq intelligensia. – Almaty: Egemen Qazaqstan. – 3-5 b.

Syzdyqova R. (1990). Ahmet Baitursynov. – Almaty: Qazaq SSR Bilim qoǵamy. – 49b.

The theoretical basis of the scientific and methodological heritage of Akhmet Baitursynov

SHARIPOVA Karlygash Adilkyzy

2nd year master's student of the Institute of Philology and multilingual education
of the Abai Kazakh national pedagogical University
Almaty/Kazakhstan

Abstract. *The author of the article shares information about the methodology of Akhmet Baitursynov – the largest person who occupies a special place in the political and cultural life of the Kazakh society in the first decades of the twentieth century. Ahmet Baitursynuly is the spiritual leader of his people, a wise son who "sows the seeds of honesty". He is a co-owner who*

has worked for one institute or a dozen authors to date. In particular, Akhmet Baitursynuly is a reformer who created a national script for six million Kazakhs of that period, a public figure who made efforts to teach Kazakh children in their native languages, the author of "alphabets", textbooks for teaching children the Kazakh language in national schools, a linguist who laid the foundation of the national science-Kazakh linguistics; the first scientist-philologist, representing the theory of Kazakh literary studies, the first scientist-culturologist, researcher of the history of the culture of the people, teacher-innovator, presenting the methodology of teaching the native language in a new way, one of the organizers of Kazakh science, one of the first professors of the Kazakh language and literature, who laid the foundation of our national Academy today. The main of these names is the art critic of the Kazakh word, the art critic of the Kazakh language.

Keywords: methodology of language teaching, methodologist, scientist, nationalist.

Теоретическая основа научно-методического наследия Ахмета Байтурсынова

ШАРИПОВА Карлыгаш Адилевна

Магистрант 2 курса Института филологии и полиязычного образования
Казахского национального педагогического университета имени Абая
Алматы/Казахстан

Аннотация. Автор статьи делится информацией о методологии Ахмета Байтурсынова – известного просветителя, занимающего особое место в политической, культурной жизни казахского общества в первые десятилетия XX века. Ахмет Байтурсынов – духовный лидер своего народа, мудрый сын, "сеющий семена честности", реформатор, создавший национальную письменность для шести миллионов казахов того периода, общественный деятель, который приложил усилия для обучения казахских детей на родном языке, автор алфавита, учебников для обучения детей казахскому языку в национальных школах, ученый-лингвист, заложивший фундамент национальной науки – казахского языкознания; первый ученый-филолог, представивший теорию казахского литературоведения, ученый-культуролог, исследователь истории культуры народа, педагог-новатор, по-новому представляющий методику преподавания родного языка, один из организаторов казахстанской науки, один из первых профессоров казахского языка и литературы, заложивший фундамент национальной академии.

Ключевые слова. методика преподавания языка, методист, ученый, националист.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМАҒА СӘЙКЕС ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

ДҮЙСЕМБИЕВ Марат Жолдасбекұлы

Х.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Химия кафедрасының доценті
Шымкент/Қазақстан
e-mail: m.duisembiev@mail.ru

РАИМБЕКОВА Дилноза Шухратбекқызы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Химия кафедрасының магистранты
Шымкент/Қазақстан

Андатпа. Жаңартылған бағдарлама негізінде химияны оқытудың тиімділігін арттыру мәселесі бойынша білім алушыларға білім беру мен тәрбиелеудің сапасын көтеруді, оқытудың ғылыми жоғары дәрежеде қамтамасыз етілуін, білімалушылардың ғылым негіздерін тиянақты меңгеруін қамтамасыз етуді, еңбекке баулу мен кәсіптік бағыт беру жұмыстарын түбегейлі өзгертуді қажет етілетіндігі баяндалған. Осы орайда алға қойылған өзекті мәселелердің дұрыс шешімін таба алуда әрбір өтілетін сабақтардың тиімділігін сапасын арттыру мәселелері қамтылған. Жаңартылған бағдарламаға сәйкес химияны оқыту тиімділігін арттыруда көрсетілген талаптарға сай жұмыс істеу арқылы студенттердің, магистранттардың берілген оқу материалдарын жақсы игеруге оңша қиналмай, сабаққа деген үлгерімдерін толықтай арттыра алады және де оқытушылардың оқу материалдарын дұрыс іріктеп алуына жәрдем ететіндігі мінсіз. Белгілі бір система параметрінің басқарылып отырған процесі туралы ақпарат алуды қамтамасыз ету және кері бағытта ақпарат алу. Химия пәнінің оқытылу процесінің тура және кері бағытын қарастыра отырып, оқытушы кері бағыттағы ақпаратқа анализ жасай отырып, оқушының қалай жұмыс істегеніне, ақпаратты қалай қабылдап, қалай қосымша жұмыс істегеніне баға береді. Химия пәні бойынша қатал түрде берілген білім және оның қорытындысы оқытушыға қандай жолмен сапалы білім беруге болатынын анықтап береді. Химия пәні әрбір есепті шығару, сапалы білім жолына жету жолы қажырлы еңбекті және күнделікті практиканы талап етеді. Алдыға нақты бір мақсат қою арқылы көптеген шешімі жоқ есептерді шешуге болады, бұл оқытушының балаларды жігерлендіріп, талтынуына жол ашады. Білім алушыларға қазіргі талапқа сай келетін ғылыми-сапалы білім беріп оқыту және де сұранысқа сәйкес бәсекеге қабілетті етіп оқыту, сындарлы тәрбиелеу педагогикалық ғылымы саласындағы жаңартылған әдіснамалық негіздегі ғылыми зерттеу жұмыстарын заман талабына сай жүргізу талап етіліп отыр.

Кілт сөздер. Жаңартылған бағдарлама негізінде химияны оқытудың тиімділігін арттыру, ұрпақ тәрбиесі, білім мен өнеге берудің тиімділігі, білім алушылардың күзіреттілігі.

Кіріспе. Жалпы білім беретін және кәсіптік мектептерде талапқа сай жаңартылған бағдарлама аясында негізгі бағыттарында көптеген маңызды мәселелер көтерілген. Жаңартылған бағдарлама негізінде білім алушыларға білім беру мен тәрбиелеудің сапасын көтеруді, оқытудың ғылыми жоғары дәрежеде қамтамасыз етілуін, білім алушылардың ғылым негіздерін тиянақты меңгеруін қамтамасыз етуді, еңбекке баулу мен кәсіптік бағыт беру жұмыстарын түбегейлі өзгертуді қажет етеді. Осы орайда алға қойылған өзекті мәселелердің дұрыс шешімін таба алуда әрбір өтілетін сабақтардың тиімділігін сапасын арттыру ерекше орын алады.

Жаңартылған бағдарлама негізінде білім алушылар тек сабақ кезінде ғана емес химиялық өндіріс, химияның халық шаруашылығының әр саласындағы орны жайлы, әлемде, зертханаларда, өндіріс орындарында болатын химиялық құбылыстар туралы түсініктерді жинақтап, оларды бақылай білуге және де әртүрлі заттармен өздігінен жұмыс істеуге машықтанып үйренеді, сонымен бірге олардың қоғамның үдерісіне сай адамгершілігі, патриотизмі, диалектикалық тұрғыдағы ой-өрісі дамиды.

Зерттеу әдісі. Сабақ барысында білім алушыларға әңгіме болып отырған материалдағы негізгі мәселелерді таңдай ала білуге, әрбір жаңа түсінік ұғымдар арасындағы өзара байланыс, ғылыми ұғымдардың практикалық маңызы, сонымен қатар: салыстыру, анализдеу, синтездеу, жалпылама тұжырым жасау тәсілдері беріледі.

Талқылау. Жаңартылған бағдарлама негізінде білім алушыларды оқытуда жетілдірілген бағдарламаларда берілген барлық әдістемелік аппараттарды дұрыс қолдана білудің де көптеген септігі әсер етеді (Андреев, 2015, 54 б.).

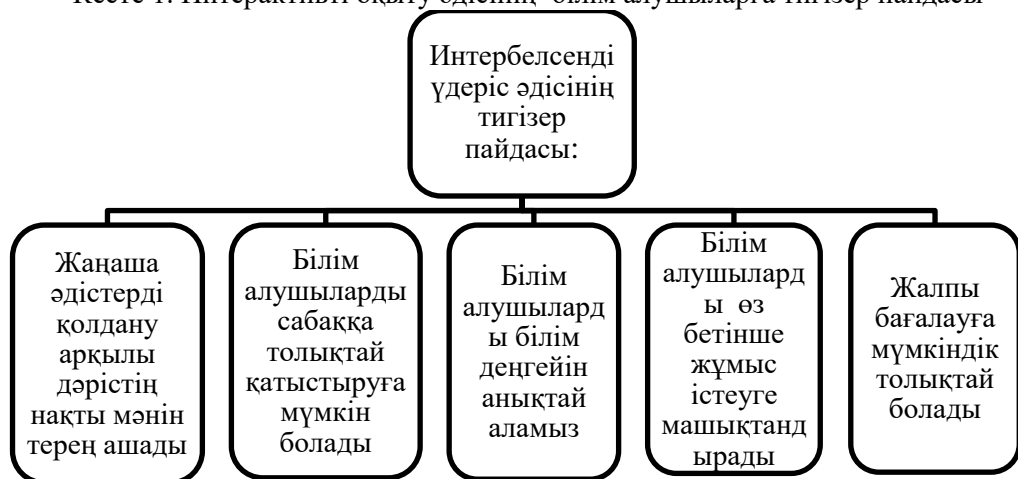
Жаңартылған бағдарламаны пайдалану барысында білім алушылар мына келтірілген бағыттарда толықтырылып, жетілдірілген, оның жан жақты тәрбие беру әлеуеті дамытылған, химия пәні материалдарын толықтай меңгеріп түсінуге жеңіл етіп құрастырылған, онда білім алушылардың келешекте еңбекке, кәсіптік бағдар алуға деген икемділігін қалыптастыратын бағыттар басаорын алады. Бұл мектептерде, жоғары оқу орындарында білім беру реформасының талаптарын орындау істеріне ұласып жатады.

Химияның жетілдірілген жаңартылған бағдарламаны пайдалану барысында тек қана білім алу талаптары көрсетіліп қоймай, онда білім алушылардың алған білімдерін берілген әрбір заттардың тиісті топтарын оқып игеруде дұрыс пайдалана білуі, химиялық зертханалық тәжірибелерді жасай алуы, химиялық формулалар және теңдеулер бойынша есептеулерді шығара білуі мәлімделген (Артемов, 2001, 112 б.).

Жаңартылған бағдарламаға сәйкес химияны оқыту тиімділігін арттыру мақсатында ақпараттық –интербелсенді үдерістерді оқу тәрбие үрдісіндегі қолдану білім алушылардың өз мамандығына деген қызығушылығын арттырып,

шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми дәйекті көзқарастарын жетілдіріп, мамандыққа байланысты таным сапасын арттыра отырып, еңбек нарығы жағдайында бәсекеге қабілетті тұлғаларды әзірлеудегі атқарар үлесі көп екендігін білеміз (Архангельский, 2014, 240 б.). Интерактивті оқыту әдісінің білім алушыларға тигізер пайдасы жайлы төмендегі 1 кестеде келтіріп отырмыз.

Кесте 1. Интерактивті оқыту әдісінің білім алушыларға тигізер пайдасы

Жаңартылған бағдарламаға сәйкес химияны оқыту тиімділігін арттыруда көрсетілген талаптарға сай жұмыс істеу арқылы студенттердің, магистранттардың берілген оқу материалдарын жақсы игеруге онша қиналмай, сабаққа деген үлгерімдерін толықтай арттыра алады және де оқытушылардың оқу материалдарын дұрыс іріктеп алуына жәрдем ететіндігі мінсіз (Атанов, 2016: 132). Белгілі бір система параметрінің басқарылып отырған процесі туралы ақпарат алуды қамтамасыз ету және кері бағытта ақпарат алу. Химия пәнінің оқытылу процесінің тура және кері бағытын қарастыра отырып, оқытушы кері бағыттағы ақпаратқа анализ жасай отырып, оқушының қалай жұмыс істегеніне, ақпаратты қалай қабылдап, қалай қосымша жұмыс істегеніне баға береді. Химия пәні бойынша қатал түрде берілген білім және оның қорытындысы оқытушыға қандай жолмен сапалы білім беруге болатынын анықтап береді. Химия пәні әрбір есепті шығару, сапалы білім жолына жету жолы қажырлы еңбекті және күнделікті практиканы талап етеді. Алдыға нақты бір мақсат қою арқылы көптеген шешімі жоқ есептерді шешуге болады, бұл оқытушының балаларды жігерлендіріп, талпынуына жол ашады (Атутов, 2013, 9 б.). Тапсырмалардың 4 типін қарастыра аламыз.

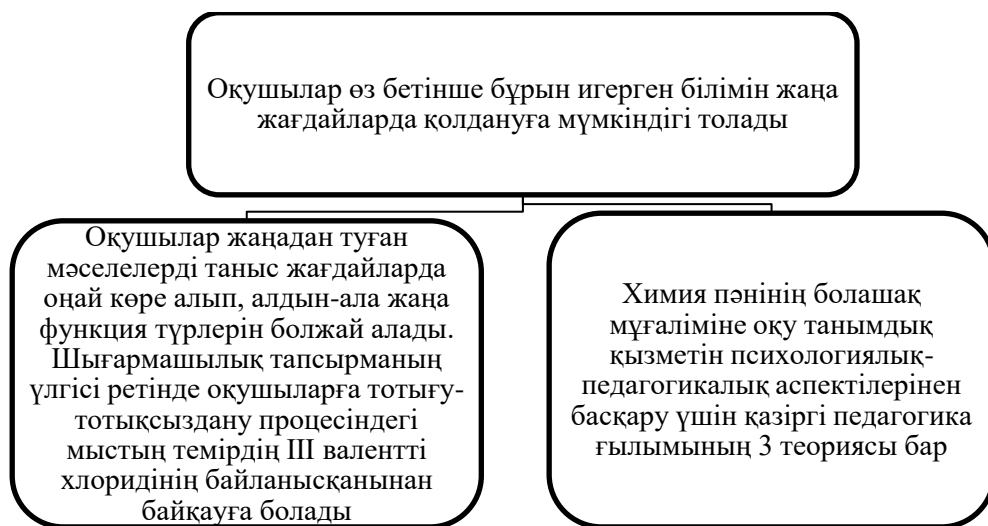
Нәтижелері. Сипатталған тапсырма. Зерттелініп жатқан бөлімнің нақты сипатының болуы. Бұл типті қарастыру үшін ең бірінші бақылау, химиялық

эксперимент және өлшеулер жүргізіледі. Осы типке мысал келтіре кетсек: Көміртек оксидін (IV) әк суының ерітіндісіне араластырғанда болатын процессті анықта. Бұл типке келтірілерін барлық мысалдан өз ерекшеліктерімен бағаланады: а) нақты заттармен, объектілермен практикалық жұмыс жасау; б) бақылаудың, химиялық эксперименттің және өлшеулердің қорытындысы белгілі бір фактілермен сипатталып жазылуы тиіс (Атанов, 2016, 132 б.). Түсіндірмелі тапсырмалар. Бұл типпен жұмыс жасау оқушылардың белгілі бір білім дәрежесін талап етеді. Мысалға, қандай жолмен синтез аммиагының дайын өнім ретінде шығарылуын арттыруға болады? Ортақ ерекшеліктерін атай отырып, келесі түрде атап өте аламыз: а) Бұл тапсырманы нақты бір объектілермен байланысты қарастырамыз. Алайда, бізге шектеліп қалған ақпараттарды пайдалану жеткіліксіз болады. Ол механизмді және қарастырып отырылған іс әрекетті фактілермен атап корсететін ақпарат болуы тиіс. Мысалға, бұл типтегі тапсырмаларды шешу үшін: не үшін бромид натрий ерітіндісіне хлорлы суды қосқанда су өз күйін өзгертеді? – деген сұраққа жауап беру үшін оқушылар галогеннің салыстырмалы белсенділігін білуі міндетті. б) Түсіндірмелі тапсырманы сипаттау барысында барлық фактілер бір бірімен байланысты және нақты анықталған болуы тиіс.

Шығармашылық тапсырмалар. Шығармашылық тапсырмаларды шешу барысында оқушы жаңа мәліметтерді өз бетінше ізденудің арқасында алады. Бұл тапсырмалар міндетті және сипаттама типіндегі тапсырмалардан біраз ерекшеленеді. Олардың ерекшеліктері келесідей:

Кесте 2. Шығармашылық тапсырмаларды шешу барысы

1. Білім меңгеру концепциясының, оқушылардың ассоциация байланыс негізіндегі білімді қабылдауы яғни, ассоциативті-рефлекторлық тұжырымдамасы.

Осы теорияны ашуға Ю.А.Самарин, Д.Н.Богоявленский, Н.А.Менчинский, В.В.Давыдовтың, Д.Б.Элкониң және т.б. еңбектенді.

2. Ақыл-ойды қалыптастыру барысындағы теория. Осы теорияның негізін салушылар (П.Я.Гальперин, Н.Ф.Талызин және т.б.) басқару процесін қалыптастырып, ақыл-ой (ішкі) және практика (сыртқы) жүзінде жетілдіруді бағалайды.

3. Алгоритмдей арқылы оқыту теориясы (И.И.Тихонов, Т.А.Ильина, А.Я.Лернер, В.П.Беспалько және т.б.) процесті басқару мезетіндегі қажетті шарттарды арнайы бағдарламаның (алгоритм) әрекет реттілігінен анықтайды (Коваль және Сысоева, 2013, 180 б.).

Химияны оқыту барысында сол және өзге де теорияны белгілі бір мақсаттар түріне байланысты қолдану аса маңызды орын алады. Бұл ретте сабақтың түрлі кезеңдеріне байланысты танымдық тапсырмалардың түрлері өзгеріп отырады.

Осы кезеңде мұғалімге жаңа мағлұматтарды баяндау барысында танымдық тапсырмалардың бірнеше түрлері қолданылады:

1. Жаңа іс-әрекеттерге оқушыны бағыттау мақсатында қолданылады, мәселен: Қышқыл ерітіндісінің белсенді металмен әрекеттескен жағдайда сутегінің бөлінеді; азот қышқылының магниймен әрекеттескенде не байқалатындығын зерттеп, түсіндіріңіз.

2. Ертеректе алған білімдерін қолдана отырып, сұрақ – тапсырмалар ойнату: хлорсутекті алу үшін зертханада эдвиеметрді қолдануға болады ма?

3. Тапсырманы түсіну, білімін қолдану. Мысалы, кальций оксидін ашық ыдыстарда қалай сақтауға болатындығын түсіндіріңіз.

4. Тапсырма іскерлігін жаттықтыру; алынған дағдыларды қорытындылап, автоматизациялау келесідегілердің қайсы бір түріне жатқызуға болады; сутегіні мүмкіндігінше ең ықтимал әдіс-тәсілдермен жинап, оның тазалығын тексеріңіз (Мұхамбетжанова және Мелдебекова, 2014, 180 б.).

Химияны жанартылған бағдарлама бойынша оқыту барысында білім алушылардың таным-құзыреттілігі сапасын ұжымдық оқыту әдісі арқылы дамыту студенттердің, магистранттардың жоғарғы деңгейдегі таным-құзыреттілік қабілетін шыңдауға негіз бола алады. Қазіргі кезеңде ғылыми педагогикада саласында оқу қызметін қалыптастыру аясында дәріс берудің дамытушы фактор мен тәрбие беруші әсерінің пәрменділігін дамыту көзделіп, білім берудегі басты басымдылық жеке дара тұлғаны дамытып, сонымен бірге тәрбиелеу мәселесін күшейту болып тұр. Біз ұсынып отырған әдіс-тәсіл әрбір студенттің бір уақытта қабілетін, мүмкіндік мөлшерін толықтай жұмсап, өз бетінше еңбек істеуіне мүмкіндік береді (Харламов, 2015, 7 б.). Химияны жанартылған бағдарлама негізінде оқытуда жаңалық болып таралып жатқан ұжымдық оқыту әдісі оқыту үдерісін ұйымдастырып, қажет жағдайда болса еленбей жүрген әдісі ретінде оқыту үрдісінде қажеттілік тауып, орнығып барады. Осы әдіс-тәсілдің артықшылығы білім алушы мен оқытушы арасындағы қарым-қатынасты жандандырады (Педагогический энциклопедический словарь, 2012, 320 б.).

Ұжымдық оқыту әдіс-тәсілін ұйымдастыру үшін 4 түрлі жағдайдағы тәсілдерді пайдалануды ұсынамыз:

Кесте 3. Ұжымдық оқыту әдіс-тәсіл

Химия пәнін жанартылған бағдарлама арқылы оқыту кезінде сабақтарды жоспарлау барысында сабақ беруші оқытушылар ескеруі қажет біраз келелі мәселелерді айта кетуді жөн көріп отырымыз.

Өткізген сабағымның негізгі мақсаты қалай өрілді? Берілген сабақтың тиісті бөлімі білім алушыларды белгілі бір мақсатқа жетуге жетелей ала ма?

– Білім алушылар іс жүзінде не і атқара алады? Мен білім алушыларды қалай қызықтырып сонымен бірге не істей алатындығын және де олар қандай нәтижелі биіктікке қол жеткізу мүмкін болатындығын қалай ұғындырамын?

– Білім алушылар сапалы білімді толық меңгергендігін қалай біле аламын?

– Егер біз білім алушылардың орнында болар болсақ , осының барлығын қалай меңгерер едім?

– Білім алушыларға жәрдем беріле ме / Ынталыландырыла ма? Қосымша қажетті мәліметтер ала ма?

– Химия пәнін жанартылған бағдарлама арқылы оқыту қаншалықты тиімді? Білім алушыларға көп жақсы нәтижелерді түсіндіруді қажетқылатын қызықты, әсерлі сұрақтар, дыбыс-бейне құрал жабдықтарын пайдалану кезіндегі туындайтын қиындықтар мәселесі, сонымен қатар кей біреулердің сырттан рұқсатсыз еніп келуі жағдайлары сияқты күтпеген мәселелер туындайтын болса, оларды қалай шешуімізге болады?

– Оқушылар, студенттер, магистранттар ұсынып отыратын кері байланысқа қатысты жағдайларды, оларды қалай жіктейміз, жазып және де талқылаймыз?

Жаңартылған бағдарлама негізінде химияны оқытудың тиімділігін арттыру мәселесі бойынша білім алушыларға қазіргі талапқа сәйкес ақпараттық

техникалық жабдықтарды сонымен қатар үдерістер негіздерін игеріп ғана қоймай, оларды тиімді пайдалана білуді, ғаламтор, яғни ғаламдық ақпарат жетістіктерін өздерінің танымдық сапасын нығайту ізденістер жұмыстарын пайдалана білуі қаралған. Дегенмен де, осы айтылып отырылған мәселелер іргелі ғылыми зерттеулер жұмыстарын қажет етіп отырған ойланатын мәселе.

Қорытынды. Білім алушыларға қазіргі талапқа сай келетін ғылыми-сапалы білім беріп оқыту және сұранысқа сәйкес бәсекеге қабілетті етіп оқыту, сындарлы тәрбиелеу педагогикалық ғылымы саласындағы жаңартылған әдіснамалық негіздегі ғылыми зерттеу жұмыстарын заман талабына сай жүргізу талап етіліп отыр. Жаңартылған бағдарлама негізінде химияны оқытудың тиімділігін арттыру барысында білім алушылардың танымдық сапасын жетілдіру мәселелері төңірегінде айтулы бір педагогикалық үдерістердің оқу үрдісіне енгізу үшін жақсы жағдайларды жасайды, барлығының білімге деген ынтасын арттыру мақсатында, оқу үрдісін жан-жақты тиімді пайдалану барысына мүмкіндік қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Андреев А.А. (2015). Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования / А.А.Андреев // Школьные технологии. №3. – 154-169 с.

Артемов А.В. (2001). Модульно-рейтинговая система / А.В. Артемов, И.Н. Павлов, Т.П. Сидорова // Высшее образование в России. – № 4. – 121-125 с.

Архангельский С.И. (2014). Учебный процесс в среднем специальном звене, его закономерные основы и методы: учеб.-метод. пособие / С.И.Архангельский. – М.: Высш. шк. – 368 с.

Атанов Г.А. (2016). Деятельностный подход в обучении / Г.А. Атанов. – Донецк: ЕАИ-Пресс. – 160 с.

Атутов П.Р. (2013). Технологии и современное образование / П.Р. Атутов // Педагогика. – № 2. – 11-14 с.

Батышев С.Я. (2017). Блочно-модульное обучение / С.Я.Батышев. – М.: – 248 с.

Коваль Т.И., Сысоева С.А., (2013). Подготовка преподавателей высшей школы: информационные технологии в педагогической деятельности: Учебно-методическое пособие. – К: Изд. Центр КНЛУ. – 280 с.

Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. (2014). Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа». – 132 б.

Харламов Ф.И. (2015). «Активизация учение школьников». – Минск, «Нар Асвета». – 71 с.

(2012). Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Большая рос.энцикл. – 528 с.

References:

- Андреев А.А. (2015). Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования / А.А.Андреев //Школьные технологии. №3. – 154-169 с.
- Артемов А.В. (2001). Модульно-рейтинговая система / А.В. Артемов, И.Н. Павлов, Т.П. Сидорова // Высшее образование в России. – № 4. – 121-125 с.
- Архангельский С.И. (2014). Учебный процесс в среднем специальном звене, его закономерные основы и методы: учеб.-метод. пособие / С.И.Архангельский. – М.: Высш. шк. – 368 с.
- Атанов Г.А. (2016). Деятельностный подход в обучении / Г.А. Атанов. – Донецк: ЕАИ-Пресс. – 160 с.
- Атутов П.Р. (2013). Технологии и современное образование / П.Р. Атутов // Педагогика. – № 2. – 11-14 с.
- Батышев С.Я. (2017). Блочно-модульное обучение / С.Я.Батышев. – М.: – 248 с.
- Коваль Т.И., Сысоева С.А., (2013). Подготовка преподавателей высшей школы: информационные технологии в педагогической деятельности: Учебно-методическое пособие. – К: Изд. Центр КНЛУ. – 280 с.
- Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. (2014). Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа». – 132 б.
- Харламов Ф.И. (2015). «Активизация учение школьников». – Минск, «Нар Асвета». – 71 с.
- (2012). Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Большая рос.энцикл. – 528 с.

Improving the effectiveness of teaching chemistry in accordance with the updated program

DUISEMBIYEV Marat Zholdasbekovich

Ph.D., Associate Professor, Department of Chemistry
South Kazakhstan State Pedagogical University
Shymkent/Kazakhstan

RAIMBEKOVA Dilnoza Shuhratbekovna

Master's student of the Department of Chemistry
South Kazakhstan State Pedagogical University
Shymkent/Kazakhstan

Abstract. *In order to increase the effectiveness of teaching chemistry on the basis of the updated program, it is envisaged that students need to improve the quality of education and*

training, ensure a high level of scientific education, ensure deep mastery of the basics of natural science, it is necessary to build the learning process not only as a process of mastering the system of knowledge, skills and competencies that make up the instrumental basis of the student's educational activity, but also as a process of personality development, the adoption of spiritual, moral, social, family and other values. The introduction of modern teaching technologies and their systematic use contributes to improving the quality of learning, motivation, the formation of functional literacy of students and key competencies, the development of potential abilities of students .. New technologies provide new opportunities for the formation of personal potential and ensuring the success of the graduate Today, the use of modern educational technologies that provide x personal development of students by reducing the share of reproductive activity (reproduction of what is left in memory) in the educational process can be considered as a key condition for improving the quality of education, reducing the workload of students, more efficient use of study time. Development of cognitive and creative interests among students is facilitated by various types of technologies.

Keywords. *Improving the effectiveness of teaching chemistry based on the updated curriculum, educating the next generation, teaching and example effectiveness, student competence.*

Повышение эффективности преподавания химии в соответствии с обновленной программой

ДУЙСЕМБИЕВ Марат Жолдасбекович

к.х.н., доцент кафедры Химии

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет

Шымкент/Казахстан

РАИМБЕКОВА Дилноза Шухратбековна

магистрант кафедры Химии

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет

Шымкент/Казахстан

Аннотация. *В целях повышения эффективности обучения химии на основе обновленной программы предусмотрено, что студентам необходимо повысить качество обучения и подготовки, обеспечить высокий уровень научного образования, обеспечить глубокое овладение основами естествознания, необходимо выстраивать процесс обучения не только как процесс усвоения системы знаний, умений и компетенций, составляющих инструментальную основу учебной деятельности учащегося, но и как процесс развития личности, принятия духовно-нравственных, социальных, семейных и других ценностей. Внедрение современных технологий обучения и их систематическое использование способствует повышению качества обучения, мотивации, формированию функциональной грамотности учащихся и ключевых компетенций, развитию потенциальных способностей учащихся. Новые технологии дают новые возможности по формированию личностного потенциала и обеспечению успешности учащихся. На сегодняшний день использование современных образовательных технологий, обеспечивающих личностное развитие учащихся за счет уменьшения доли*

репродуктивной деятельности (воспроизведение оставшегося в памяти) в учебном процессе, можно рассматривать как ключевое условие повышения качества образования, снижения нагрузки учащихся, более эффективного использования учебного времени. Развитию познавательных и творческих интересов у учащихся способствуют различные виды технологий.

Ключевые слова. *Повышение эффективности преподавания химии на основе обновленной программы, воспитания следующего поколения, эффективности обучения и примера, компетентности студентов.*

БИЛИНГВИЗМ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ ДЕФЕКТОЛОГТАРДЫҢ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУЫ ЖОЛДАРЫ

ЖҰБАТЫРОВА Ботагөз Таңжарбайқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
«Арнайы білім беру» кафедрасының докторанты

Алматы/ Қазақстан

e-mail: botagoz.alga@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада білім алушыларды таңдаған мамандығы бойынша екі тілде оқыту жолдары қарастырылады. Ғылым салаларынан өз уақытының қоғамдық-әлеуметтік сұранысын қанағаттандыратын зерттеулерді талап етуі – заңды құбылыс. Бұл айтылғандар зерттеу жұмысының өзегін құрайтын билингвизм жағдайында болашақ дефектологтардың тілдік құзыреттілігін дамыту мәселесіне де қатысты. Еліміздің экономикасының, халықаралық мәдени саласының қарқынды дамуы, еңбек нарығына даярланып жатқан болашақ мамандарға да көптеген талаптар қояды. Жасөспірімдерге терең білім және жан-жақты тұлға ретінде тәрбиелеу үшін болашақ маман өзі де кәсіби құзыретті маман болуы қажет. Оның бір көрсеткіші - бірнеше тілді меңгерген маман екені атап өтіледі. Мақалада оқыту әдісі, белсенді оқыту әдістері және белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдістері ұғымдары талданады. Мақалада жаһандану жағдайында білім алушылардың билингвалдық құзыреттілігі бойынша оқу-жаттығуларды зерттеудің маңызы көрсетілген. Қойылған мақсат – болашақ мамандардың тілдік құзыреттілігін дамыту, кәсіби қызметтегі міндеттерді шешу үшін тіл және сөйлеу жүйесі туралы білімді пайдалану, коммуникативтік-танымдық дағдыларды және сөйлеу-тілдік дағдыларды дамыту арқылы қол жеткізіледі. Қазақ және орыс тілдерін кәсіби бағытталған деңгейде оқытудағы тәсіл таңдалған мамандықты меңгеру құралы ретінде қарастырылады.

***Кілт сөздер.** Құзыреттілік, тілдік құзыреттілік, билингвизм, оқыту әдістері, тәсілдер, сөйлеу әрекетінің түрлері.*

Кіріспе. Еліміздегі билингвизм жағдайындағы болашақ педагогтардың тілдік құзыреттілігі кәсіптік идеясына негізделеді, өйткені біздің мемлекетіміздің көпұлтты кеңістігі екі тілдің (қазақ және орыс) тілдік және сөйлеу дағдыларын меңгеруді талап етеді. Егер білім алушы осы тілдер бойынша белгілі бір біліммен мектептен келсе, онда болашақ мамандарды университеттік даярлау процесінде олар кәсіби деңгейде дамытылады. Кәсіби міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін билингвалдық тілдік құзыреттілікті дамыту процесі жүреді. Аталған фактілер билингвалды оқу материалдары негізінде білім алушылардың тілдік құзыреттілігін дамыту қажеттілігін көрсетеді. Педагог өзі түсінетін тілде білім алуға құқығы бар балалармен жұмыс істейтінін ұмытпайық. Заманауи арнайы педагог, қажет болған жағдайда, бір тілден екінші тілге еркін

ауысу қабілетіне ие болуы керек, яғни қос тілді маман болуы шарт. Болашақ дефектологтардың билингвизм жағдайындағы тілдік құзыреттілігі – бұл құзыреттерді меңгерумен және мақсатына жету үшін: екі тілдің тілдік жүйесі бойынша білімін (Білім алуда ерекше қажеттілігі (БАЕК) бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде, дамуын болжау және диагностиканы игеруде билингвалды білімді пайдалану); мотивацияларын (жеке және кәсіби жетілуге ұмтылу), құндылықтарын (тілдерді игеруді, түзете-дамыту педагогикалық қызметіне құндылық ретінде көзқарас, БАЕК бар тұлғаларға эмпатиялық көзқарас), дағдыларын (қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау үшін дұрыс тілдік құралдарды таңдау; электрондық ресурстармен және Интернет-көздермен жұмыс істеу; өзінің тілдік әрекеттерін рефлексиялау; өз мүмкіндіктерін бағалау), қабілеттерін (қажет болған жағдайда бір тілден екінші тілге ауыса отырып, бала мен ата-аналарға ана тілінде консультациялық, әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсету) тиімді іске асырумен сипатталатын тұлғаның интеграцияланған кәсіби маңызды сапасы. Бұл қасиеттер жоғары оқу орындарында даярлау барысында кәсіби бағытталған оқу материалдары, түрлі жұмыс түрлері негізде дамиды.

Көптеген бақылаулар жеке кәсіби қалыптасу кезеңінде қайшылықтар туындайтындығын дәлелдейді, оларды шешу маман ретінде тұлғаның дамуына әкеледі. Бұл – жеке тұлға мен жеке тұлғаға сыртқы талаптар арасындағы, адамның қалыптасқан қасиеттері мен осы мамандықтың талаптары арасындағы, ішкі көзқарастар мен сыртқы жағдайлар, факторлар арасындағы қайшылықтар.

Болашақ маманның кәсіби дайындығында білім алушылардың оқу іс-әрекетінде мотивациясы мен жеке белсенділігі маңызды орын алады.

Еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыратын, осы саланың басқа мамандарымен бәсекелесуге қабілетті білікті маман даярлау жоғары кәсіптік білім берудің басты мақсаты болып табылады. Педагогикалық практикада адамды оқыту мәселесі әрқашан өзекті болып қала береді. Зерттеушілер кез-келген жастағы адамның оқу процесін бақылай отырып, «оқыту әдістері» деп аталатын педагогтар мен білім алушылардың іс-әрекетінің көптеген түрлеріне назар аударды. Ғылыми әдебиеттерде зерттеушілір «әдіс» термині («methodos» грек сөзінен шыққан) ақыл-ой әрекетінің жолын білдіреді, ал тәсіл таңдалған әдісті жүзеге асыру құралы ретінде қызмет етеді деген және көптеген ғалымдар бұл пікірмен келіседі (Сластенин, 2002), (Смирнов, 2001), (Подласый, 1999), (Коджаспирова, 2020), (Голованова, 2020), (Савенков, 2020).

Педагог-ғалымдардың пікірінше, оқыту әдістері – бұл оқу процесінде тұлғаның танымдық және практикалық қызметін ұйымдастыру бойынша арнайы, мақсатты педагогикалық іс-әрекеттер. Оқыту әдістерінің анықтамаларының осы алуан түрінде бағдарлау үшін оларды жіктеу қажет. Қазіргі дидактикада ең көп қабылданған – танымдық іс-әрекеттің сипаты бойынша оқыту әдістерінің жіктелуі (И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, М.И. Махмутов, В.В. Краевский). Авторлар оқыту әдісі – бұл педагогтың білім алушылардың танымдық іс-әрекетін жобалау әдісі деп мәлімдейді. Оқыту әдісі белгілі бір ақпаратты ұсынады, білім алушыға ойдың

бағыты мен мазмұнын қамтамасыз етеді, заңдылықтарды түсінуге әкеледі, білім алушының психикалық және эмоционалды өзгерістерін тудырады. Бұл жіктеу оқыту әдістерінің бес тобының жүйесін ұсынады: түсіндірме-иллюстрациялық әдіс (білім алушылар мұқият тыңдайды, түсінеді, бақылайды, алынған ақпаратты есте сақтайды, жаңа біліммен кейбір практикалық әрекеттерді жасайды); репродуктивті әдіс (бұрын зерттелген қызмет әдістерін жаңғыртады); проблемалық баяндау (бейнелі эвристикалық әңгіме (дәріс) немесе жүргізіліп жатқан ғылыми зерттеудің ауызша сипаттамасы ретінде жүзеге асырылады); ішінара-іздеу (эвристикалық әңгіме, пікірталас, әңгіме мен ішінара эксперименттің үйлесуі, эксперименттік жағдайды модельдеу және т.б.); зерттеу әдісі (талдау, синтездеу, оқу ақпаратын жалпылау, тұжырымдарды түсіндіру мен тұжырымдауды білім алушылардың өздері жүзеге асырады).

Оқу процесінде оқытудың осы әдістерінің әрқайсысы белгілі бір педагогтың жеке қабілеттерін ескере отырып қолданылады.

Педагогикалық әдебиетте білім алушылардың өзіндік шығармашылық ойлауын және стандартты емес кәсіби мәселелерді шешу қабілетін дамытуға бағытталған белсенді оқыту әдістері белгілі. Оқытудың бұл әдісінің мақсаты – кәсіби міндеттерді шешу үшін біліммен, дағдылармен және біліктермен қаруландыру ғана емес, сонымен қатар ойлау қабілетін, шығармашылық ойлау мәдениетін дамыту. Бұл әдістер білім алушылардың танымдық әрекетінің белсенділігімен, теорияның практикамен тығыз байланысымен, проблемаларды талдау және шешу әдістерін игеруге бағытталған және де ынтымақтастық пен бірлесіп жұмыс жасау атмосферасына, ойлау мен іс-әрекеттің өнімді стилін игеруге, рефлексияны дамуға ықпал етеді.

Белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдістері оқытудың басқа әдістерінен түбегейлі ерекшеленеді, олар қарым-қатынастың әртүрлі салаларында құзыреттілікті дамытуға, білім алушының белсенді оқу іс-әрекетінің әлеуметтік-психологиялық заңдылықтарын оқу немесе басқа мақсатты топта жүзеге асыруға бағытталған. Ресейлік зерттеуші Емельянов Ю.Н. белсенді топтық оқыту дегеніміз – оқу немесе мақсатты топтағы коммуникативтік процестерді (білім беру, танымдық, шығармашылық немесе психокоррекциялық міндеттердің мазмұнына қарамастан) жоспарланған түрде жандандырудың кез-келген әдісі деген анықтама ұсынады. Зерттеуші белсенді топтық әдістерді шартты түрде үш негізгі блокқа біріктіруді ұсынады: а) пікірталас әдістері (топтық пікірталас, практикадан оқиғаларды талдау, моральдық таңдау жағдайларын талдау және т.б.); б) ойын әдістері: дидактикалық және шығармашылық ойындар, оның ішінде іскерлік (басқару) ойындар; рөлдік ойындар (дұрыс мінез-құлықты үйрету, ойын психотерапиясы, психокоррекция); қарсы ойын (коммуникативтік мінез-құлықты танудың трансактілік әдісі); в) сенситивтік тренинг (тұлғааралық сезімталдықты және өзін психофизикалық бірлік ретінде қабылдауды үйрету) (Емельянов, 1985). Тағы бір ресейлік зерттеуші С. В. Петрушин белсенді әлеуметтік-психологиялық оқытудың негізгі әдістерін психологияның негізгі бағыттарына бөлуді және

тренинг-топтары, кездесу-топтары, психодрама, гештальт-психотерапиясы деп ұсынады.

Белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдістерін қолдану келесі міндеттерді көздейді:

1) психологиялық-педагогикалық және арнайы білімді меңгеру (мамандық бойынша оқытылатын пәнді білу);

2) жеке және кәсіби дағдыларды, әсіресе қарым-қатынас саласында қалыптастыру;

3) кез келген қызметтің және қарым-қатынастың табысты болуы үшін қажетті нұсқауларды түзету және дамыту;

4) өзін және айналасындағыларды барабар және толық тану қабілетін дамыту;

5) жеке қарым-қатынас жүйесін түзету және дамыту.

Оқытудың бұл әдісі эмоционалды қолдаумен және іс-әрекетке қатысушылардың өзара сенімімен; топтың барлық қатысушылары арасындағы қарым-қатынастың толыққанды процесі іске асырылумен; ойлау, өзін-өзі тану икемділігі, өзін-өзі бағалау; сабақтар серіктестік қарым-қатынас негізінде құрылумен; қатысушылар өз сезімдерін ашық білдірумен; табысты кәсіби өзін-өзі анықтау білім алушылардың мотивациясымен негізделген; нәтижелерге педагог те, топ мүшелері де жауапты болумен сипатталады; рефлексияны, инновацияны, өзін-өзі көрсетудің өзіндік тәсілдерін, шығармашылық бастама мен өнімді ойлауды қолдайды.

Зерттеу барысында біз белсенді оқыту әдістерін де, белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдістерін де қолдандық. Әдіс – бұл стратегия, ал тәсіл – бұл тілдік материалмен жұмыс жасаудың тактикасы деп түсінеміз. Бұл әдістер, біздің ойымызша, тұлғаның танымдық және коммуникативті белсенділігін дамытуға бағытталған. Біртұтас оқу процесін әдістемелік материалмен қамтамасыз ете отырып, біз елдегі билингвизм жағдайында білім алушылардың тілдік құзыреттілігін дамыту мақсатын көздедік.

Құзыреттілікті, оның ішінде екі тілдегі сөйлеу және тілдік құзыретті қалыптастыру, дамыту және билингвизм жағдайында білім алушылардың тілдік мүмкіндіктерін дамыту мәселелері ресейлік (Барышников, 2003), (Женжируха, 2011), (Щепилова, 2005), (Зеер және Заводчиков, 2013) және қазақстандық ғалымдардың (Алдабергенова, 1999), (Абдиева, 2004), (Ошакбаева, 2008), (Жетписбаева, 2009), (Кудайбергенова, 2010), (Досжанова, 2010), (Жукенова, 2010), (Қанафиева, 2010), (Салханова, 2010) зерттеулерінде көрініс тапқанын атап өткен жөн.

Қойылған мақсатқа тіл мен сөйлеу жүйесі туралы білімді пайдалану, кәсіби қызметтегі мәселелерді шешу үшін коммуникативтік-танымдық дағдыларды және сөйлеу-тілдік дағдыларды дамыту арқылы қол жеткізіледі. Қазақ және орыс тілдерін кәсіби деңгейде оқытудағы көзқарас тандалған мамандықты меңгеру құралы ретінде болуы керек. Демек, әр оқу әрекетінде тандалған мамандық

туралы ақпараттық көкжиекті кеңейту, білім алушылардың кәсіби сөздік қорын қосымша екі тілде жаңа терминдермен байыту бойынша жұмыс жүйелі түрде жүргізілуі қажет.

Әзірленген әдістемелік материалдар жоғарыда аталған оқыту әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды. Тілдік құзыреттілік сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін дамытуды қамтиды: оқылым, жазылым, тыңдалым, сөйлесім.

Зерттеу әрекетінің эксперименттік бөлігін жүзеге асыру барысында сөйлеу әрекетінің түрлері бойынша әртүрлі жұмыстар жүргізілді. Сонымен, даму кезінде:

– *оқылым*: өнімді оқу әдістемесі (өз пікірлеріңізді негіздеу қабілеті тапсырмалармен бірге жүретін әдеттегі сұрақтардың арқасында жасалады: «Неге бұлай ойлайсың (ойлайсыз, ойлайсыз)?», «Өз пікіріңді негізде», «Мәтіннен сөздермен раста» және т. б. мәтінді талдай отырып, білім алушылар автордың, оқырман мен баяндаушының көзқарасын, ұстанымын анықтайды); ғылыми билингвалды әдебиетті сауатты еркін оқуға үйрету және қажетті кәсіби ақпаратты алу; екі тілдің категориялық аппараты мен лексикалық материалына және т.б. сүйене отырып, кәсіби деңгейде қарым-қатынасқа үйрету;

– *жазылым*: аксиологиялық тақырыптың жобалық жұмысы: «Қазіргі кезеңдегі отбасылық құндылықтар жүйесінің динамикасы (Менің отбасымның мысалында)»; «Табыс күнделігі» - саналы түрде мақсат қою, өз қызметінің адамгершілік перспективаларын анықтау, қорытынды жасау қабілеттерін дамытады;

– *тыңдалым*: тапсырмалары бар білім алуда ерекше қажеттілігі бар балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселесі бойынша жетекші педагог-дефектологтардың екі тілдегі дәрістері, мәтіндер; сөзталас – логикалық, лексикалық, грамматикалық дағдыларды дамытушы ғана емес, сонымен қатар тыңдалым қабілеттірен дамытады;

– *сөйлесім*: алдын-ала берілген мазмұн бойынша мамандық терминдерін қолдана отырып, кәсіби бағытталған тақырыптар бойынша монологтық мәлімдеме және дайын емес монологтық мәлімдеме (сипаттама, пайымдау, баяндау); әңгіме (ата-аналармен балаларының дамымауы (немесе ауытқуы) туралы әңгіме үлгілері ұсынылды) және т.б.

Практикалық сабақтарда мәтіндермен жұмыс жүргізіледі. Мәтін – бұл коммуникативті және танымдық бағытқа ие, дәйекті және өзара байланысты жазылған адам ойы. Оқу мәтіні – ақпараттың қуатты көзі және сөйлеу мен танымдық іс-әрекеттің әртүрлі түрлерін оқыту құралы. Сабақтарда мамандық бойынша оқулықтардан (ғылыми-оқу подстилі), ғылыми-әдістемелік журналдардан (ғылыми-көпшілік подстилі) мәтіндік материалдар белсенді пайдаланылады.

Елдегі билингвизм жағдайында болашақ арнайы білім беру маманының тілдік құзыреттілігін дамыту ұзақ, үздіксіз және қиын процесс, оны дамытудың көптеген әдістері бар. Тілдік мүмкіндіктерді дамыту жүйелі және оқу процесінің

барлық формаларымен жүргізілуі тиіс. Егер аудиториялық сабақтарда білім алушы топта және оқытушының бақылауымен жұмыс істесе, аудиториядан тыс уақытта ол алған білімі мен дағдыларын бекіту мақсатында өз бетінше жұмыс жасайды. Дөңгелек үстел, оқу семинарлары, тренингтер, мини-конференциялар, жобалық жұмысты қорғау, педагогикалық жағдаяттарды шешу, «Мен – дефектолог-биллингв» клубындағы жұмыс сияқты аудиториядан тыс іс-шаралар білім алушылардың үлкен қызығушылығын тудырады, онда білім алушы өзін жайлы сезінеді (төмен балл алуға қорықпайды).

Болашақ арнайы білім беру мамандарының тілдік құзыреттілігін дамыту технологиялары деп біз қоғамның, нарықтың қажеттіліктеріне сәйкес мақсатқа жетелейтін біртұтас оқу процесінде қолданылатын әдістер жиынтығын, формалар, тәсілдер мен құралдар жиынтығын түсінеміз. Зерттеуде біртұтас білім беру процесінде қазіргі оқыту теориялары үйлесімді түрде біріктірілуі керек деген көзқарасты ұстанамыз.

Қорытындылай келе, білім алушылардың тілдік құзыреттілігін дамыту жүйесінде оқыту әдістерін іске асырудың қатаң шеңбері жоқ екенін атап өтеміз. Бұл әр педагогтың даралығын сипаттайтын шығармашылық процесс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Абдиева Ш.Д. (2004). Жоғары заң орындары студенттерін қазақша сөйлеуге үйрету әдістемесі. Пед.ғ.к.дисс. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы, 152 б.

Алдабергенова Г.Д. (1999). Исследование влияния билингвизма на развитие личности детей. Дисс.к.фил.н. Алматы, 150с.

Барышников Н.В. (2003). Методика обучения второму иностранному языку в школе. / Н.В. Барышников – М.: Просвещение, – 211 с.

Голованова, Н. Ф. (2020). Педагогика : учебник и практикум для среднего профессионального образования / Н. Ф. Голованова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, – 377 с.

Досжанова С.Е. (2010). Формирование коммуникативной компетентности как условие успешной реализации личности студента. Пед.ғ.к.дисс. Х.Досмухамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау, 153 с.

Емельянов Ю.Н. (1985). Активные методы социального обучения/ Ю. Н. Емельянов. – Л.

Женжируха Р.И. (2011). Формирование социокультурной компетентности специалистов таможенных служб средствами социально-психологического тренинга: дис.к.пед.наук: 13.00.08/ Женжируха Руслан Игоревич. – М.: – 210 с.

Жетписбаева Б.А. (2009). Теоретико-методологические основы полиязычного образования. Дисс.докт.н. Караганда, 370 с.

Жукенова А.К. (2010). Речевые стратегии коммуникантов в условиях естественного и искусственного билингвизма. Дисс.к.фил.н. Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова. Кокшетау, 131 с.

Зеер, Э.Ф., Заводчиков, Д.П. (2013). Практика формирования компетенций: методологический аспект. / Э.Ф. Зеер, Д.П. Заводчиков. – М.: – 139 с.

Коджаспирова Г.М. (2020). Педагогика: учебник для среднего профессионального образования / Г.М.Коджаспирова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, – 719 с.

Кудайбергенова К.С. (2010). Құзырлылықтың педагогикалық категория ретінде дамуының теориялық-әдіснамалық негіздері: 13.00.01 пед.ғыл.канд.дисс.: Алматы. – 2010. – 257 б.

Қанафиева К.Қ. (2010). Жоғары оқу орындарында интерактивті оқыту арқылы тілдік тұлға қалыптастырудың дидактикалық шарттары. Пед.ғ.к.дисс. Евразиялық гуманитарлық институты. – Астана. – 163 б.

Ошакбаева Ж.Б. (2008). Прагматическая составляющая языковой компетенции во втором языке. Дисс.к.фил.н. КазГУ им. А. Фараби. – Алматы. – 132 с.

Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: (2001) Учебник для студ. высш. И сред. пед. учеб. заведений / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н.Шиянов и др.; Под ред. С.Л.Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», – 512 с.

Подласый И.П. (1999). Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: в 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.

Савенков, А.И. (2020). Педагогика. Исследовательский подход. В 2 ч. Часть 2: учебник и практикум для вузов / А.И.Савенков. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, – 187 с.

Салханова Ж.Х. (2010). Теоретические основы развития коммуникативной языковой компетенции в условиях непрерывного полилингвального образования. Дисс.докт.н. НАН им. Ы.Алтынсарина. – Алматы. – 344 с.

Сластенин В.А. и др. (2002). Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», – 576 с.

Щепилова, А.В. (2005). Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному /А.В. Щепилова // Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, – 245 с.

References

Abdieva Sh.D. (2004). Zhogary zan oryndary studentterin qazaqsha sojleuge ujretu adistemesi. Ped.g.k.diss. Abaj atyndagy QazUPU. Almaty, 152 b.

Aldabergenova G.D. (1999). Issledovanie vlijaniya bilingvizma na razvitie lichnosti detej: Diss.k.fil.n. Almaty, 150 s.

Baryshnikov N.V. (2003). Metodika obuchenija vtoromu inostrannomu jazyku v shkole. / N.V. Baryshnikov – М.: Prosveshhenie, – 211 с.

Golovanova, N. F. (2020). Pedagogika : uchebnik i praktikum dlja srednego professional'nogo obrazovanija / N. F. Golovanova. — 2-e izd., pererab. i dop. — Moskva : Izdatel'stvo Jurajt, — 377 s.

Doszhanova S.E. (2010). Formirovanie kommunikativnoj kompetentnosti kak uslovie uspešnoj realizacii lichnosti studenta. Ped.f.k.diss. H.Dosmuhamedov atyndary Atyrau memlekettik universiteti, Atyrau, 153 s.

Emel'janov Ju.N. (1985). Aktivnye metody social'nogo obuchenija [Tekst] / Ju. N. Emel'janov. - L.

Zhenzhiruha R.I. (2011). Formirovanie sociokul'turnoj kompetentnosti specialistov tamozhennyh sluzhb sredstvami social'no-psihologičeskogo treninga: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 / Zhenzhiruha Ruslan Igorevich. – M.: – 210 s.

Zhetpisbaeva B.A. (2009). Teoretiko-metodologičeskie osnovy polijazychnogo obrazovanija. Diss.dokt.n. Karaganda, 370s.

Zhukenova A.K. (2010). Rechevye strategii kommunikantov v uslovijah estestvennogo i iskusstvennogo bilingvizma (Tekst). Diss.k.fil.n. Kokshetauskij universitet im. Sh. Ualihanova. Kokshetau, 131 s.

Zeer, Je.F., Zavadchikov, D.P. (2013). Praktika formirovanija kompetencij: metodologičeskij aspekt. / Je.F. Zeer, D.P. Zavadchikov – M.:– 139 s.

Kodzhaspirova, G. M. (2020). Pedagogika : uchebnik dlja srednego professional'nogo obrazovanija / G. M. Kodzhaspirova. – 4-e izd., pererab. i dop. – Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, – 719 s.

Kudajbergenova K.S. (2010). Quzyrlylyqtyn pedagogikalık kategorija retinde damuynyn teorijalyk-adisnamalyk negizderi : 13.00.01 ped.gyl.kand.diss. : Almaty.- 2010, 257 b.

Kanafieva K.K. (2010). Zhořary oqu oryndarynda interaktivti oqu tu arkyly tildik tyla kalıptastyrudı didaktikalık sharttary. Ped.f.k.diss. Evrazijalyk gumanitarlyk instituty. Astana, 163 b.

Oshakbaeva Zh.B. (2008). Pragmaticeskaja sostavlajushhaja jazykovoј kompetencii vo vtorom jazyke (Tekst). Diss.k.fil.n. KazGU im. A. Farabi. Almaty, 132s.

Pedagogika: pedagogičeskie teorii, sistemy, tehnologii: (2001) Uchebnik dlja stud. vyssh. i sred. ped. ucheb. zavedenij / S.A. Smirnov, I.B. Kotova, E.N. Shijanov i dr.; Pod red. S.L. Smirnova. - 4-e izd., ispr. - M.: Izdatel'skij centr «Akademija», - 512 s.

Podlasyj I.P. (1999). Pedagogika. Novyj kurs: Uchebnik dlja stud. ped. vuzov: v 2 kn.- M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, – Kn. 1: Obshhie osnovy. Process obuchenija. – 576 s.

Savenkov, A. I. (2020). Pedagogika. Issledovatel'skij podhod. V 2 ch. Chast' 2 : uchebnik i praktikum dlja vuzov / A.I.Savenkov. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, – 187 s.

Salhanova Zh.H. (2010). Teoreticheskie osnovy razvitija kommunikativnoj jazykovej kompetencii v uslovijah nepreryvnogo polilingval'nogo obrazovaniya. Diss.dokt.n. NAN im. Y.Altynsarina, Almaty, 344 s.

Slastenin V.A. i dr. (2002). Pedagogika: Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij / V.A.Slastenin, I.F.Isaev, E.N.Shijanov; Pod red. V.A. Slastenina. - M.: Izdatel'skij centr "Akademija", - 576 s.

Shhepilova, A.V. (2005). Teorija i metodika obuchenija francuzskomu jazyku kak vtoromu inostrannomu / A.V. Shhepilova // Ucheb. posobie dlja studentov vuzov. – M.: Gumanitar. izd. centr VLADOS, – 245 s.

Ways to develop the language competence of future speech pathologists in the context of bilingualism

ZHUBATYROVA Botagoz Tanzharbayevna

PhD student of the specialty 6D010500-Defectology of Abai Kazakh national pedagogical University Almaty/Kazakhstan

Abstract. *This article discusses the ways of teaching students in the chosen specialty in two languages. It is a natural phenomenon to demand from the branches of science research that meets the socio-social demand of its time. This also applies to the problem of developing the language competence of future speech pathologists in the context of bilingualism, which is the core of research work. The rapid development of the country's economy and the international cultural sphere also places a lot of demands on future specialists preparing for the labor market. For the education of a versatile personality of teenagers with deep knowledge, the future specialist must also be a professionally competent specialist himself. It is noted that one of the indicators is a specialist who speaks several languages. The article analyzes the concepts of «teaching method», «active teaching methods» and «methods of active socio-psychological training». The paper notes the importance of studying the teachings on the bilingual competence of students in the context of globalization. This article it is noted that the goal is to develop the language competence of future specialists, achieved by using knowledge about the system of language and speech, the development of communicative and cognitive skills and speech-language skills to solve problems in professional activities. The approach to the study of the Kazakh and Russian languages on a professional-oriented basis is considered as a means of mastering the chosen specialty.*

Keywords. *Competence, language competence, bilingualism, teaching methods, techniques, types of speech activity.*

Пути развития языковой компетенции будущих дефектологов в условиях билингвизма

ЖУБАТЫРОВА Ботагоз Танжарбаевна

Докторант специальности 6D010500-Дефектология Казахского
национального педагогического университета имени Абая
Алматы/Казахстан

Аннотация. *В данной статье рассматриваются пути обучения обучающихся по выбранной специальности на двух языках. В статье отмечается необходимость научных исследований, удовлетворяющих общественно-социальный спрос своего времени. Это относится и к проблеме развития языковой компетентности будущих дефектологов в условиях билингвизма, который составляет ядро исследовательской работы. Стремительное развитие экономики страны, международной культурной сферы предъявляет множество требований и к будущим специалистам, готовящимся к рынку труда. Для воспитания разносторонней личности обучающихся с глубокими знаниями будущему специалисту необходимо и самому быть профессионально компетентным специалистом. Отмечается, что один из показателей – специалист, владеющий несколькими языками. В статье анализируются понятия «метод обучения», «активные методы обучения» и «методы активного социально-психологического обучения». В работе отмечается значение исследований учений по билингвальной компетентности студентов в условиях глобализации. В статье отмечается, что поставленная цель – развитие языковой компетентности будущих специалистов, достигается путем использования знаний о системе языка и речи, развития коммуникативно-когнитивных навыков и рече-языковых умений для решения задач в профессиональной деятельности. Подход в изучении казахского и русского языков на профессионально-ориентированной основе рассматривается как средство овладения избранной специальностью.*

Ключевые слова. *Компетентность, языковая компетентность, билингвизм, методы обучения, приемы, виды речевой деятельности.*

ДӘСТҮРЛІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

МАМАНОВА Мөлдір Тұрсынқызы

Абай атындағы қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
«Филология және көптілді білім беру» институтының 2-курс магистранты
Алматы/Қазақстан
e-mail: moldir_maman@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада зерттеу тақырыбымды тереңірек ұғыну мақсатында дәстүрлі білім беру жүйесінің оң тұстары мен кемшіл тұстары анықталмақ. Оқытудың жаңа жүйесіне көшкен білім саласы оң нәтижелерге жетіп жатқаны сөзсіз. Алайда, дәстүрлі оқытудың теріс тұстарын ғана алға тарта беруге болмайды. Ойшылдардың өз кезеңінде педагогикаға қосқан үлесін алға тарта отырып, дәстүрлі білім беру сапасының да өз кезінде жоғарғы дәрежеде іске асырылғандығын дәлелдегім келеді. Дәстүрлі білім жүйесіне беделділік педагогикасы тән. Дәстүрлі білім берудің «беделі» өзі ішінде күрделі де құрама құрылымға ие, ондағы оқыту мен тәрбиелеу мазмұнының бөлігін ұлт пен ұстаз беделі айшықтайды. Мазмұнның дәлелі де міндетті түрде үлгі, стандарттың болуында. Мұғалімнің ешбір дүние тең келмес орнын кез-келген «дамытушы жүйелер», «интерактивті тақталар», «технологиялар», «модернизациялар» алмастыра алмайтыны сөзсіз. Жаңартылған бағдарламаның да артықшылықтар мен ұтқыр тұстары ұшан теңіз. Дәстүрлі мұғалім білім алушының дамуына басшылық жасайды, оны дұрыс бағытқа бағыттайды (нұсқаулық көрсетеді), түрлі қателіктерден сақтандырады, оқушының «межелі мақсатқа» өз уақытында нық қадамдармен келуіне кепілдік береді және сол үшін тынымсыз еңбек етеді.

Кілт сөздер: дәстүрлі білім беру жүйесі, технология, білім, педагог, сапа.

Кіріспе. «Дәстүрлі оқыту» термині алғаш рет XVII ғасырда Я.А.Коменскийдің дидактикалық принципінде қалыптасқан сыныптық-сабақтық оқытуды ұйымдастыруды қамтиды. Және бұл жүйеге соңғы жылдары ғана біршама өзгертулер енгізіліп, жаңартылған оқу технологиясының тиімділігі айшықтала отырып, білім жүйесіне енгізілді. Әрине, жаңартылған білім беру жүйесінің артықшылықтарының басым екендігі сөзсіз.

Бүгінгі қоғамда орын алып жатқан сан-салалы сапалық өзгерістер, жаңартулар, жаңа дүниелерге бетбұрыстар да оқытушылардың өз істеріне сыни көзбен қарауға итермелеп жатқаны сөзсіз. Өйткені балаларға берілетін білім де, тәрбие де, қоршаған ортаға деген көзқарас та мұғалімнің іс-әрекеті, беретін білімі мен үлгі-өнегесі арқылы қаланады.

Ғылым мен техниканың өркендеп, қоғамның да жаңа өзгерістерге қанат жайған сәтінде жеке тұлғаның дамуы, жүгі ауыр, жауапкершілігі мол түйткілерді шешу – педагог-мамандардың басты міндеті.

«Бала оқытатындар бала оқытуын жақсы білерге керек. Бала оқытуын жақсы білейін деген адам әуелі балаларға үйрететін нәрселерін өзі жақсы білерге керек, екінші, баланың табиғатын біліп, көңіл сарайын танитын адам боларға керек. Оны білуге баланы туғаннан бастап, өсіп жеткенше тәнімен қатар ақылы қалай кіретінін білерге керек», – деп бала өміріндегі мұғалімнің рөлінің ерекше екенін Ахмет Байтұрсынұлы өз мұраларында анық, айқын көрсетіп кетті (Педагогикалық ғылыми мұра, 2009, 15 б.).

Қазақтың тұңғыш педагогы Ыбырай Алтынсарин «Хрестоматиясында» балалардың жас ерекшелігі мен ішкі мүмкіндіктері ескере отырып: «Мұғалімнің жұмысы – балалар. Егер балалар бірдеңені түсінбейтін болса, онда оқытушы олардың көкейіне қондыра алмағаны үшін өзін-өзі кінәлауға тиіс. Ол балалармен сөйлескенде ашуланбай, жұмсақ сөйлесу, шыамдылық етуі керек, әрбір нәрсені ықыласпен түсінікті етуі керек, мәнерлі сөз, орынсыз терминдерді пайдаланбау керек», - деген еді (Педагогикалық ғылыми мұра, 2009, 15 б.).

Олай болса, дәсүрлі білім беру жүйесінің артықшылғыны айтпас бұрын, өз кезеңінде өткір ойларымен, сүбелі сөздерімен ғылымға үлес қосқан ұлы тұлғалардың ұсынған технологияларына жеке тоқталғанымыз жөн болар.

Зерттеу әдісі.

Ахмет Байтұрсынұлының танымдық-тағылымдық технологиясы. Қазақ оқушыларының бірнеше буыны сауатын «Әліпбимен» ашып, ана тілін «Тіл құрал» арқылы оқып үйренді. А.Байтұрсынұлының еңбектерін таладап қарасак, онда танымдық, тағылымдық, тәрбиелік мәні бар дүниелердің әркез қоланыста болатынына көз жеткіземіз. Автордың әдістеме саласындағы еңбеутерін қарастыра келе, оның бізге ұсынған әдіс-тәсілдерінің қазіргі кездегі жаңартылған білім беру жүйесімен сабақтасып жатқанын байқауға болады. Ғалым бастауыш мектептерден бастап, оқушыларға тілді ғана үйрету жеткіліксіз, тілді таныту керек деп есептейді. Тіпті өз еңбегінің жазудағы мақсатын да басқаша зейінмен баяндайды: «Бұл әліп-би кітабы жаңа әдіске көшу жүзіндегі көңіл тілегі мен қол қысқалығын бір-біріне жанастырып жақындату шарасын табу түрде шығарлып тұр. Үйрету жағынан «дыбыс әдісі» мен «тұтас оқуы» әдісінің екеуіне бірдей жарарлығы көзделді. Мазмұн ағынан қазақ жағдайына жанастырылып, жаңа програмша болуы көзделді» (Педагогикалық ғылыми мұра, 2009, 24 б.). «Дыбысты әдіспен үйрету жолы – мысалмен түсіндіріп суреттегенде, осы болып шығады» (Педагогикалық ғылыми мұра, 2009, 24 б.).

А.Байтұрсынұлының «тұтас оқу» әдісі деп көрсеткен әдісі бүгінгі таңдағы жаңа материалды түсіндіру, бекіту, қайталау, білім, ептілік, дағдыларды тексеру тәрізді бөліктерден тұратыны, оны әр мұғалім өз тәжірибелерінде қолданып жүргені белгілі.

А.Байтұрсынұлы: «әліп-би үйретудің өзінде толып жатқан әдіс бар. Әдістің жақсы-жаман болмағы жұмсалатын орнының керек қылуына қарай. Мәселен, сауаттау әдісін алсақ, бір жұрттың сауаттау ісіне қолайлы болған әді екінші жұрттың да сауаттану ісіне қолайлы боларға тиіс деп айтуға болмайды», - дейді. Бүгінде қолданылып жүрген зат есім, сын есім, сан есім, етістік, есімдік, одағай, үстеу, шылау, баяндауыш, бастауыш, құрмалас сөйлем, жай сөйлем секілді лингвистикалық атулардың авторы – Ахмет Байтұрсынұлының «танымдық-тағылымдық» технологияның ерекшелігі – тұлғаның танымдық қабілеттерін, қабылдау қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ тұлғаның қауіпсіздігі, танымдық және шығармашылық білімін арттыруға, сөздік қорын дамытуға бағытталады. Ғалымның пікірінше, білімді мұғалім деген атқа неше түрді әдістерді меңгере отырып, өз тәжірибесінде сол әдістерді қолданып, сабақ ерекшелігіне қарай өз тарапынан ұтымды тәсілді ұшқыр пайдаланған сәтте ғана жете алады.

Мағжан Жұмабаевтың жеке тұлғаны қалыптастыру технологиясы. Жеке тұлғаны қалыптастыру үшін әр балаға жеке тұлға ертіңде қарап, оның өіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатынын ескеріп, баланың ақыл-ой қабілетін, жеке қасиеттерін дамыту қажет. М.Жұмабаевтың ойынша, ұстаздың шеберлігі өзі білген білімнің бәрін балаға тез білдіруде емес, еппен түсіндіруінде, жеңілден ауырға қарай тап-тапқа бөліп, түсіндіруінде.

Жүсіпбек Аймауытовтың пәнаралық байланыс арқылы ынталандыра оқыту технологиясы. Қазіргі кезде білім беру саласында , әдістемеде ұжымдық оқыту, саралап оқыту, жекелей оқыту, топтық оқыту, интерактивті әдіс арқылы оқыту, жеделдете оқыту, компьютерлік оқыту, проблемалық оқыту, қатысымдық оқыту, жобалап оқыту т.б. технология кеңінен қолданылғанымен, осы аталған технологиялардың барлығы да бұрыннан төл тілімізде дамып келе жатқан төл технологиялар. Жаңартылған білім беру технологияларының жүзеге асуы «Тәрбиеге көмекші», «Тәрбие жетекшісі, «Психология», «Комплексті оқыту жолдары» секілді еңбектері арқылы анықталағанына көз жеткіземіз.

Ж.Аймауытов «Психология» еңбегінде мұғалімнің кәсіби дайындығы тұрасында: «Айтпай-ақ белігілі, баланың мінез-қылығын байқаушы – оқытушылар балаларынан бақылаған, тапқан-таянғанын соларды амалға тәрбиелеу үшін құрал ету керектігі; амалға неше түрлі мақсатқатқолайлы болған серпілудің бәрі кіреді» (Досманова, 2007, 57 б.).

Талқылау. Дәстүрлі білім беру жүйесінде сабақ барысында мұғалім білім беріп, жаңа материалды бекіту негізінде қайталау арқылы оқушылардың икемділігі мен дағдыларын қалыптастырып, дамытады. Дәстүрлі жүйе репродуктивті сипат алып, мұғалім оқу процесінің ынталы және белсенді әрекет ететін субъекті болып саналады.

Білім мазмұны – мақсатқа жетудің құралы ғана. Мақсатқа жетудің алғашқы баспалдағында білім мазмұнының жалаң берілмей оқушылар өздігінен әрекет ете

алатындай оқу-тәжірибелік жағдаяттарға бағадар ұстануын алуға болады (Рауандина, 2010, 57 б.).

Дәстүрлі сыныптық-сабақтық технологиясының басты нысандары:

– Сыныпты бір жастағы және бір деңгейдегі оқушылар құрайды және ол мектепте оқудың барлық кезеңінде сол құрамды сақтайды,

– Сынып кестеге сәкес біртұтас жылдық жоспар мен бағдарлама арқасында жұмыс жасайды. Осыған орай оқушылар мектепке алдын-ала белгіленген уақытта келеді,

– Оқытудың негізгі бірлігі болып саналатын сабақ бір тақырыпқа, бір пәнге арналады,

– Мұғалім оқушылардың жұмысын бақылап, басшылық жасайды. Ол пәне бойынша сабақ нәтижесін, әрбір оқушының білім деңгейін бақылай отырып, қорытынды шығарады,

– Оқу кітаптары да негізі үй жұмыстарына да арналады (Үмбетова, 2011, 63 б.).

Дәстүрлі білім беру жүйесі негізінен ептілік және дағдыларды ұсынуға бағытталған. Яғни, өтіліп жаңа тақырыптың игерілуін, білім деңгейінің сапасын қамтамасыз етеді. *Жаңаны түсіндіру – игерту – қадағалау – бағалау* сұлбасы бойынша технология негізіне табысты өмір тіршілігін қамтамасыз ететіндей білім ауқымын анықтауға мүмкіндік жасайтын және оқушыға жеткізу жолын көрсетеді.

Дәстүрлі түрде өтетін сабақ – бүкіл класспен өтетін сабақ барысында мұғалім білім беріп, жаңа материалды бекіту негізінде қайталау арқылы оқушылардың икемділігі мен дағдыларын қалыптастырады (Мусаева, 2010, 46 б.).

Мұғалімнің басты қызметі:

- Жүйелі түсіндіру;
- әрекеттерді көрсету, қорыту;
- оқушылардың жұмысын бағалау;
- тапсырманы реттеу және түзету.

Оқу технологиясы бірқатар маңызды да да ұтымды тұстарымен еленеді,

олар:

- үнемді болғандығы;
- күрделі түсінуді жеңілдетуі;
- білім-тәрбие процесін тиімді басқаруды қамтуы;
- жаңа әдіс-тәсілдерді пайдалануға икемді келуі.

Сонымен бірге дәстүрлі технологияның да өз кемшіліктері жетерлік – оқу процесін дараландыру мен жіктеуге мүлдем ыңғайсыз, білім алушылардың ойлау қабілетін дамытуда кемшіліктер аз емес.

1-кесте. Дәстүрлі оқытудың артықшылықтары мен кемшіл тұстары:

Оң жақтары	Теріс жақтары
-------------------	----------------------

Оқытудың жүйелілігі	Үлгі бойынша бірыңғайлық Мазмұнның монотонды болуы
Оқу материалының реттілігі, логикалық тұрғыда дұрыстығы	Сабақ уақытының ретсіздігі Білім алушылары мақсат қою, жоспарлау, бағалау мүмкіншілігінен айыру Сабақта тек үстіртін ақпараттар беріліп, ал жақсы нәтиже көрсету үй тапсырмаларына ысырылады
Ұйымдастырудың анық-айқын болуы	Оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауға мүмкіндіктері шектеулі Оқушылар өз таңдауын жасай алмайды
Мұғалім тұлғасының тұрақты эмоционалды ықпалы	Оқушылардың белсенділіктерінің төмендігі немесе белсенділіктің жоқтығы Сөздің қордың аздылығы Кері байланыстың жоқтығы.
Жаппай оқыту кезіндегі оңтайлылық	Жекелендірілген оқытудың жоқтығы Дәстүрлі оқытуда баланың жеке қабілеттері ескерілмейді

Оқу жылы, оқу күні, оқу кестесі, демалыстар, үзілістер – сыныптық-сабақтың жүйенің басты шарттары.

Дәстүрлі оқытудың біліктілік параметрлері:

Пайдалану дейңгейі бойынша: жалпы педагогикалық философиялық негіздері бойынша: мәжбүрлеу педагогикасы деп атауға болады;

Даму сатысы бойынша: социогендік;

Жеке тұлғалық бағдар бойынша: ақпараттық;

Мазмұндық сиаты бойынша: жалпыға бірдей білім беру, технократиялық, дидактоцентрикалық;

Әдістемелік түрі: түсіндіру мен көрнекілік.

Дәстүрлі білім берудің басты мақсаты – білім беру жүйесінің дамуы, ғылыми көзқарастардың қалыптасып, әрбір білім алушының жан-жақты дамуы және идеялық өсуі қоғамға игі, сапалы және білімді ұрпақ тәрбиелеу.

Педагогика ғылымының оқыту теориясы оқыту формалары мен әдістері бойынша білім алушыларға дәстүрлі білім, білік, дағдыларын тиімді және ұтымды меңгерудің психологиялық, педагогикалық заңдылықтарымен байланысқан ашуға, негіздеуге және өміршендігін дәлелдеуге негізделген (Саипов және т.б., 2019, 32 б.).

Дәстүрлі технология баланың ішкі сұраныстары мен талаптарына негізделмеген және баланың жеке қабілеттері мен мүмкіндіктері ескерілмегенін былай түсіндіреміз:

– Білім беру қызметінде мәжбүрлеп оқыту әдісі пайланылады. Бұл кезеңде мұғалім төреші болып саналады;

- Дайын білімді хабарлау да оқушының мүсіншіліктерін аша алмайды;
- Әдеттегі үйреншікті үлгілермен оқыту да алға жылжуға кері әсер етеді;
- Әрбір оқушының жеке ойымен санаспау;
- Кітаптағы материалдың шеңберіне ас алмау.

Бағалау жүйесі және оқушылардың оқу жетістіктерін тіркеу білім беру процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Бағалау жүйесі оқытудың диагностикалаудың, оқушы және мұғалім мен ата-ана арасындағы кері байланыс жасаудың негізгі құралы (Әділбекова және Саданова, 2018, 38 б.).

Білім беру барысында білім мақсаттарын өзі қоятындықтан, мақсаттар сырттай ықпал етуге негізделеді. Дәстүрлі технологияда материал лекциялық әдіспен түсіндірілетін еді. Одан соң семинар тәжірибелік сабақтарда оқушылардың білімі тексеріліп, қорытынды нәтиже сынақ түрінде алынатын. Барлық ақпараттарды қорытындылай келе, Мұқатаевның дәстүрлі білім беру жүйесіне негіздеп жасаған сабақ жоспарын негізге алуымызға әбден болады (Мұқатаева, 2006, 98 б.).

Оқушылардың білімін қорытындылау тек тоқсан соңында ғана іске асырылатын. Жалпы білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде тұлғаны қалыптастыруға, оны дамытуға және бағытталған біліммен қамтамасыз ету болып саналады. Тұлғаның сапалы және жан-жақты білім алуына жағдай жасау, білім берудің басты мақсаты деп түйіндеуге болады. Нысандар мен үрдістердің тиімділігі, құндылығы, нақ нормаларды қанағаттандыруы, жарамдылығы немесе бейімділігі, яғни талаптарға, ұсыныстарға және нормаға сәйкес немесе дәл болуы тікелей білім жүйесінің сапасына байланысты. «Сапа» ұғымы қалай дүниеге келді, қандай ерекшеліктерге ие деген сауалдар туындайды. Сапа – әртүрлі саланы қамтитын, берілген стандарттарға сәйкес ғылым нәтижесі. Білім беру саласындағы сапа – білім беру саласының «өнімі», яғни оқушының білімі, білігі және дағдыларының қалыптасу сатысы болып саналады.

Дәстүрлі оқыту жүйесінде көбінесе оқушының дүниетанымдық ойлау қабілеті көзден таса қалып, сол жекелеген білім нысандарын меңгерту көзделеді (Жұмабаева, 2006, 25 б.).

Нәтижесі. Қазіргі кездегі білім беру саласындағы анықтамалардың көпшілігі, нәтижені білім сапасының бір ғана көрсеткіші ретінде қарастырады, бірақ бұл сапаға тән ерекшеліктер, оның құрамдас бөліктерінің заңды байланысы ретінде түсініспеушілік туғызады. Білім сапасы мазмұнын нәтижеге бағамдап шектеу салу, сонымен қатар сандық көрсеткіштермен ғана бағамдау қазіргі

педагогикада кең таралып отыр, яғни, білім нәтижесі мен кемшіліктерін анықтаудың нақты көрсеткіштері мен өлшемдері айқындалмаған.

Білім сапасы дегеніміз білім берудің нақты бір сатысындағы бағамдалған мақсаттарға сәйкес білім алушылардың білім, білік және дағдылар деңгейі. Білім сапасы, ең алдымен білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкестігімен анықталатыны айқын. Қазіргі педагогикадағы «білім сапасының» мәні білім беру сапасын басқарудың алғышарттық қағидаттарында былайша анықталады:

Тиімділігі – мектеп тәмамдаушылардың білім деңгейімен анықталады. Олардың білім дәрежесі мен дайындық мазмұнының мемлекеттің, қоғамның, ата-аналардың талаптарына мен сұраныстарына сай, сонымен қатар мектептің барлық көрсеткіштерінің берілген жүйеге лайықты болуы.

Сенімділігі – оқыту сатыларында білім берудің сабақтастық және тұрақтылық принципін іске асыру арқылы анықталады.

Оңтайлылығы – білім беруге кеткен уақыт, күш және ресурстардың құрамымен өлшенеді.

Тұрақтылығы – педагог мамандардың тұрақтылығын, артықшылығын және өзара қарым-қатынастарын қарастырады.

Әділдігі (объективтілік) – зерттеуге алынған нысанның, процестің жағдайы туралы педагогикалық бақылаудың нақты ақпаратын бере алу бірден көрінеді.

Саралау – оқушыға тапсырманы, оқу іс-әрекетін, тапсырманы орындау түрлерін таңдауда еркіндік беруді көздейді.

Білім беру кезеңінің сапасы:

- білім беру мазмұнының сапасы;
- білім беру сапасы.

Нәтижелер сапасы:

- оқушылардың денсаулығы жағдайының тұрақтылығы мен оң әсері;
- оқушының оқудан алған білімділігі;
- оқушының әдептілігі мен адамгершілігі.

Мектептің білім беру үдерісінің сапасын бағалау өлшемдері:

- 1) басқару сапалылығы;
- 2) жан-жақты қамтамасыз ету;
- 3) оқу бағдарламалары мен оқу жоспарының сапалылығы;
- 4) оқушылардың жеке жетістіктері;
- 5) педагогикалық ұжымның бірлігі ынтымақтастығы;
- 6) білім ошағы мәдениеті және психологиялық ахуал.

Сонымен, оқу бағдарламалары мен сабақ жоспарлары мазмұнының сабақтастығы білім алушылардың жас ерекшелігіне және ата-аналардың, қоғамның, мемлекеттің талаптарына сәйкестігі, мектептің оқу-әдістемелік қызметінің, қажетті құралдармен толық қамтамасыз етілуі білім сапасының жоғары болуына әсер етеді.

Оқытудың дәстүрлі өнімсіз стилін ығыстыру және оқушылардың танымдық белсенділігі мен өзіндік ойлауын қамтамасыз ететін жаңа дамытушы, сындарлы

білім беру моделіне көші әлемдік білім берудің стратегиялық бағыттарының бірі болып саналады (Мукашева және т.б. 2018, 26 б.).

Қорытынды. Қорыта айтқанда, дәсүрлі және жаңартылған білім берудің оқыту әдістері арасындағы байланыстар мен сабақтастығы байқалады. Жаңартылған білім беруде дәстүрлі оқыту әдістерінің орнықтылығын сақталып, олардың тәсілдері мен әрекеттері де жаңа мазмұнға дәнекер. Дәстүрлі оқыту үдерісінде оқытушы субъекті болып саналса, білім алушы нысан ретінде қызмет атқарады. Дәстүрлі білім беру жүйесінде оқытушы оқыту үдерісінің нысаны ғана болғандықтан, ойлау үдерісі де болмайды деген шешім туындайды. Және бұл жүйе оқышының білім мазмұнын игеруі есте сақтауға, фактілерді жинақтауға, жаттауға негізделеді деп тұжырымдаймыз. Алайда, бұл дәстүрлі білім беру жүйесінің сапасыз екендігінің көрсеткіші емес. Біз дәстүрлі білім беру әдісін жетілдіру, жаңаша зерттеу арқылы ғана жаңа технологияның негізін пайдаланып отырмыз деп ойлаймын. Оқышыларға берілетін ілім-білім де, тәлім-тәрбие де, жеке дүниетанымы да тікелей мұғалімнің іс-әрекеті, үлгі-өнегесі, біліктілігінің арқасында қадыптасады. Сол себепті, қай заманда болмасын ұстаздың қоғамдағы орны ерекше болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Әділбекова Ж., Саданова Ж.К. (2018). Бағалау түрлері және оқышылардың оқу нәтижелерін бағалауды жоспарлау. – Өскемен: Қазақстан-Американдық еркін университеті. 35-52 б.

Досманова Ә. (2007). Оқышының зияткерлік, шығармашылық қабілеттерін дамытудың жолы / Қазақ тілі мен әдебиеті. - 116-120б.

Дәстүрлі әдіс және жаңа технология: Педагогикалық ғылыми мұра. ҚР білім және ғылым министрлігі.(2009). – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. – 120 б.

Жұмабаева З. (2006). Орыс тілді мектептерде қазақ әдебиетін мемлекеттік тілде оқытудың дидактикалық негіздері. – Павлодар: С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті. – 25 б.

Мұқатаева М. (2006). Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде: Тәуелсіз Қазақстан. №10, - 98-104 б.

Мукашева К.М., Саданова Ж.К., Тұмарова А.Е. (2018).Бағалауды ұйымдастырудың педагогикалық негіздері. – Өскемен: Қазақстан-Американдық еркін университеті. 26-29 б.

Мусаева Н. (2010). Білім беру үрдісіндегі инновациялар мен дәстүрлер арақатынасы. №4, - 363-366б.

Рауандина А.Қ., (2010). Қазақ тілін оқытуда оқышылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру әдістемесі (орыс тілді мектептердің 5-6 сыныптар). – Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім беру академиясы. 57 б.

Саипов А, Қонақбаева Ұ.Ж., Қуандықов О.Б. (2019). Дәстүрлі және жаңартылған білім берудің оқыту әдістерінің сабақтастығы. Қазақ білім Академияларының баяндамалары. №4, 31-39 б.

Үмбетова Ж. (2011). Дәстүрлі технологияның ерекшеліктері. - Ұлағат. №1, 63-65 б.

References:

Adilbekov Zh., Sadanova Zh. (2018). Bagalau turleri zhane okushylardin oku natizhelerin bagalaudy zhosparlau [Types of assessment and planning for assessing student learning outcomes]. Oskemen: Kazakhstan-Amerikandyk erkin universiteti, 35-52 pp.

Dosmanova A. (2007). Okushylardin ziyatkerlik, shygarmashylyk kabiletterin damytudyn zholy [Ways to develop students' intellectual and creative abilities] / Kazak tili men adebyeti. – 116-120 pp.

Dasturli adis zhane zhana tehnologiya: Pedagogikalyk gylymi mura [Traditional methods and new technologies: Pedagogical scientific heritage]. KR bilim zhane gylym ministrliги. (2009). – Almaty: Abay atyndagy KazUPU. – 120 p.

Zhumabayeva Z. (2006). Orys tilde mektepterde kazak adebyetin memlekettik tilde okytudyn didaktikalyk negizderi [Didactic bases of teaching Kazakh literature in the state language in Russian-language schools]. Pavlodar: S.Toraygirov memlekettik universiteti. – 25 p.

Mukatayeva M. (2006). Kazak tili men adebyeti otys mektebinde [Kazakh language and literature in the Russian school]/ Tauelsiz Kazakhstan, №10. – 98-104 p.

Mukasheva K.M., Sadanova Zh.K., Tumarova A.E. (2018). Bagalaudy uyumdastyrudyn pedagogikalyk negizderi [Pedagogical bases of the organization of an assessment]. Oskemen: Kazakhstan-Amerikandyk erkin universiteti, 26-29 p.

Musayeva N. (2010). Bilim beru uderisindegi innovatsiyalar men dasturler arakatynasy [The relationship of innovation and tradition in the educational process]. №4. – 363-366 p.

Rauandina A.K. (2010). Kazak tilin okytuda okushylardyn funktsionaldyk sauattiligini kalyptastyru adistemesi (orys tilde mektepterdin 5-6 synptari). [Methods of formation of functional literacy of students in teaching the Kazakh language (grades 5-6 of Russian-language schools)]. Almaty: Y.Altynsarin atyndagy Ul'tyik bilim beru akademiyasy. 57 p.

Saypov A., Konkabayeva U., Kuandykov O. (2019). Dasturli zhane zhanartylgan bilim berudin okytu adisterinin sabaktastygy [Continuity of teaching methods of traditional and modern education]. Kazak bilim Akademiyalarynyn bayandamalary. №4, 31-39 pp.

Umbetova Zh. (2011). Dasturli tehnologyanyn erekshelikleri [Features of traditional technology]. Ul'agat, №1. 63-65 pp.

Advantages and disadvantages of the traditional education system

MAMANOVA Moldir Tursynkyzy

2nd year master's student of Abai Kazakh National Pedagogical University
Department of "Philology and multilingual education"
Almaty/Kazakhstan

Abstract. *The article will analyze the strengths and weaknesses of the traditional education system in order to better understand and reveal the research topic. Undoubtedly, the transition to a new system of education is yielding positive results. However, the disadvantages of traditional teaching cannot be overemphasized. Citing the contribution of scholars to pedagogy in their time, we would like to prove that the quality of traditional education has been implemented at its highest level. The traditional education system is characterized by the pedagogy of reputation. The authority of traditional education has a complex and sophisticated structure, in which the content of teaching and education is determined by the reputation of the nation and the teacher. The point of its content is in the presence of a model and standards. Surely, none of "developmental systems", "interactive whiteboards", "technologies", "upgrades" can replace the unique role of the teachers. However the advantages and mobility of the updated program are endless. A traditional teacher guides students, directs them into the right path, prevents various mistakes, ensures that students achieve their goals in a timely manner and work tirelessly for it.*

Keywords: *traditional education system, technology, education, teacher, quality.*

Преимущества и недостатки традиционной системы образования

МАМАНОВА Молдир Турсынкызы

Магистрант 2 курса Казахского национального педагогического университета
имени Абая, кафедра "Филология и полиязычное образование"
Алматы/Казахстан

Аннотация. *В целях более подробного разбора и понятия моей исследовательской темы, в данной статье мы определим плюсы и минусы традиционной системы образования. Сфера образования прошедшая на новый уровень обучения, безусловно, достигает наилучших результатов. Однако, нельзя говорить только про отрицательные стороны традиционного обучения. Опираясь на педагогические работы мыслителей, хотелось бы доказать и показать что и до нас традиционная система образования проводилось на высшем уровне. Традиционная система образования характеризуется педагогикой престижа. «Авторитет» традиционной системы образования подлежит внутренне сложной структуре, именно обучение и воспитание отражает авторитет педагога. Система образования строится на стандартах и образцах. Роль учителя не смогут заменить никакие развивающие системы, интерактивные доски, технологии, модернизации. Преимущества обновленной программы велики. Традиционный педагог управляет над обучающимися, направляет в правильное русло, гарантирует достижение цели учащихся в назначенное время и тщательно работает над этим.*

Ключевые слова: *традиционная система образования, технология, образование, педагог, качество.*

СЕРІК ӘБІКЕНҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДЕРЕКТІ ПРОЗА ЖАНРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

ЖҮНДІБАЕВА Арай

PhD докторы, Шәкәрім атындағы Семей университетінің
қауымдастырылған профессоры. Семей/ Қазақстан
e-mail: shapsha-aray@mail.ru

МҰРАЛБЕК Мейіргүл

Шәкәрім атындағы Семей университетінің магистранты
Семей/ Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада Серік Әбікенұлының деректі проза жанрында жазылған шығармалары, сюжеттік желідегі оқиғалардың өткен уақыты, кейіпкерлер, топонимикалық атаулардың тарихи шындыққа сәйкестігі және оны оқытудың мәселелері қарастырылған. Мақала авторы көркемдік шешім мен өмір шындығын дәлелді көрсетуде роман жанрын зерттеуші ғалымдардың сыни пікірлеріне сүйенген. Шығармаларды талдауда оқиға орны, уақыты, кейіпкерлердің өмірде болғандығы басқа ғалымдар мен жазушылардың шығармаларынан мысал келтіре отырып дәлелдейді. XX ғасыр басындағы қазақ жеріндегі саяси оқиғаларға байланысты тепкі көрген, ұлт үшін күрескен, ел қорғап көмусіз қалған есімі беймәлім батырларын, қазақ даласының құпияға толы аңыздарын, ру аттарын, тарихи тұлғаларын қайта жаңғыртудағы С.Әбікенұлы деректі прозасының алатын орны, тарихи сананы қалыптастырудағы өткеннің тағылымын танып білудегі рөлі баяндалады. Сондай-ақ заманнан заман өтсе де ескірмейтін, мәні жоғалмайтын шындықтар болатыны, оларды еске салып отыру, сол арқылы халық санасын сергек ұстау – әдебиеттің биік парызы екендігі жайында ой қозғалады. Тарихи деректерге сүйенген көркем шығарманы оқыту – білім алушының тарихи танымы мен ұлттық болмысының қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Сондықтан, мақалада көркем әдебиетті талдаумен қатар, оны оқытудың әдістері көрсетіледі.

Кілт сөздер: деректі проза жанры, прозаны оқыту, тарихи шындық, стильдік ерекшелік, әдебиет теориясы, оқытудың тиімді әдіс-тәсілдері.

Кіріспе. Өскелең ұрпақтың эстетикалық талғамы мен тарихи санасын қалыптастырып, бойына отансүйгіштік сезімін ұялатуда көркем әдебиетті оқытудың маңызы зор болып саналады. Бұл ретте XX ғасыр басында қазақ жерінде жүргізілген саяси оқиғаларға байланысты туған жазушы С.Әбікенұлының «Кісіқырылған», «Арша жұпары» атты деректі прозасы маңызды орынға ие. Өйткені, көркем шығарманың ішіндегі деректі прозаны оқыту – білім алушының тарихи танымын қалыптастырып, сыни ойлау дағдысын жетілдіріп, өткенге өз

бетінше баға беруге үйретеді. Деректі проза – бұл прозадағы бөлек жанр, ішінде ойдан құрастыру өте сирек кездесетін, кейіпкері нақты өмірде бар, сюжеті тек қана өмірде шын болған оқиғаға құрылған, публицистикалық стиль кең қолданылса да, оқиғаның тірі картинасы бар, адамдардың психологиялық келбетін көрсете білген әдебиет болу керек деген түсінік тұжырымдалған. Деректі прозаның ғылыми-тарихи зерттеулерден айырмашылығы да осында.

Зерттеу әдісі. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесіне қатысты Ә.Қоңыратбаев, Қ.Бітібаева, А.О.Кәріпжанова, Т.Қ.Қасенова, Б.Д.Жұмақаева, Е.Жұматаева, Ж.Сүлейменова, Ж.Сәметова және т.б. белгілі ғалымдар зерттеу жүргізді. Мәселен, ғалым Б.Д.Жұмақаева әдебиетті оқыту саласындағы әдіскер-ғалым Н.И.Кудряшева ұсынған әдебиет пәнін оқытудың *шығармашылық оқу, эвристикалық, зерттеу және репродуктивті* әдісіне шолу жасайды. Сондай-ақ, осы принциптерді сүйене келе: «Зерттеу әдісінің негізгі мақсаты – оқу материалының сабақта қарастырылмаған кейбір жаңа аспектілерін ашу, шығармаға өз бетінше талдау жасау қабілетін жетілдіру, шығарманың идеялық-көркемдік салмағын танып, әдеби талғамын дамыту болып табылады» деп түйіндейді (Жұмақаева, 2015, 83 б.).

Оқушы мен білім алушыға деректі прозаны оқыту барысында жоғарыда айтылған оқытудың *зерттеу әдісін* қолдану маңызды. Өйткені, көркем әдебиет дерекке құрылғандықтан оны түсіндіруде білім алушы шығармада айтылған оқиғаларды өз бетінше саралауға тиіс. Бұл ретте шығарманың идеялық-көркемдік салмағын бағамдау үшін қосымша деректер маңызды рөл атқарады.

Осы деректі проза жанрының қазақ әдебиетіндегі шығармаларда көрініс табуы тың жаңалық емес екені анық. Оқиға желісінің шынайы өмірде болған оқиғаларға негізделуін бірнеше ғалымдардың зерттеулерінен көруімізге болады. Осы тұрғыда Р.Бердібай: «Қазақ әдебиетінде революциялық арпалыстар ақиқаты әлі де кең орын алып келе жатқанын көреміз. Халқымыздың тарихындағы биік белдей асу – төңкеріс заманына бұлар әдеби ескерткіштер, жанды естеліктер есепті. Біз бұл арада тарихи-революциялық тақырыпты шығармалардың әдебиетке әкелген оқиғалық мазмұндық «жүгін» ғана әңгімелеп отырмыз. Олардың көркемдік кестесін, тұтас тұлғасын, образдар жүйесін әңгімелеу – өз алдына жеке мәселе. Жақсы тақырып дәйім жақсы шығарма тудыра бермейді. Қаламгердің талант қауметіне, суреткерлік тәжірибесіне, екшелеген материалы мен әсеріне, әдеби дәстүрге байланысты артық-кем жасалған тұтастар кездесуі заңды» (Бердібай, 2018, 285 б.) – деп көрсетті.

Кейінгі жылдар әдебиетінде өмір орнықтырғыш дәстүр сақталып қана қоймай, беки, жетіле түсті деуге болады. Әрине, өсу процесінде қашан да жетістікпен қатар кемшілік те жүретіні мәлім. Сондай-ақ, творчестволық кеңістік ерекше күшейген осы соңғы дәуірде жекелеген шығармалардың идеялық тұрғысы мықты болмаған кездерін де білеміз. Бірақ бұлар әдебиеттің жалпы сара бағытына елеулі нұқсан келтіре алмады. Соңғы он жылдың шамасында әдебиетте байқалған

негізгі тенденция – өмір шындығын неғұрлым жан-жақты қамтуға бет бұру, қаһармандардың қоғамдық және жеке тіршілігінің сәйкестігін көрсетуге ұмтылу. Қоғам өмірінде орын тепкен ұлылы-кішілі сырқатты сынау, сол арқылы өмір асуының тазаруына септесу ниеті көп жазушылардың шығармаларынан сезіледі (Нарымбетов және т.б. 2009, 285 б.).

Талқылау. Қазақ әдебиетін оқыту мәселесін зерттеген белгілі ғалым Қ.Бітібаева әдебиетті кезеңдерге бөліп оқытуды ұсынады. Ол өзінің «Әдебиетті тереңдетіп оқыту» еңбегінде ХХ ғасыр әдебиеті оның ішінде Қазан төңкерісі тұсында өмір сүрген шығармашыл тұлғалардың өмірі мен олардың туындыларына қатысты былай дейді:

«Тарихи шындықты бұрмаламай, өткен тарихымызды түп-түгел қараламай, әдебиет саласындағы өзгерістерді, саяси тартыстарды, жетістіктер мен кемшіліктерді көрсету» (Бітібаева, 2003, 239 б.).

ХХ ғасыр басындағы әдебиетті оқытудағы бұл принцип аталған кезеңмен қатар, сол кезеңге байланысты туған шығармаларды оқытуда да маңызды болмақ. Өйткені, қазақ әдебиетінің деректі, тарихи тақырыптағы шығармаларының бір шоғыры – ХІХ ғасырдың ақыры мен ХХ ғасырдың бас шеніндегі элеуметтік өмірін, азаттық, тәуелсіздік үшін күресінің, төңкеріс заманының шындығын көрсетуге арналған шығармалар. Бұл тақырып қазақ әдебиетінде бұған дейін де неғұрлым көбірек әңгімеленіп келгені белгілі. Бірақ ол шығармаларда өмір ақиқатын идеологиялық «қалыптарға» икемдеп, жасанды түрде баяндау басым болатын. Бұл өз кезегінде деректі прозаларды оқытуда қиындық тудыратыны мәлім. Бұл ретте әдебиетті оқыту мәселелерін зерттеген ғалым Жұматаеваның пікірі құнды.

«Әдебиетті оқытуда қисындық ұғымдарға мән беріліп, олардың өзара байланысы мен ерекшелігін жіктеп, айқындап отырулары үшін мынадай жүйені ескеру қажет: 1. Фактіні жию, әдеби құбылыстарға мінездеме беру, 2. Бұл құбылыстарға жалпы мінездеме құру, 3. Мінездеменің барлық белгілеріне түсініктің, не нұсқаудың жолдарын анықтау, 4. Түсініктің белгілерінің маңыздылығын бекіту, 5. Талдауда белгілі бір әдеби құбылыстарды қолдану, 6. Түсінікті одан әрі дамыту, оны үнемі жаңа ұғымдармен толықтыру» (Жұматаева, 2016, 186-187 б.).

Осы талап тұрғысынан қарайтын болсақ, Серік Әбікенұлы шығармаларында айтылған деректерге қатысты басқа да фактілерді жинау және ол құбылыс пен оқиғаларға қатысты мінездеме беру маңызды. Өйткені, жазушы С.Әбікенұлы шығармаларында қамтыған тарихи кезеңі қазақ өмірінің елеулі тұстарынан тыс қалған жоқ. Мысалы, «Арша жұпары» әңгімесінде баяндалатын оқиғалар 1916 жылғы патша үкіметінің әскер қатарын толықтыруды желеу қылып, азаматтарды тыл жұмысына салуды көздейтін жарлығы шығуынан бастап қазақ халқының ашаршылықты бастан өткеруі, босқан елдің арғы бетке асып, сол ғасырдың бел ортасында Атажұртқа қайтып оралған кезімен сәйкес келеді. Шығарманың бас

кейіпкері Құндақбайдың әскерге барудан бас тартып қамалатын оқиғасы Жамбыл Жабаевтың «Зілді бұйрығында» суреттелетін ел шырқын алған заманымен тұспа-тұс келеді.

«Верныйден» жандаралдар бұйрық қылды,
Құйрығы бұйрығының тіпті зілді.
«Отыз бір – он тоғызды алад» деген
Суық хабар халықты бұлқындырды.
Жылады сорлы халық, малын айтып,
«Кеткен соң қолдан шығып, келмес қайтып», –
дейді де еңірейді, егіледі,
Қайғының күні-түні күйін тартып (Жабаев, 1982, 58 б.).

Немесе Жамбылдың «Патша әмірі тарылды» өлеңіндегі:

«Көген көзді қосақтап,
Қалай қиып берерміз?!
Көздің жасы моншақтап,
Көңіл шер боп өлерміз.
Көк жайлауды қалдырып,
Қайда көшіп кетерміз?!
Көкіректі зар қылып,
Қорлықпен қайтіп өтерміз?!
«Бес үйден бір жігіт!» деп,
Болыстар жүр шапқылап.
Жасауылы үй тінтпек,

Қылыштары жарқылдап» (Жабаев, 1982, 57 б.), – деп халық қасіретін жеткізгені жыры да қай зұлматты баяндап тұрғаны оқырманға мәлім.

Сөзімізге келесі дәлел болатыны 1918-1920 жылдары Аненков әкеріне қарсы соғысқа қатысқан офицер, кейін ОГПУ бөлімшесін басқарған А.Беляевтің қазақ азаматтарының соңына түсуі де шығармада: «Беляев деген қызыл сілімтіктің соңына түскеніне көп болды, қасына Садырбай секілді жер жағдайын білетіндерді алып, жортады да жүреді. Екі-үш мәрте үстінен де түскен», – деп суреттеледі (Әбікенұлы, 2018, 29 б.).

Жоғарыда атап өткен ашаршылық деп отырғанымыз: «Соңғы төрт-бес жылда елден мүлде күй кетті. Бай-бағланның малы кәмпескелене бастап, қазақтың қазанында жел ұлыған ұлу жылындағы сұмдық жылан жылында да жалғасып, құрым киіз, жүн-жұрқа, тері секілді жөнсіз салықтар халықты есеңгіретіп жіберді. Белсенділер «Сүйек салығын төле» деп жарлының жалғыз сиырын сойдырып тастаған оқиғалар болған» делінген «Арша жұпарындағы» осы ұлу жылы 1917, ал жылан жылы дегені 1918 жыл екенін аңғаруымызға болады. С.Сейфуллин 1917 жылғы жазған «Ұлу» атты өлеңінде:

«Ұлу келіп көтерді елдің обалын,

Мал жұтатып, сынын алды қораның

Нақ Ұлудай ұмытқан жоқ қазақты,

Атышулы былтырғы өткен Қояның» – деп жазған халық үшін азапты жыл осы. Одан ары «Жұрт ашыға бастады, бұл зұлматтың жиырмасыншы жылғыдан да қатты тиетінін сезген қазақ бассауғалай бастап еді. Бердібек, Қойлыбай секілді ел ағалары ерте қамданып, сайдың тасындай жігіттердің көмегімен арыға өтіп кетті» деуінен 1921-1922 жылдардағы қасіретті кезеңнің басталуын байқай аламыз. Сол арғы бетке өткізген халықты Қытай билігінің қайта қайыра қуатын аяусыз әрекетінің салдарынан елдің қырылуын болдырмау үшін Құндақбай Қытай гөміңданына алтын тайтұяқты беріп қана мүмкін болатынын білетін. Он алтыншы жылы сол ауа көшкен қазақты тонап, мал-мүлкін тартып алып, кері қуғандар да осы Ван Юэшэннің адамдары десек, Гоминьдан деп отырғаны 1912 жылы Қытайда құрылған, елде парламенттік республика құруға тырысқан, прогрессивті антиимпериалистік және антифеодалдық ұлттық-демократиялық партия.

Нәтижелер. Ресей отаршылдығын ең соңғы болып мойындаған Жетісу өңірі еді. Батысымызға XVIII ғасырдың соңында, солтүстік пен шығысқа XIX ғасырдың басында еніп алған патша Ресей жазалаушылары 1840 жылдары Жетісу жеріне бекіністер сала бастады. Қапал, Верный қамалдарына казак полктары орнығып, ноқтаға басы сыймаған халықты жуасыта бастады. Көтерілістер, кескілескен ұрыстар басталды. Жетісу қазақтарына Қоқан хандығының сарбаздары, қырғыздар қосылып, намыс оты лаулай түсті. Көтерілісшілерді 1861 жылы генерал Колпаковский аяусыз жаншығаны тарихтан аян. 1916 жылы да ең көп көтеріліс болған өлкелердің бірі Жетісу еді. Албан көтерілісі, Сырымбет көтерілісі, Қаратал көтерілісі, соңғы кезде Бөрібай ұранымен айтылып жүрген Ақсу-Бүйен, Мырзалар көтерілісі, Сатыдағы, Қордайдағы көтерілістер... Қазақтың азаттық үшін күресі осылай жалғаса берді. Большевизм жеңіске жеткеннен кейін де отаршы терроры тоқтаған жоқ. Қазақтар «қу жақ» атап кеткен Филипп Голощекиннің қанқұйлы саясатына қарсы шыққан ерлер көп болды, жігіт жиып, жауға ұмтылғандар арасында әзірге есімі елге белгілісі Құндақбай Төлендіұлы, Омар төре Мұртазин, Көлтай Жолдыбаев, Омарбек Еркінбекұлы, Қоспантай Айнабеков, Мергенбай Жаманкөзұлы, Сыматай Әрсековтер (Әбікенұлы, 2020, 6 б.). Осындай тарихи оқиғалармен сәйкес келетін шығарма өзегі кейіпкерлердің де өмірде болған тарихи тұлғалар екеніне де шек келтірмеуге себепкер болатыны анық. Құндақбай туралы жазушы Серік Әбікенұлы өзінің «Кісіқырылған» атты мақаласында: «Бұл жер жайлы мәліметті іздеп, тас болып қатқан тарихын таспаға түсіруге атақты «банды», 1916-32 жылдары меньшевикке де, большевикке де басын имей, азат басын ажал құрықтағанша тас жастанып, тау жамылып жүріп, бар ғұмыры күреспен Құндақбай мерген Төлендіұлының өмірбаянын зерттеуім себепкер болды. Кеңестік чекистер жазған «Ответный удар» атты деректі очерктер жинағында Түлкілі тауының басындағы бес күндік операция жайлы баяндалады: «Комотряд отряд, снабженный подробными сведениями о

расторжении главных сил бандитов, вскоре провел успешную операцию. Многие бандиты сдались. Кундакбай с наиболее верными своими приспешниками ушел к границе, но там, в районе Дубуна, был окружен заранее предупрежденными пограничниками и разгромлен. Только несколькими бандитам удалось вырваться из окружения. Сам Кундакбай был убит». Мұндағы ең бірінші жалған мәлімет «Құндакбай өлді» деген дерек. Анығында, Құндакбай мерген аз жігітпен құтылып кетіп, көп жылдан кейін Қытайда көз жұмған. Түлкілідегі қырғында қаза тапқандардың бәрі «бандит» дегені – ата-бабаларымызды қос өкіметтің ортасына қарауыл етіп қойып, қойдай қырған кеңес тарихының екінші өтірігі», – деп баян етуінен автордың аталмыш шығарманың басты кейіпкері мен оқиға өткен орынды кездейсоқ таңдап алмағанын аңғарамыз (Әбікенұлы, 2017).

Құндакбайдан бөлек те А.Н.Куропаткин (Түркістан генерал-губернаторы), Го Ибао (Текес бойындағы қорғаныс заставасының қолбасшысы), И.Мамонтов (1918 жылы атаман Ионов әскерін талқандаған командир), Е.Мураев (Шелек, Қарадыр, Кеген маңындағы «бандыларды» жойған) т.б. кейіпкерлердің аты аталып қана қоймай, олардың кім болғаны, қандай оқиғаларға қатысқаны да түсіндіріліп отырған.

«Арша жұпарын» деректі проза жанрында жазылған шығарма деген пікіріміздің тарихи оқиға орнына қарай талдайтын болсақ. Әңгіменің әлқиссасы: «Сілемдері Қорғасы тауына дейін шұбырып жатқан Алтынемелдің теріскейі мылқауға тіл бітіретіндей сұлу өлке, шөбі шүйгін, тау-тасты қуалап аққан суы – бал» деп басталып ары қарай Құндакбайдың қазақ басын жиып арғы бетке өткіземін дейтін Түлкілі тауы да хас батыр көкжал Құндакбайдың апанындай, торуылдан жасырынғанға таптырмас шатқал автордың тарихи деректерді негізге ала отырып жазғанына айғақ. Күреңбел, Қапал мен Ақсу, Талдықорған, Аралтөбе, Сарыөзек, Айнабұлақ қазақ жерінде кездесетін осындай жер атауларымен қатар, Құлжа, Боратолы, Шәуешек сынды Қытай аумағына қазақ халқының қиын-қыстау кездерде көшіп барып, елге қайтып оралғаны да, оралмағаны да қоныс тепкен өлкелердің атаулары да шығармада кездеседі.

Қорытынды. Заманнан заман өтсе де ескірмейтін, мәні жоғалмайтын шындықтар болады. Оларды еске салып отыру, сол арқылы халық санасын сергек ұстау – әдебиеттің биік парызы. Әрбір халықтың өз тарихының терең қабаттарын анығырақ білуге ұмтылуы, сондай қажеттілік пайда болуы ұнамды, ілгерішіл құбылыс. Сондай-ақ буржуазиялық «оқымыстылардың» қазақ халқы туралы әдейі бұрмаланған, көп қайталап қалыптастырған теріс пікірлерінің «уытын қайтарып», шын болған жағдайды лайықты түрде тану, бағалау оңайлықпен іске асатын нәрсе емес. Халқымыздың қайта оянуын сипаттайтын ең үлкен қуанышты мәселе – өз тарихымыздың ұзын-ырғасына, бұралаң жолдарына, жеңістеріне, қасіреттеріне өзіміздің көз жеткізуіміз, өткеннің алуан оқиғаларына жаттың, көлденең дұшпанның емес, адал перзенттің көзімен қарайтын болуымыз. Серік Әбікенұлының сюжеттік желісі қазақ басынан өткен нәубет жылдардың қасіретін өн-бойына сіңірген оқиғаларға құрылған. Тарихи тұлғалар мен ру аттары аталып,

батырлардың ерлігі, көмусіз қалған ел перзенттерін қойнауына басып қана азапты жылдардың куәсі болып қала берген қара жердің «Кісіқырылған» деген қайғылы атты арқалауы да «Арша жұпарын» деректі проза жанрының жауһарлы туындысы екенін әлі де дәлелдей түсуімізге, Серік Әбікенұлының басқа шығармаларын да терең үңіліп талдауымызға жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Әбікенұлы С. (2018). Жолбарыс жымы: әңгімелер, аңыздар, хикаялар, ойлар, сатира. – Алматы: Аспантау. – 339 б.

_____. (2020). Омарбек Мерген // Ана тілі. №21(1541) 28 мамыр – 3 маусым 2020. – 6 б.

_____. (2017). Кісіқырылған. <https://qazaqadebieti.kz/12132/kisi-yryl-an> (қаралған уақыты: 06.03.2020 ж.).

Бердібай Р. (2018). Роман және заман. Он томдық шығармалар жинағы. Т.5. – /Алматы: РПБК «Дәуір». – 285 б.

Бітібаева Қ. (2003). Әдебиетті тереңдетіп оқыту: Екінші басылым. – Алматы: «Мектеп баспасы» ЖАК. – 416 б.

Жабаев Ж. (1982). Екі томдық шығармалар жинағы. Т.1. Ревалюцияға дейінгі шығармалары / Құрастырушылар Садырбаев С., Сейдахметов К. – Алматы: Жазушы, 336 б.

Жұмақаева Б.Д. (2015). Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. Оқулық – Жұмақаева Б.Д. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы. – 242 б.

Жұматаева Е. (2016). Жоғары мектепте әдебиетті білімденудің инновациялық технологияларымен оқыту: оқу құралы. – Алматы: Эверо. – 252 б.

Нарымбетов Ә., Жаппасұлы Е., Қажы С. (2009). Әдеби өмір шежіресі: ғылыми басылым. – Алматы: Ан Арыс. – 671 б.

References

Abikenuly S. (2018). Zholbarys zhymy: angimeler, anyzdar, hikayalar, oylar, satira. [Tiger's slot: stories, legends, story, thoughts, satire]. – Almaty: Aspamtau. – 339 p.

Abikenuly S. (2020). Omarbek mergen [Omarbek sniper] // Ana tili. №21(1541) 28 мамыр – 3 mausym 2020. – 6 p.

Abikenuly S. Kisikyrylgan [The man was killed]. <https://qazaqadebieti.kz/12132/kisi-yryl-an> (date of address: 06.03.2020).

Berdibay R. (2018). Roman zhane zaman [Roman and Time]. On tomдық shygarmalar zhiynagi. T.5. – /Almaty: RPBK «Daur». – 285 p.

Bitibayeva K. (2003). Adebyetti terendetip okytu: Ekinshi basylym [In-depth study of literature: 2nd edition]. – Almaty: «Mektep baspasy» ZhAK. – 416 p.

Zhabayev Zh. (1982). Eki tomдық shygarmalar zhiynagy. T.1. Revalyutsyaga deyingi shygarmalary [A two-volume collection of works. T.1. Pre-revolutionary works]. / Ed. By Sadyrbayev S., Saydahmetov K. – Almaty: Zhazushy. – 336 p.

Zhumakayeva B. (2015). Kazak adebyetin okytu adistemesi. Okulyk [Methods of teaching Kazakh literature. Textbook]. – Almaty: «Kyzdar universiteti» baspasy. – 242 p.

Zhumatayeva E. (2016). Жоғары мектепте әдебиетті білімденудің инновациялық технологияларымен оқыту: оқу құралы

Zhogary mektepte adebyetti bilimdenudin innovatsyalık tehnologyalarymen okytu: oku kuraly [Teaching literature in high school with innovative technologies of education: textbook]. – Almaty: Evero. – 252 p.

Narymbetov A., Zhappasuly E., Kazhi S. (2009). Adebі omir shezhiresi: gylymi basylym [Chronicle of literary life: scientific publication]. – Almaty: An Arys. – 671 p.

Genre of non-fiction works of Serik Abikenovich and methods of teaching it

ZHUNDIBAYEVA Aray

PhD, Associate Professor Shakarim University of Semey
Semey/Kazakhstan

MURALBEK Meyirgul

Shakarim University of Semey
Semey/Kazakhstan

Abstract. *The article examines non-fiction of Serik Abikenuly and considers of his work in terms of a time of events in a plot, characters, a historical reality of toponymic names and teaching of his written works. The author of the article relied on the critical opinions of scientists-researchers of the Romance genre, demonstrating an artistic solution and a reality of life. In the analysis of his written works, it was proved that the place, time of the event, the existence of characters in life was proved by the example of the works of other scientists and writers. The article considers S. Abikenuly's documentary prose that are contributed in reviving of historical figures, family names, secret legends of the kazakh steppe, heroes of the early xx century, the role of knowledge of the remnants of the past in the formation of historical consciousness. Teaching of a written work based on historical data plays an important role in the formation of historical knowledge and national identity of learners. Therefore, in addition to the analysis of literature, the article shows the methods of teaching it.*

Keywords: *genre of documentary prose, historical reality, stylistic feature of literature and theory of literature, teaching prose, effective methods and techniques of reading.*

Жанр документальной прозы в творчестве Серика Абикеновича и методы ее преподавания

ЖУНДИБАЕВА Арай

доктор PhD, ассоциированный профессор университет имени Шакарима г. Семей
Семей/Казахстан

МУРАЛБЕК Мейргүль

Магистрант университет имени Шакарима г. Семей
Казахстан/Семей

Аннотация. *В статье рассмотрены произведения Серика Абикеновича, написанные в жанре документальной прозы, время событий в сюжетной сети, соответствие персонажей и топонимических названий исторической действительности и преподавания его письменных произведений. Автор статьи опирался на критические мнения ученых-исследователей романского жанра, демонстрирующие художественное решение и реальность жизни. В анализе произведений было доказано, что место, время события, существование персонажей в жизни было доказано на примере произведений других ученых и писателей. В центре внимания – место документальной прозы С. Абикенулы в возрождении исторических личностей, родовых имен, тайных легенд казахской степи, героев начала XX века, роль познания пережитков прошлого в формировании исторического сознания. Преподавание письменной работы на основе исторических данных играет важную роль в формировании исторических знаний и национальной идентичности учащихся. Поэтому, помимо анализа литературы, в статье показаны методы ее обучения*

Ключевые слова. *жанр документальной прозы, историческая реальность, стилистическая особенность, теория литературы, преподавание прозы, эффективные методы и технология обучения.*

ОРТА МЕКТЕПТЕ М.ҚАШҚАРИ ЖӘНЕ Ж.БАЛАСАҒҰН ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

ТӘҢІРБЕРГЕНОВА Айнұр Байтанатқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
«Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі және әдебиеті»
кафедрасының 2-курс магистранты
Алматы/Қазақстан
e-mail: ainura-01_09@mail.ru

Аңдатпа. Қазірде әдеби оқу бағдарламалары мазмұнының айтарлықтай тәрбиелік әлеуеті бар. Оның іске асырылуы оқушыларға адамгершіліктің, патриоттықтың, руханилықтың, азаматтық және гумандықтың шынайы үлгісін ұсынатын оқу материалының мазмұнын мақсатты іріктеуге байланысты. Алайда, білім алушылардың санасына баянды, берік білім негізінде тұтас қабылдау арқылы жеткізілген жағдайда ғана мазмұн тәрбие құралы бола алады. Орта мектеп оқушысына ислам дәуірі әдебиетінің көркемдік ерекшелігін шығарманың идеялық-мазмұндық жағымен қатар ұғындыру керек. Ислам дәуірі әдебиетінің басты ерекшелігі адами құндылықтарды насихаттау, жақсылыққа шақыру, игілікке үндеу екенін түсінген жағдайда оқушы шығарманы еркін игереді және оның мән-мағынасын тереңінен түсінеді. Осы тұрғыда орта мектеп жеткіншектеріне әдеби және тарихи жазба мұраларды кеңінен зерделеп тәрбие ісінде қолдана білсе абзал болмақ. Бүгінгі күні қазақ әдебиетін орта мектепте оқытудың тиімді жолдары мен амалдары әдістеме тұрғысынан зерттеліп жатқан жайы бар. Соның ішінде ислам дәуірі әдебиетін орта мектепте оқытудың маңызы аса зор. Осы мақалада ислам дәуірі әдебиетін орта мектепте оқытудағы басты мақсат не және жалпы ислам дәуірі әдебиеті шығармаларының оқушылардың дүниетанымына әсері қандай деген сауалдар тұрғысынан жан-жақты қарастырылған. Мақалада ортағасырлық түркітанушы, ғалым М.Қашқари және Ж.Баласағұнның педагогикалық шығармаларының тәрбиелік мәні жайлы баяндалады.

Кілт сөздер: *Ислам дәуірі, халықтық педагогика, тәлім-тәрбие, дидактика, орта мектеп.*

Кіріспе. Әлемдік қауымдастықтың заманауи даму кезеңінде адамзат факторын жандандыру әлемдік алға дамудың бір шарты ретінде талап етіледі. Бүгінгі білім берудің мақсаты – дүниетанымы кең, интеллектісі дамыған, білім деңгейі жоғары индивид қана емес, сонымен қатар, көп жағдайда қоғамның болашағы зияткерлік, саяси, мәдени деңгейінің дамуымен байланысты рухани тұлғаны қалыптастыру.

Білім беру – оқыту мен тәрбиенің тығыз байланысы. Қазақстандық білім беруді жаңғырту тәрбиені білім берудегі маңызды басымдық ретінде оқыту мен дамыту процесіне кіріктірілген педагогикалық іс-әрекеттің құрамдасы болуын

көздейді. Оқытудың өмірмен байланысының күшейтілуі оқыту әдістерінің тәрбиелік ықпалын күшейту туралы, тәрбие және білім беру жұмыстарының бірлігі жайындағы мәселені алдыңғы орынға шығаруда. Тұлғаны қалыптастыру – өзін-өзі ұйымдастыру, отбасы және қоғамдық тәрбиелеу мен ағартудың ұзақ, табанды және мақсатты процесінің нәтижесі.

Тәрбиенің басты міндеті – оқушыларда азаматтық жауапкершілігі мен құқықтық өзіндік санасын, руханилығы мен мәдениетін, ынталылығын, дербестігін, толеранттылығын, қоғамда табысты әлеуметтену қабілеттілігін қалыптастыру. Тұлғаның өзін өзі билеуін, өзін өзі жүзеге асыру, отбасы және білім беру мекемелері педагогикалық ұжымдарының өзара іс-әрекеті үшін жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында тәрбиенің нақты мақсаттары мен міндеттерін анықтау, тәрбие кеңістігін модельдеу – рухани тұлға қалыптастырудың негізі болады.

Әр ұлттың жазба мұралары мен әдебиет тарихы алыс ғасырлар қойнауына енген сайын, ол барынша құнды болып, барша адамзат баласының ортақ қазынасына айналатыны белгілі. Осы тұрғыдан алғанда түркі халықтарының әдебиеті бірнеше ғасырлар үлесінде жатыр десек, артық айтқандық болмас еді. Бұл туралы қазақ әдебиетінің тарихын зерттеуші ғалым Н.Келімбетов Түркиялық Н.С.Банаралының Түрік әдебиетінің тарихы» атты кітабынан: «Түрік әдебиетінің жиырма жеті ғасырлық тарихы бар. Бұл әдебиет Кореядан Еуропаға дейін созылып жатқан Орта Азия, Қорасан, Иран, Үндістан, Әзербайжан, Анадолы, Мысыр, Сирия, Ирак т.б. көптеген жерлерде мемлекет құрған түріктер жасаған әдебиет» (Келімбетов, 2004, 95 б.), – деген мәлімет келтіреді.

Зерттеу әдісі. Әдебиеттанушы ғалым С.Қирабаевтың «Қазіргі қазақ әдебиетінің ұзақ даму жолын шолып қарасақ, оның бай фольклорына қоса ерте ғасырдан бастап-ақ түркі тектес халықтармен ортақ әдебиет жасағанын көреміз. Көне түркі ескерткіштеріндегі жазулар (*Орхон, Күлтегін, Білге-Қаған, Тоныкөк*) мен «Қорқыт ата кітабы», «Оғызнаме», дастанында кездесетін эпостық жыр үлгілері, аңыз әңгімелер, Ж.Баласағұнның «Құтадғу білігі», М.Қашқаридың «Түркі тілдерінің сөздігі», А.Ясауидың «Даналық кітабы», А.Іүгінекидің «Ақиқат сыйы», кейінірек туған «Кодекс Куманикус», «Махаббатнаме», «Қисас ул әнбия» кітаптарында басылған халық өлеңдері мен дастандарының үлгілері, мақал-мәтелдер осыны айғақтайды» (Қирабаев, 2001, 17 б.) – деп жазғанындай, қазақ әдебиетінің тарихы тереңдей түсті. Өкінішке орай осындай құнды болмысы бар қазақ әдебиеті бірнеше жылдар бойына толық зерттеліп, жинақталмай келді.

VIII-XI ғасырларда Ориа Азия мен Қазақстанда ислам дінінің тарауына байланысты араб тілі мен жазуы кеңінен қолданыла бастады. Ірі қалаларда білім беру ісімен ғылым дамыды. Оңтүстік Қазақстан мен Жетісу жерінде исламның кең етес алуынан ерте түрік сына жазуы ығысып, араб әліппе негізінде жаңа түркі жазуы қалыптасты. Түркі және араб тілдерінде әдеби және ғылыми шығармалар жазылды.

XI-XII ғасырларда Қарахан мемлекетінің күшеюімен бірге мәдениет те құлашын кеңге сермеді. Араб Шығысы мен Үнді-Иран және Орта Азия әлемінде әлеуметтік – құқықтық ой-пікірдің дамуына әсереткен «ақыл-ой төңкерісі» болды. «Мұсылмандық Ренессанс деп аталған осы дәуірде өмір сүрген Ж.Баласағұн, М.Қашқари, А.Иассауи т.б. ғұламалардың шығармалары көпшілік қауымға кеңінен мәлім болды.

XI-XII ғасырлардағы әдеби поэзиялық шығармалардың көрнектілерінің бірі – Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» озмасы. Қарахан мемлекетінің астанасы Баласағұнда 1015 жылы дүниеге келген Жүсіп сол кездегі мемлекет басшысы Сатұқ Боғраханнның бас-хаджиб мемлекеттік кеңесшісі лауазымын атқарған. Оны бүкіл әлемге танытқан – «Құтадғу білік» (1069 ж.) поэмасы. Энциклопедиялық тәлім-тәрбиелік еңбекке айналған бұл дастанда мемлекетті басқару әдістері, билеушілердің әдептік ережелері, қоғамдық-әлеуметтік, саяси мәні бар нұсқаулар менережелер, адамдар арасындағы түрлі деңгейдегі қарым-қатынас мәселелері қарастырылады.

Талқылау. Бүгінгі таңда Ж.Баласағұнның тәлімдік-тәрбиелік идеялары, олардың педагогикалық мәнділігі бірнеше зерттеулердің арқауы болып, тың нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беріп отыр. Солардың ішінде оның «Құтадғу білік» атты педагогикалық еңбегін О.Альбертс, В.В.Радлов, В.В.Бартольд, С.Е.Малов, О.Прицак, А.Мец, Р.Р.Арат, К.Кәрімов, С.М.Иванов, А.Н.Кононов, т.б. ғалымдар әдебиеттану, тіл білімі, тарих және философия ғылымдары ауқымында, аударма саласында салыстыра зерттеген. Дастанды тарихи тұрғыдан сараптап, оның әдеби және лингвистикалық жақтарын қазақстандық әдебиетші ғалымдар Б.К.Кенжебаев, Қ.Ө.Өмірәлиев, Х.Ж.Сүйіншілиев, Ә.Б.Дербісалиев, М.Ж.Жолдасбеков, Н.К.Келімбетов, М.М.Мырзахметов, А.Қ.Егеубаев, т.б. зерттеп, оның әдебиет теориясында алатын орнын ашып көрсетті (Әбдікәрімұлы және Сарбасова, 2008, 12 б.).

«Құтты білік» еңбегі қазақ педагогика ғылымының қайнар көзі болып табылады. Өйткені еңбектің негізгі идеясы педагогиканың ең маңызды мәселесі тәрбиеге негізделіп, оның мазмұнында педагогиканың жалпы негіздері, дидактика және тәрбие теориясының негізгі мәселелері, жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған адамгершілік, эстетикалық, еңбек, дене, құқықтық, т.б. тәрбие мазмұны қарастырылады. Жалпыадамзаттық құндылықтар тұрғысынан алып қарасақ, «Құтадғу білік» дастанының бүгінгі адамзат қоғамы үшін құндылығы мынада болып табылады:

- «Құтадғу білік» – халықтың құты, ырысы болған ілім;
- ұрпақтарға, адамға бақыт сыйлайтын, құт әкелетін білім;
- ғасырлар бойы кәзі ашық, кәкірегі ояу ұрпаққа адамдық, азаматтық қасиеттерін, адалдық дәстүрлерін бойына сіңіріп, жан-дүниесіне дарытатын тәрбие тұжырымдамасы.

Ғұламаның өзі «Кітап атын «Құтадғу білік» қойдым – Құтын тұтсын оқушым білікті ойдың» дей отырып, дастанның әрбір адам үшін құндылығын аша түседі. Сонымен бірге ол «Құтадғу біліктің» авторы өзінің дидактикалық мақсаттарына халық даналығын, түркі халықтарының ақындық ауыз әдебиетін, мақалдарды, мәтелдерді, қанатты сөздер және тағы басқаларды кеңінен пайдаланады» (Каиржанов, 2016, 32 б.) – деп жазды. Мұның өзі еңбектің халық педагогикасымен тығыз байланыстылығын көрсетіп, онда нағыз түркі халқының бала тәрбиелеуде қолданған әдіс-тәсілдері мен құралдары негізге алынғанын дәлелдейді.

Ж.Баласағұнидің «Құтадғу білік» еңбегінде тәрбиенің мақсатына ерекше мән беріледі. Еңбекте тәрбиенің түпкі мақсаты ретінде текті, парасатты адамды тәрбиелеу көзделеді. Мұның өзі қазіргі педагогикадағы тәрбиенің негізгі мақсаты - дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да ізгі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеумен өзара үндесіп жатыр. Ғалым Т.Ә.Ахметов өз зерттеуінде Ж.Баласағұнидің тәлім тәрбиелік идеяларын тарихи-педагогикалық және аксиологиялық тұрғыдан талдап, дастандағы адами құндылықтар жүйесіндегі «Текті, парасатты, иманды кісі» бейнесін жасайды. Аталмыш бейнені ғалым былайша сипаттайды:

«Біріншіден, адамдар өмір сүретін қоғамның төрт тұғыры «Құтты білік» кейіпкерлерінің тағылымдық принциптеріне сәйкес болуы керек. Олар: әділ заң үстемдік еткен, құқықтық мемлекет; бақ-дәулеті дәуірлеген, ырыс байлығы тасыған қоғам; қоғам мүшелерінің ақылпарасаттылығының биік деңгейі; адамдардың қанағатшыл, ұстамды, барға риза болу әмір салтын ұстануы.

Екіншіден, бай, орта кедей болып бөлінген жалпы халықтың ұстаным бағдары тектілік, имандылық, парасаттылық және кісілік секілді рухани құндылықтар болуы керек.

Үшіншіден, адамның жан дүниесін байытатын ізгілік, ақкөңілділік, мейірбандық, бауырмалдылық, ұяттылық, арождан, отансүйгіштік, ерлік, адамгершілік қасиеттер мен күнделікті өмір сүру тәжірибесіне аса қажетті ақыл-ой, саналылық, оқу-білімге құштарлық, біліктілік, кәсіпкерлік, еңбексүйгіштік, қайраткерлік, сабырлылық секілді туа біткен және жүре сіңетін қасиеттерді дамыту.

Төртіншіден, ел басына әділ, текті, парасатты хан келіп, маңайына елдің патриоттары боларлық уәзірлер, бектер, әскербасылар, ғалымдар, ақындар секілді т.б. зиялыларды жинап, елдегі әлеуметтік топтың тілін тауып, мемлекет ішінде саяси-экономикалық тұрақтылық және қоғамдық келісім жағдайын орнату». Сонымен бірге зерттеуде қоғамға қажетті, тәрбиенің негізгі мақсаты болып табылатын тұлғаның «текті, парасатты, иманды кісі» бейнесі деп алыну себебі ашып көрсетіледі: «текті сөзі – тұқым қуалаушылық, парасатты сөзі тәрбие және оқу-білім арқылы берілетін, ал иманды сөзі тәрбие арқылы іске асатын қасиеттер» (Ахметов, 2003, 17 б.).

Қазақстандық зерттеуші ғалым Ә.Н.Көшербаева Ж.Баласағұнидің педагогикалық мұрасындағы ізгілендіру идеяларының дамуын зерттей отырып, оның теориялық әдіснамалық негіздемесін жасады. Зерттеуде Ж.Баласағұни ұсынған тәрбие жүйесі беріледі. Осы жүйеге сәйкес тәрбиенің мақсаты бақытқа жету жолдарын көрсету, жетілген, яғни «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлғаны тәрбиелеу, азаматты тәрбиелеу болып табылады (Көшербаева, 2006, 34 б.). X-XIV ғғ. Қазақстандағы тәлімдік ой-пікірлердің қалыптасуы мен дамуын зерттеген ғалым Ж.Ибраева «Құтадғу білік» еңбегінде тәрбиенің негізгі мақсаты ретінде халықтық педагогика арқылы толық адамды қалыптастыру екендігін ашып көрсетеді.

Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастанында шығыс әсерінен гөрі түркі халықтарының бай ауыз әдебиеті, фольклор жанрларының әсері басым сияқты. «Құтадғу білікте» салт жырларының дәстүрі басым. Бұл реттен Жүсіп исламнан бұрынғы әдет-ғұрыпты көбірек жырлаған. Сол себепті Ж.Баласағұнның шығармасында бір ғана шығыс әсері үстем деп айтуға болмаса керек. Түркі тілдес тайпалардың тілінде жазылған сан алуан тұрмыс-салт жырлары сол кездің өзінде-ақ аз болмаса керек. Олар айтыс, толғау, терме түрінде айтылған. Жүсіптің сүйенген үлгісі халық ауызындағы осындай дәстүрге байланысты болған. Сонмен, тәлім-тәрбиелік маңызы бар Ж.Баласағұн еңбектері сол дәуір үшін идеологиялық қызмет атқарды. Оның мақалға айналған көптеген ережелері мен сөздері осы күндері де өз актуалдықтарын жойған жоқ.

Ж.Баласағұнидің «Құтадғу білік» дастанында тәрбиенің практикалық мәнділігіне сәйкес мақсаты да көрсетілген. Адамды өмірде үш рольге – азамат, қоғам иесі, отбасы иесі ретінде тәрбиелеуге ерекше орын берілген. Азамат ретінде адамға тән сапалар кісілік, тектілік, парасаттылық, жолдастық, достық, рухтылық, мәрттік, серілік, антқа беріктік, аманатқа адалдық сияқты қасиеттерді ұлағат етеді. Дастанның мазмұны азаматтың кісілік қадір-қасиетін, мән-мағынасын, қыр-сырын терең сипаттауға бағытталған. Мәселен:

«Ұрпағынның ұрпағына үлгі ет те
– Кісілікті кісілікпен құрметте!
Тірі кісі кісілігін асырсын;
Кісілікпен, ей, мәрт ерім, ұлы бол;
Кісілікке түсер содан ұлы жол;
Адамшылық жаса адамға, адам бол;
Адам атын мақтаныш қып адал бол!

Сонымен бірге дастанда адамның Отаны, туған жері, атамекені алдындағы перзенттік парызы дәріптеледі. Елдің бірлігін, мемлекеттің мызғымастығын, халықтың байлығын сақтап қалу үшін ғұлама жастарды еңбекқор болуға, отансүйгіштікке шақырады, ерлік, батырлық, намыскерлік, жауапкершілік сапаларын жоғары қояды.

Дастанда Ж.Баласағұни әр әлеуметтік топ иелеріне нақты, әрі жан-жақты сипаттама бере отырып, әрқайсысының өз міндеттерін ашып көрсетеді. Мәселен,

дастанда хан, бас уәзір, бектер, әскер басшылары, елшілерге тән сапалар беріліп, олардың қарапайым халықпен, басқа да кәсіп иелерімен қатынасы сипатталады.

«Құтадғу білік» еңбегінің тағы бір ерекшелігі отбасы тәрбиесінің қазіргі педагогикамен өзара үндесіп жатуы болып табылады. Ж.Баласағұни жігітке жар таңдауда айтқан ақылынан оның әйелдің отбасы иесі ретіндегі роліне аса мән бергенін байқауға болады:

«Сұлуды аңсап, сор кума.

Бай әйелден үміткер,

Құлы болып қалма, білікті ер.

Адамшылық сіңген асылды ал.

Ақниет, әдепті, пәк ұятты, Ақылды әйел ізде сен».

Сонымен Ж.Баласағұнидің тәрбие мақсаты туралы идеялары қазіргі педагогикадағы тәрбиенің мақсатымен тікелей байланысып, бүгінгі күнге дейін өз мәнін жоймай келе жатқандығы оның өміршеңдігін, үнемі ұрпақ тәрбиесінде жалғасын таба беретіндігін дәлелдейді.

Орта ғасырлық ойшылдардың бірі М.Қашқари XI ғасырда Қашқарда дүниеге келіп, Шу, Талас өңіріндегі Баласағұн қаласында өмір сүрген ғалым. Ол ұлы әдебиетші, ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, зерттеуші, ойшыл-философ, белгілі саяхатшы. Өз заманындағы түркі, араб грамматикасын жасап жетік білген. Бүкіл түркі ру-тайпаларын аралап, олардың тіл ерекшеліктерін, сөздік қорын зерттеген. Сөйтіп, түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасын жазып шыққан (Әбдікәрімұлы және Сарбасова, 2008, 27 б.).

М.Қашқаридің ұлы тұлға болып қалыптасуына отбасы тәрбиесі мен Қараханидтер дәуірінің ықпалы зор болды. Ол бек тұқымы бола тұра, әскери және әкімшілік қызметтен бас тартып, күрделі жолды – білім-іліммен шұғылдануды таңдады. Қараханидтердің басқару кезеңі ғылым, мәдениет және ағарту саласының біршама дамыған уақыты болды. Махмұттың шешесі Бюби Рабияның әкесі Мұхаммед ибн Жүсіп өзінің жалғыз қызын ерте жастан сауаттылыққа үйретуге тырысты, қатаң адамгершілік ережелерді оқытты. Мұның өзі Б.Рабияға ұлы Махмұтқа жан-жақты тәрбие мен білім беруге мүмкіндік берді (Қашқари, 2007, 124 б.). Соның нәтижесінде күллі батыс пен шығысты аузына қаратқан Қарахандар заманындағы өркениеттің ең үздік туындысы дүниеге келді. Ол түрік өркениетінің тәлімдік-тәрбиелік тәжірибесін паш ететін өте құнды мәдени мұра – «Диуани лұғат-ит-түрк» («Түрік сөздігі») атты еңбек. М.Қашқари осы еңбегінде өзі және кітап жазудағы мақсаты туралы былай дейді: «Сонымен, мен сол түріктердің қызыл тілге ең шешендерінен, ең әдемі әңгімешілерінен, ең бір зеректерінен, ең білгірлерінен, ежелгі асыл тайпаларынан уа соғыс ісінде мықты найзагерлерінен болғандығымнан, олардың шаһарлары мен сахарасын бастан-аяқ аралап шықтым. Түрік, түркмен, оғыз, шығыл, йағма, қырғыздардың сөздерін және (*сөздерінің*) қасиет, құпияларын анықтап шықтым, оларды пайдаландым. Мен бұл істерді осы тілдердегі әрбір кішігірім айырмашылықтарды парықтап білу үшін істедім. Сонымен олардың әрқайсысының тілі менің көңілімде ұялап, берік

сақталып қалды. Мен оларды мұқият реттеп, әбден тәртіпке келтіріп, жүйелеп шықтым. Бұл бір мәңгілік жәдігерлік уа таусылмас-түгесілмес, азып-тозбас бір байлық болсын деп, бір Тәңірге сыйынып, осы кітапты түзіп шықтым да, оған «Диуани лұғат-ит-түрк – Түрік тілдерінің диуаны» деген ат бердім» (Қалиева, 2003, 45 б.). М.Қашқаридің өзіне берген мінездемесінен оның әйгілі түркі тайпаларынан шыққанын, ұлағатты тәрбие алып, білімнің қыр-сырын меңгерген текті, парасатты, данышпан адам екенін аңғаруға болады.

М.Қашқари адамдарды өнер білімге, әдептілікке шақырып, адамгершілік, мораль, этика, ұйымшылдық мәселелерін сөз етті. Оның түркі халықтарының бәйіттерінде табиғат сұлулығы, махаббат, көркемдік, парасаттылық білім, батырлық суреттеледі.

«Түрік сөздігінде» 242 шумақ өлең, жыр, 200-ден астам даналық сөз бен мақал-мәтелдер, қанатты сөздер болса, солардың барлығы да оның педагогикалық сипатын айқын танытып, М.Қашқари есімін педагогика ғылымының негізін салушылардың қатарында атауға мүмкіндік тудырады. Орасан зор халық педагогикасының бай тәжірибесін өз зерттеуінде топтастырып беруі оның тәрбие мәселесі бойынша білімділігін байқатып, ұстаздық ерен еңбегінің нәтижесі екендігін көрсетеді (Әбдікәрімұлы және Сарбасова, 2008, 73 б.).

XI ғасырда туындағанымен, одан ерте кезеңдік түркілер тыныс-тіршілігінен хабар беретін «Түрік сөздігінен», ондағы халық педагогикасының қағидаларынан өмір шындығы мен оған сай сомдалған тұлға бейнесі барынша айқын көрінеді. Ал мұндай көріністің зерттеуші еңбегінде бой көрсетуі оның құндылығын арттырмаса, кемітпесі анық. Бұл еңбекте даналық бастауы мен оның адам өмірінде алар орны, тәлімдік-тәрбиелік тағылымдар мен олардың тұлға қалыптастырудағы жетекші ролі, қаһармандық рух пен діни таным-түйсіктер, дүниені танудағы алғашқы ой тұжырымдар мен табиғат тылсымына бас ию – бәрі-бәрі өзіндік орнын тапқан. Педагогиканың негізгі қағидаларын қамтыған осы секілді мәселелер «Түрік сөздігіндегі» сан тараулы ғылым арналарының бірінен саналады.

Нәтижелер. Көкірегі ояу, көңіл көзі қарақты әрбір түркі ұрпағы «Түрік сөздігіндегі» бәйіт-жырларды оқи отыра, мақтаныш сезіміне бөленіп, ризашылдық, тәубе ету секілді күйді бастан кешіреті хақ. Себебі, батырлық-ерлік жайындағы жырлар өршілдікті, өзгені жеңіп, аспаннан қараған асқақтықты танытса, дидактикалық мәндегі бәйіттер бабаларымыздың тұла бойлары ақылға тұнған данагөй болғандығынан хабардар етеді. Ал имандылықты паш етер өлең жолдарынан жаны таза, рухы биік жандардың, бар дүниені Алла жолына тәрк еткен адамдардың таным-білігі танылады. Ал, ең бастысы ғұламаның негізгі ой-пікірлері жеке тұлғаны қалыптастыруға және дамытуға бағытталған, яғни педагогиканың негізгі өзегі тәрбие мәселесіне арналған. Мәселен:

«Бақпас халық сүйкімсіз,
Сұрықсыз жүз сараңға.

Түзулікті ал, ұлым,
Қалсын даңқың соңында» немесе
«Заман өтер, кісі тоймас,

Адам ұлы мәңгі қалмас» – деген терең ойлар қазіргі педагогиканың негізгі зерттеу пәні адам мәселесіне арналып тұрғанын аңғартады. Мұндағы басты түйін – осы өмірде адам болу, «Адам» деген ұлы атқа құрметпен қарау, адамның өмірдегі мәнін түсіну. Өмірде толық адам және өзіндік ұстанымы бар тұлға болу үшін жамандардың жасаған залымдығына назаланып, өш-кек аламын деп мақсат қоймай, керісінше басқаларға жасқсылық, ізгілік етудің қажеттілігін көрсетеді. Әрбір заман әтетінін, осы заманда ешкімнің мәңгілік еместігін әрқашан есте ұстап, қоғамға, айналадағыларына қажетті адам, тұлға болуға талпынудың маңыздылығына тоқталады. Мұның өзі қазіргі педагогикадағы тәрбие үрдісінің негізгі мақсаты – қоғамға керекті және пайдалы жеке тұлғаны қалыптастырумен тікелей астасып жатыр.

«Ұл, менен насихат ал, жәрдем тіле,

Елде ұлық, дана болып, білік үлес» – деген ғұламаның ұлағатты ой-пікірлері жас ұрпақты даналыққа, тәрбиелі болуға, білімді игеруге шақыра отырып, білімді болсаң, ұлықтық – ел басқару дәрежесіне жетсең, жақсылық, ізгілік ету халқынның алдында еліннің игілігі үшін парыз екендігін дәріптейді (Қашқари, 2007, 364 б.).

М.Қашқари еңбегі қазіргі педагогикадағы дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да ізгі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу мақсатымен толық үндесіп жатыр. Ғұламаның педагогикалық тұжырымдамасында жеке тұлғаны қалыптастырудағы тәрбиенің жетекші ролі нақты айқындалған.

«Ұлықтық болса (тапсаң), сен ізгілік істе,

Кішік болғын, бектер қатарында жақсылықты жалғастыр» – дей отырып, тәрбиенің аға ұрпақ өкілдерінің жинақтаған тәжірибесін жас ұрпаққа жеткізу құралы екендігін анықтайды. Тәжірибенің барлық адамдарға белгілі білім, білік, ойлау тәсілдерін, адамгершілік, этикалық, құқықтық ережелерді, яғни бір сөзбен айтқанда, адамзаттың тарихи даму процесінде жасалынған рухани мұра екендігі мәлім. Жеке тұлғаны қалыптастыру олардың бойында ізгі адамгершілік қасиеттерді, тұлғалық сапаларды тәрбиелеуді көздейді. Адамдардың мінез-құлқының әртүрлі болатындығын, сондықтан тәрбиеге дербес тұрғыдан келу қажеттілігін ғұлама өз дәуірінде көре білген. Дербестіктің қайнар көздері туа біткен ерекшеліктер, бала дамуы жүретін орта және баланың өзіндік ұстанымы екендігін анықтаған. «Кіші аласы ішінде, мал аласы тысында, сыртында», «Бес бармақ түзу емес» – деген мақалдарды келтіре отырып, тәрбиеге әртүрлі тұрғыдан келу керектігін көрсетеді, яғни бұл жерде тәрбие әдістерін барлық адамға бірдей қолдануға болмайтындығына, оларды адамның бойындағы мінез құлқына сай таңдап алу қажеттілігіне көңіл аударады. Бұл қазіргі кездегі педагогикадағы

тәрбие әдістерін таңдап алудың мынадай шарттарымен байланысты: тәрбиенің мақсаты мен міндеттері; тәрбие мазмұны; тәрбиеленушілердің жас ерекшеліктері; ұжымның қалыптасу деңгейі; тәрбиеленушілердің дербес және тұлғалық ерекшеліктері; тәрбие жағдайы (*материалдық, психо-физиологиялық, санитарлық-гигиеналық, педагогикалық жағдаяттар*); тәрбие құралдары; педагогикалық біліктілік деңгейі; тәрбие уақыты; күтілетін салдарлар (Әбдікәрімұлы және Сарбасова, 2008, 56 б.).

Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сай орта мектепте Ж.Баласағұн және М.Қашқари шығармаларының тәрбиелік маңызы зор екендігін байқаймыз. Оларды оқу-тәрбие ісінде жүйелі білімді және олар арқылы сенім мен көзқарастар жүйесін қалыптастыруға ықпал ететін тәрбиелік кештер, ашық сабақтар, дебат, өзге де кіріктірілген курстарды кеңінен қолдану керек. Өскелең ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелеу процесінде адамгершілік сезімдерді қалыптастыруға көмектесетін Ж.Баласағұн, М.Қашқари шығармалары тұлғаның құндылықты бағдарын қалыптастыратын ақпаратты мәліметтер қазірде оқу барысында жеткілікті қолданылмайтынын атап көрсету қажет. Білім беру процесінің маңызды құрамдасының бірі ретінде оқытумен қатар тәрбие процесі жай-күйінің талдауы және зерттеуі көрсеткендей, қазіргі оқушылардың тәрбиесі біздің қоғамда болып жатқан әлеуметтік жүйенің дағдарысы: өмірдің қылмыстануы; экологиялық жағдайдың нашарлауы; адамгершіліктің төмендеуі және т.б. көптеген келеңсіз жайттармен күрделендірілген.

Қорытынды. Қазақ халқының тарихында жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесі қашанда ең басты орынға қойылған. Өз халқының өркендеуі үшін жас ұрпақтың білімді, тәрбиелі болуын негізгі мақсат деп таныған ғұламалардың бірі ретінде ХІ ғасырда өмір сүрген түркі данасы, ойшыл-ақын Ж.Баласағұн мен М.Қашқари еңбектері әр баланың бойында адамгершілік, қайырымдылық, азаматтық, еңбекке шығармашылық қатынас, тіршілік атаулыға ұқыпты қарау, өз халқының мәдениетін сақтау қасиеттерін тәрбиелеуге бағытталғанын құнды жәдігерлер екендігіне көз жеткіземіз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Ахметов Т.Ә. (2003). Жүсіп Баласағұнның тәлім-тәрбиелік идеялары. – пед.ғыл.канд. ...дисс. – Алматы. – 152 б.

Әбдікәрімұлы Б., Сарбасова Қ.А. (2008). Ж.Баласағұн педагогикасы: Оқу құралы. – Қарағанды: ҚарМУ. – 124 б.

Әбдікәрімұлы Б., Сарбасова Қ.А. (2008). М.Қашқари педагогикасы: Оқу құралы. – Қарағанды: ҚарМУ. – 96 бет.

Каиржанов А.К. (2016). Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – Астана: ЕНУ имени Л.Н.Гумилева. – 112 с.

Келімбетов Н. (2004). Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Алматы: Фолиант. – 480 б.

Көшербаева А.Н. (2006). Тарихи-салыстырмалы педагогикадағы Жүсіп Баласағұнның ізгілік идеялары. – Алматы: Білім. – 554 б.

Қалиева К.М. (2003). Махмұд Қашғаридың педагогикалық идеялары: пед.ғыл.канд. ...дисс. – Алматы. – 132 б.

Қашқари М. (2007). Түрік сөздігі: Т.1. / Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай. – Алматы: Таймас. – 592 б.

Қашқари М. (2007). Түрік сөздігі: Т.2. / Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай. – Алматы: Таймас. – 592 б.

Қирабаев С. (2001). Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. – Алматы: Ғылым. – 448 б.

References

Akhmetov T.A. (2003). Zhusip Balasagunidyn talim-tarbielik ideialaru [Educational ideas of Yusup Balasaguni]. – ped.gul.kan. ...diss. – Almaty. – 152 p.

Abdykarimovich B., Sarbasova K.A. (2008). Zh.Balasaguny pedagogikasu: Oqu kurali [Pedagogy of J.Balasaguni: Textbook] – Qaragandu: QarMU. – 124 p.

Abdykarimovich B., Sarbasova K.A. (2008). M.Kashgari pedagogikasu: Oqu kurali [M.Kashgari pedagogy: Textbook] – Qaragandu: QarMU. – 96 p.

Kairzhanov A.K. (2016). Sravnitelno-istorisheskaia grammatika turkskih iazikov [Comparative-historical grammar of Turkic languages]. – Astana: ENU imeni L.N.Gumileva. – 112 p.

Kelimbetov N. (2004). Ezhelgi adebi zhadigerler [Ancient literary artifacts]. – Almaty: Foliand. – 480 p.

Kusherbaeva A.N. (2006). Tarihy-salisturmaly pedagogikadagy Zhusip Balasagunnin izgilik ideialary [Good ideas of Yusup Balasagun in historical-comparative pedagogy]. – Almaty: Bilim. – 554 p.

Kalieveva K.M. (2003). Mahmud Qachgaridin pedagogikaliq ideialaru [Pedagogical ideas of Mahmud Kashgari]: ped.gul.kand. ...diss. – Almaty. – 132 p.

Kashgari M. (2007). Turik sozdigi: T.1. / Kone turki tilinen audarip, algı sozi men gulimy tusinikterin zhazgan A.Egeubay [Turkish dictionary: Vol.1. / Translated from the ancient Turkic language by A.Egeubay, who wrote the foreword and scientific concepts]. – Almaty: Taimas. – 592 p.

Kashgari M. (2007). Turik sozdigi: T.2. / Kone turki tilinen audarip, algı sozi men gulimy tusinikterin zhazgan A.Egeubay [Turkish dictionary: Vol.2. / Translated from the ancient Turkic language by A.Egeubay, who wrote the foreword and scientific concepts]. – Almaty: Taimas. – 592 p.

Kirabaev S. (2001). Ult tauelsizdigi zhane adebiet [National independence and literature]. – Almaty: Gulim. – 448 p.

**Воспитательное значение преподавания произведений М.Кашкари и
Ж.Баласагуна в средней школе**

ТАНИРБЕРГЕНОВА Айнур Байтанаткызы

магистрант 2 курса

Казахский национальный педагогический университет им. Абая
кафедры «Казахский язык и литература имени академика С. Кирабаева»
Алматы/Казахстан

Аннотация. *В настоящее время содержание программ литературного чтения имеет значительный воспитательный потенциал. Его реализация зависит от целенаправленного отбора содержания учебного материала, который представляет учащимся подлинный образец нравственности, патриотизма, духовности, гражданственности и гуманности. Однако содержание может быть средством воспитания только в том случае, если оно передается в сознание обучающихся через целостное восприятие на основе повествовательных, прочных знаний. Ученику средней школы необходимо способствовать пониманию художественную специфику литературы исламской эпохи наряду с идейно-содержательной стороной произведения. При осознании того, что главной особенностью литературы исламской эпохи является пропаганда человеческих ценностей, призыв к добру, обращение к благу, ученик свободно усваивает произведение и глубоко понимает его смысл. В этом контексте для старшеклассников необходимо широко изучать литературное и историческое наследие, использовать его в воспитательной работе. На сегодняшний день методологически изучаются эффективные пути и подходы к преподаванию казахской литературы в средней школе. В частности, большое значение имеет преподавание литературы исламской эпохи в средней школе. В данной статье подробно рассмотрены вопросы, какова главная цель изучения литературы исламской эпохи в средней школе и каково влияние произведений литературы исламской эпохи в целом на мировоззрение учащихся. В статье рассказывается о воспитательном значении педагогических произведений средневекового тюрколога, ученого М. Кашигари и Ж. Баласагуна.*

Ключевые слова. *Исламская эпоха, народная педагогика, образование, дидактика, средняя школа.*

**Educational meaning of teaching the works of M.Kashkari and Zh.Balasagun in
secondary school**

TANIRBERGENOVA Ainur Baytanatkyzy

2 course upgraduate, Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Department of «Kazakh language and literature named after Academician S.Kirabayev»
Almaty/Kazakhstan

Abstract. *At the present time, the content of literary reading programs has a considerable educational potential. Its implementation depends on the purposeful selection of the content of the educational material, which presents students with a true example of morality, patriotism, spirituality, citizenship and humanity. However, content can be a means of education only if it is transmitted to the consciousness of students through a holistic perception based on*

narrative, solid knowledge. A secondary school student should be encouraged to understand the artistic specifics of the literature of the Islamic era, along with the ideological and content aspect of the work. When realizing that the main feature of the literature of the Islamic era is the promotion of human values, call for good and appeal to the weal, the student freely assimilates the work and deeply understands its meaning. In this context, it is necessary for secondary school students to study widely the literary and historical heritage, to use it in educational work. To date, effective ways and approaches to teaching Kazakh literature in secondary schools are being methodologically studied. In particular, the teaching of Islamic literature in secondary schools is of great importance. This article examines in detail the issues of what is the main purpose of studying the literature of the Islamic era in secondary school and what is the impact of the works of literature of the Islamic era in general on the worldview of students. The article describes the educational significance of the pedagogical works of the medieval Turkologist, scientist M. Kashgari and Zh. Balasagun.

Keywords. *Islamic era, folk pedagogy, education, didactics, high school.*

ӨЗГЕ ТІЛДІ МЕКТЕПТЕРДЕ ОҚУШЫНЫҢ ТІЛІН ДАМУДА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

БАЯМАНОВА Гүлден

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті «филология және көптілді білім беру» институтының 2-курс магистранты
Алматы/Қазақстан
e-mail: guld.97@mail.ru

Аңдатпа. Мақал-мәтелдер – ауыз әдебиетінің ең байырғы, ең көне түрі. Ол – жасырлар бойы халқымыздың ұқыптап сақтап келген тәжірибесінің жиынтығы, ой-пікірінің түйіні, аңсаған асыл арманының арнасы, атадан балаға қалдырып келе жатқан мұра. Мақал-мәтелдер көркемдік бейнелі сөз айшықтарымен әсерлі. Олардың айтуға оралымдылығы, тілге үйіріле кететіндігі, ойдың өткірлігі, ұшықырлығы, тереңдігі мақал-мәтелдердің сапаларын анықтайды. Мақал-мәтелдер адамды сөз қадірін білуге, жақсы мен жаманды, қас пен досты айыра білуге, айналадағыларға мейірбан, кеңпейіл болуға, сезімтал болуға, халық шығармашылығының інжу-маржанын бағалай білуге баулиды. Мақалдар мен мәтелдер ұрпақтар ойының шежіресі мен халықтың рухани өмірінің практикалық энциклопедиясы. Мақалдар мен мәтелдер ұрпақтар ойының қиыннан қиыстырылған жүйесі мен қоғамдық – тарихи тәжірибеде қорытылған жиынтығы, даналық ойдың шежіресі мен халықтың рухани өмірінің практикалық энциклопедиясы. Олар - әлеумет өмірінің алуан саласы көркем образ түрінде бейнелеп, адамның сонау сәбилік дәуірінен сыр тартып, ұрпақтар үнінің жаңғырығынан елес беретін елгезек жанр. Осындай қасиеттерінің арқасында ұрпақтан – ұрпаққа таралып, еңбекші бұқараның құдіретті еңбек ұраны мен ежелгі ережесіне айналған келісті көркем сөз кестесін халыққа әрқашанда қасиетті мұра ретінде қастерлеп отырған.

Кілт сөздер: мақал-мәтел, тәжірибе, мұра, тіл, сөз қадірі

Кіріспе. Мақал-мәтелдер белгілі бір мерзімді камтиды. Мақал-мәтелдер-ауызша халық әдебиетіне ежелден келе жатқан,өзіндік ерекшеліктерімен танылған халықтың асыл ойларының көркемдік жиынтығы. Асыл мұра бұл күнді, ақыл-парасат деп санаса да, өмірді дұрыс көру арқылы шешуге болады. Онда халық өмірінің барлық тәжірибесінің адамгершілік өсиеттері баяндалған, халық даналығы сақталған. Қазақ мақал-мәтелдері-көркем әдебиетте сөздерді жаңғыртатын,айтылғанның мағынасын толықтыратын, сондай-ақ ұтымды және жинақы қолданылатын әдемі форма. Себебі бұл ұзақ уақыт сұрыпталған,қайта өңделген, дәлелденген асыл мұра. Адамның мінезіндегі бөтен қасиеттер мақал-мәтелдерде де үстірт көрінеді. Халық даналығымен танысуда мақал-мәтелдер ерекше тәрбиелік мәнге ие. Мақал-мәтелдер балалар әдебиетінде үлкен орын алады, өйткені олар терең мағынаға ие,сөзі ықшам және көркем, есте сақтау оңай және балаларды тәрбиелеуде ерекше рөл атқарады. Сонымен қатар, балаларға

арналған мақал-мәтелдердің ерекшеліктері олардың құрылымы мен құрылысында емес, мазмұны мен мағынасы тәрбие жұмысына, білім беру қызметіне байланысты екендігінде көрінеді [Абишева К.С., Абуева Р.Т. (2002).45-496.]. Мақал-мәтелдер терең ойлаудан басқа, балаларға тілді жаттықтыруға үйретеді, сөздік қорын байытады. Кез-келген халықтың ауызша шығармашылығында мақал-мәтелдердің көлемі аз, мазмұны бай, тіл-көркем шығарма. Мақал-мәтелдер адамдармен бірге жасайды, кейбіреулері ескіреді, басқалары жасарып, жаңа болып туылады. Мақал-мәтелдерде, халық шығармашылығының басқа түрлеріндегі сияқты, бастапқыда адамдар оны жаңғыртады,біреу естиді,есте сақтайды, өңдейді, өзгертеді және олар біртіндеп жалпыхалықтық мұраға айналады. Осылайша, мақал-мәтел - бұл ақыл-ой түйіні, белгілі бір адамдар өмірде көрген тұжырым.

Зерттеу әдісі. Мақал – мәтелдердің өміршеңдігі тілдің экспрессивтілігі мен тереңдігінде, аз сөздер есте сақтаудың ыңғайлылығында көп мағына береді. Мақал-мәтелдер тілде әртүрлі оқиғаларды, адам өміріндегі қатынастарды түсіндіреді. Мақал - анық емес , онда сөзбе-сөз мағынамен қатар, субтекст жиі кездеседі. Мысал ретінде сөзбе-сөз мағына алынады және негізгі ой баса айтылады. Мысалы, Тырнадан қалауыл қойсаң, төбеннен қиу кетпес.

Мақал, әдетте, бүкіл адам баласына ортақ. Сондықтан бір халықтың мақал-мәтелі басқа халықтың туындысы ретінде қабылданады. Көптеген мақал-мәтелдер жылдан-жылға дамып, қоғамға,адамзатқа өзіндік септігін тигізеді. Қоянды қамыспен өлтіреді, Ерды намысын өлтіреді, Ұлы Отан соғысы кезінде де халықтың аузынан түспеді, майдандағы жауынгерлерді жігерлендіретін құрметті сөзге, ұранға айналды. Мақал-мәтелдердің шығу тарихын, дамуын қоғам өмірінен, элеуметтік ойдың өсуінен ажыратуға болмайды. Тек ауызекі сөйлеуде ғана емес, мақал-мәтелдер көркем шығармаларда жиі қолданылады. Ақын жазушылардың шығармаларында халықтық даналықты қолдана отырып, сол үлгі бойынша жаңа мақал-мәтелдер туады. «Аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш баламен ойнамайды», – дейді Ыбырай Алтынсарин (Айдарбаева, 2008, 24 б.).

Халық шығармаларының ішінде балаларға арнайы айтылған мақал-мәтелдер ерекше орын алады. Бұл барлық айтылған ойдың, насихаттың нәтижесі ретінде беріледі. Мысалы, «Ата балаға сыншы», деген халық мақалы бар (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1983, 9-10 б.). Бұл өмірлік тәжірибеден алынған жалғыз дана сөз. Балаларды тәрбиелеу мен тәрбиелеуде халық барлық асыл сөздерді, дана ойларды балаларға, жасөспірімдерге арнады. Ол өз өмірін баласына, немересіне қалдырды,ол мысал ретінде өмірінің жалғасы болады. Бала бауыр, көздің нұры деп бекер айтылмаған. Кімде-кім ұлының білімді, өнегелі азамат болып өскенін армандаған. «Оқу-білім азығы, білім-ырыс қазығы» (Қазақ мақал-мәтелдері, 2001, 21 б.). Басқа тілді оқытуда мұғалім әр оқушының қабілеттерін, жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оның педагогикалық мақсаты мен тәжірибесіне, шеберлігіне байланысты оқытудың тиімді әдістері мен тәсілдерін таңдайтыны

белгілі. Осы мақсатты іске асыру үшін білім алушы шығармашылық бағытта жұмыс істейтін болады: сауаттылықты қалыптастыру, сөздің мағынасын ұғыну, мәдениетті және мәнерлі сөйлеуге үйрету (Айгужиева және Кусанова, 2008, 14 б.). Мемлекеттік тілді меңгеруде ауқымды сөздік қорымен қатар терең философиялық мағынасы бар мақал-мәтелдерді пайдалануға болады. Мақал-мәтелдер-бұл бейнелі түрде айтылатын жалпыхалықтық сөздер. Өздеріңіз білетіндей, мақал-бұл оның ғасырлық тәжірибесінен туындайтын дана тұжырымдар. Сондықтан да қазіргі таңда өзінің актуальды деңгейін түсірмеді (Аманова, 2012, 146 б.).

Талдау. Мақал-мәтелдердің тілі қарапайым және өте көркем, сөздік құрамы бар. Басқа ұлт өкілдерін, орыс тілді бөлім оқушыларын қазақ тілін оқыту кезінде фонетика мәселесіне ерекше назар аудару қажет. Қазақ тілінің ерекше дыбыстарымен мақал-мәтелдерді дұрыс айту дағдыларын қалыптастыру үшін келесі жұмыстар жүргізіледі:

1. мұғалімнің мақал-мәтелдерді оқып көрсетуі;
2. магнитофоннан мәтінді тыңдап, ондағы мақал - мәтелдерді табуы;
3. тыңдап, мақал-мәтелдерді қайталау, қатені түзету;
4. мәтінді, мақал - мәтелдерді қайта оқыту бойынша жұмыс;
5. мақал-мәтелдерді мәнерлеп оқу бойынша жаттығу жұмыстары;
6. мақал - мәтелдер айту қабілетін жаттықтыру;

Мәнерлеп оқыту мақал-мәтелдердің дұрыс орфоэпиясын қалыптастыруда үлкен маңызға ие. Мақал-мәтелдерді дұрыс айта алмау тыңдаушының түсініксіздігін тудырады және тыңдаушыға тиісті әсер етпейді. Мақал-мәтелдерді мәнерлеп айтуды үйрету үшін үйлесімділік заңына бағынып, ондағы әр сөзді дұрыс айту қабілетін үйрету керек. Мұнда мақалдағы әр сөздің нақты айтылуымен жұмыс жасалады. Сондай-ақ, мақалда күрделі фразаның айтылуын үйрету пайдалы (Дәуренбеков, 2001, 12-13 б.).

Оқушылардың тәрбие жағынан да, сөздік қорын молайтуда да мақал-мәтелдердің теңдесі жоқ екенін мойындай отырып, олармен қазақ тілі сабақтарында әртүрлі жұмыс түрлерін жүргізуге болады. Мақал - мәтелдерге байланысты жаттығулардың келесі түрлерін атауға болады:

- а) мақалдағы бір сөзді ауыстырыңыз, яғни қатені түзетіңіз;
- б) кейбір сөздердің орнына мақал-мәтелдер, сөздегі дыбыс көп нүкте қойып, оларды қосыңыз;
- б) жай сөйлем мен мақал-мәтелді бөліп көрсету; екі топқа бөлу, әр топқа белгілі бір тақырыптағы мақал-мәтелдерді айту;
- в) мақал-мәтелді ретімен орналастыру;
- г) мақалдың жартысы беріледі және оның соңы беріледі.

Сабақтың негізгі мақсаты - өзектілік. Сабақта мақал-мәтелдерге байланысты тапсырмалар, орындалған барлық жұмыстар сөйлеу әрекетін жүзеге асыруға бағытталуы керек. Тақырыптың соңында оқушының мақал-мәтелдер мен

грамматикалық заңдылықтарды қаншалықты жақсы меңгергенін анықтау мақсатында тест өткізуге болады.

Тест тапсырмаларын құрастыру кезінде әр мұғалім әр түрлі тапсырмаларды бере алады, мысалы:

а) берілген антонимге немесе синонимге қарап, мақалдан алынған сөзді табыңыз;

б) мақал-мәтел құрамындағы белгілі бір сөзді (сын есім, сан есім, есімдік) табу;

б) берілген мақал-мәтелдердің қай тақырыпқа сәйкес келетінін көрсету;

в) мақал-мәтелдің жалғасы;

г) орыс тіліндегі мақалдың қазақша баламасын табу;

ғ) мақалдағы эллипстің орнына тиісті санды салыңыз;

Қорытынды. Баланы оқыту мен тәрбиелеу, оған білім беру бүгінгі өмірмен ғана ұштасып жатқан дүние емес. Ол ұлттық тәрбиемен, көне тарих тағылымымен де астасып жатады. Сондықтан өткен тарихтағы кейбір мәселелерге мін беріп, олардан алар нәрселеріміз көп. Бүгінгі кезең – жаңашылдық кезеңі (Назарбаев, 2012, 8б.). Педагогикалық жүйеде оқыту мен тәрбиелеу жұмысын үнемі жетілдіріп, жаңашалап отыру маңызды факторлардың бірі. Қазіргі мектеп бағдарламаларын оқыту мен игерту бұрынғы жылдармен салыстырғанда қиындау. Ақпараттарды түрлі технологиялық жүйелерді қолдана отырып тыңғылықты да жүйелі түрде меңгерту мұғалімге қатаң талап ретінде қойлады. Яғни, баланың өзіндік білім алуына, логикасын дамытуына, ақпарат көздерін пайдалана білуіне, берілген білімді саналы түрде қабылдауға көмектесуі қажет.

Білімді, қабілетті, жан-жақты ұрпақ – еліміздің асыл қазынасы, болашағының жарқын болуының кепілі. Ал, ондай ұрпақты тәрбиелеп шығару үшін халықтық педагогикаға назар аударуымыз қажет. Бүгінгі біздің басты мақсатымыз – әрбір оқушының сана-сезімін ұлттық педагогика арқылы оятып, олардың бойына халықтық педагогиканың үлгілерін сіңіру. Ғасырлар бойы жинақталған тіл, дін, тәрбие, салт-дәстүр, мәдениетті пайдалана отырып, этнопедагогиканың іргетасын дұрыс қалыптастыру (Әбілдина, 2009, 9-17 б.). Бұл жерде айта кететін маңызды бір нәрсе, ұлттық тәрбиенің тек бір жақтан, мектеп жағынан ғана беріліп қоймай, үйде де, ата-ананың тарапынан да қолдау таба білуі. Осылай екі жақтан бірлесе іске кіріскенде ғана жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады.

Қазақ халқының тілін, тарихын, салт-дәстүрін, ідебиеті мен мәдениетін ұмыта бастаған орыс тілді аудиторияны тәрбиелеуде бүкіл ел болып ат салысуымыз қажет (Табылдиев, 1992, 1-2 б.). Халқымыздың ұлттық құндылықтарына құрметпен қарауды үйрету – ұлттық болмысымыздың сақтап қалуына көмегін тигізері хақ!

Пайдаланылған әдебиеттер:

Абишева К.С., Абуева Р.Т. (2002). Мәдениет және этнопедagogика арқылы тәрбие мақсатын жүзеге асыру. – ЖОО аралық хабаршы. – №2. – 45-49 б.

Айдарбаева Ғ.Б. (2008). Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін мақал-мәтелдер арқылы үйрету. //«VIII Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференция материалдары мақала. – Павлодар. – 24 б.

Айгужиева А.З., Кусанова А.Д. (2008). Мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәні. Павлодар. – 14б.

Аманова Ғ. (2012). Халықтық педагогика – даналық мектебі. – Алматы: 261 б.

Әбілдина С.К. (2009). Оқушылар тұлғасын қалыптастырудағы этномәдениеттің орны. – ПМУ хабаршысы. - №3. – 9-17 б.

Дәуренбеков Ж. (2001). Қазақ мақал-мәтелдері. – 12-13 б.

Қазақ мақал-мәтелдері (2001). Алматы, «Ана тілі». – 21 б.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. (1983). Алматы: Ғылым, 7 том. – 9-10 б.

Назарбаев Н.Ә. (2012). «Қазақстан-2050» стратегиясы-Астана. – 8 б.

Табылдиев Ә. (1992). Халық тағылымы. Алматы. – 1-2 б.

References

Abisheva K. S., Abueva R. T. (2002). Madeniet zhane etnopedagogiqa arqyly tarbie maksatyn zhuzege asyru [Realization of the goal of education through culture and ethnopedagogy]. - JOO Aralyq Habarshy - №2. – 45-49

Aidarbayeva G. B. (2008). Ozge ult oqilderine qazaq tilin maqal-matel arqyly uiretu [Teaching the Kazakh language to representatives of other nationalities through proverbs and sayings]. // Materials of the international scientific conference " VIII Satpayev readings " article.- Pavlodar. - 24 p.

Aiguzhieva A. Z., Kusanova A.D. (2008). Maqal-matelderin tarbieliq mani [Educational significance of Proverbs and sayings]. Pavlodar.

Amanova G. (2012). Halyktyk pedagogiqa - danalyq kitaby [Folk pedagogy-School of wisdom]. - Almaty: 261 P

Abildina S. K. (2009). Oqushylar tulgasyn qalyptastyrudagy etnomadeniетtin орны [The place of ethno-culture in the formation of students ' personality]. - PSU habarshysy- №3. - pp. 9-17.

Daurenbekov Zh. (2001). Qazaq maqal-matelderi [Kazakh proverbs and sayings].

Qazaq maqal matelderi. (2001). [Kazakh proverbs and sayings] - Almaty, «Ана тили».

Qazaq tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. (1983). Almaty: Gylym, 7 том.

Nazarbayev N. A. (2012). Strategy "Kazakhstan-2050" - Astana.

Tabyldiev A. (1992). Halyq tagylymy [People's education]. Almaty.

Experience of using proverbs and sayings in the development of a student's speech in foreign-language schools

Gulden Bayamanova

1st 2 year master's student of the Institute of Philology and multilingual education
of the Abai Kazakh national pedagogical University
Almaty/Kazakhstan

Abstract. *Proverbs are the oldest form of oral literature. This is a collection of experience carefully preserved by our people for centuries, the essence of their thoughts, a legacy passed on from father to son. Proverbs and sayings impress with artistic, figurative expressions. The quality of proverbs is determined by their eloquence, sharpness of thought, dexterity, depth. Proverbs teach a person to appreciate words, to distinguish between good and evil, to be kind, compassionate, sensitive to others, to appreciate the pearls of folk art. Proverbs and proverbs are a chronicle of the thoughts of generations and a practical encyclopedia of the spiritual life of the people. This is a genre depicting various spheres of public life in the form of artistic images depicting the early childhood of man and echoes of the voices of generations. Thanks to these qualities, the slender schedule, passed down from generation to generation and which became a powerful motto and an ancient rule of the workers, was always revered by the people as a sacred heritage. Proverbs have a complex system and a summary of generations and social and historical practices, the genealogy of wisdom and the practical encyclopedia of the spiritual life of people. This is a kind of genre that reflects in the form of an artistic image a diverse sphere of social life, introducing colors of a distant infant era into a person's life. Thanks to such qualities, which spread from generation to generation and became the ancient rule and slogan of the mighty labor of the working masses.*

Key words: *proverbs, experience, heritage, language, value of language*

Опыт использования пословиц и поговорок в развитии речи учащегося в иноязычных школах

Гульден Баяманова

Магистрант 2 курса Института филологии и полиязычного образования
Казахского национального педагогического университета имени Абая
Алматы/Казахстан

Аннотация. *Пословицы и поговорки - самая древняя форма устной литературы. Это собрание опыта, бережно хранимого нашими людьми на протяжении веков, суть своих мыслей, наследие, передаваемое от отца к сыну. Пословицы и поговорки впечатляют художественными, образными выражениями. Качество пословиц определяется их красноречием, остротой мысли, ловкостью, глубиной. Пословицы учат человека ценить слова, различать добро и зло, быть добрым, сострадательным, чутким по отношению к другим, ценить жемчужины народного искусства. Пословицы и поговорки - это летопись мыслей поколений и практическая энциклопедия духовной жизни народа. Это жанр, изображающий различные сферы общественной жизни в виде художественных образов, изображающих раннее детство человека и отголоски голосов*

поколений. Благодаря этим качествам стройный график, передаваемый из поколения в поколение и ставший мощным девизом и древним правилом трудящихся, всегда почитался в народе как священное наследие. Пословицы имеют сложную систему и краткое изложение поколений и социально- исторических практик, генеалогии мудрости и практической энциклопедии духовной жизни людей. Это своеобразный жанр, отражающий в виде художественного образа многообразную сферу социальной жизни, привносящий в жизнь человека краски далекой младенческой эпохи. Благодаря таким качествам, которые распространились из поколения в поколение и стали древним правилом и лозунгом могучего труда трудящихся народных масс.

Ключевые слова. *пословицы и поговорки, практика, наследие, язык, ценность языка.*

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF SOUTH KAZAKHSTAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

№ 1 (27) 2021

Басуға 30.03.2021 жылы қол қойылды. Қаріп түрі «Times New Roman» Көлемі 6,5 шартты
баспа табақ. Таралымы 300 дана. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық
университетінің шағын баспаханасында басылды.
Тапсырыс №205 – Шымкент қаласы, Байтұрсынов көшесі, 13.